

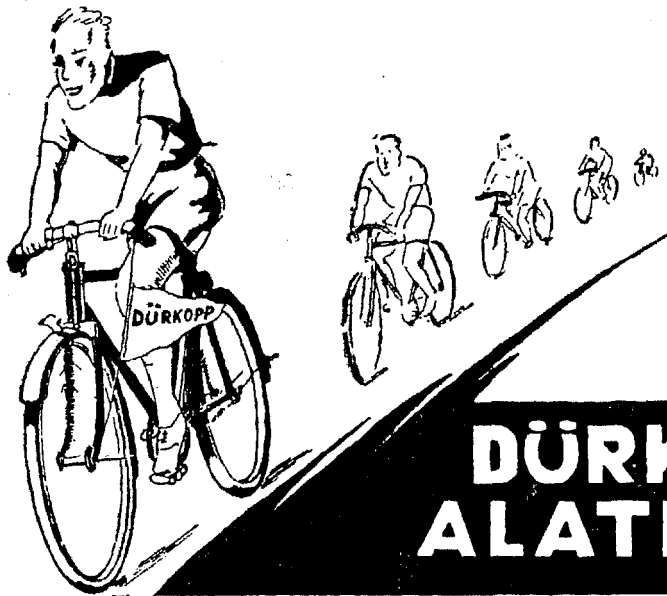
AKADEEMIA



ULIÖPILASE KASVATUS JA ULIÖPILASÜHINGUTE REFORM	- - - - -	H. EVERT
EESTI RAAMATU PROBLEEME	- - - - -	E. JUST
TALUTÖÖDE RATSIONALISEERIMISE SIHTIDEST JA ISIKUPÄRASEIST EELDUSIST	- - - - -	E. JÄRVESOO
RUUM	- - - - -	H. KERES
PRAGMATISM — AMEERIKLASTE MAAILMAYAADE	- - - - -	A. KOORT
JUHTKONNA-PROBLEEMIST ÜHISTUIS	- - - - -	M. KONT
S. KIERKEGAARD KRISTLIKU AATLEJANA	- - - - -	E. SALUMAA
U. S. LIIVIKA 1909—1939	- - - - -	V. NIILUS

NR. 3 · APRILLIKUU · 1939

Üle 70 a. hülgavat edu!



**DÜRKOPP
ALATI EES**

**KERGEMAI, KIIREMAI, VASTU-
PIDAVAMAID JA NÄGUSAMAID
JALGRATAID ON OLNUD JA ON
MAAILMAKUULSAD**

DÜRKOPP JALGRATTAD

**SUURTEL RAHVUSVAHELISTEL KESTVUSVÕIDUSÕITU-
DEL ON NAD ALATI ESIKOHAL!**

°/ü ESTO-MUUSIKA

**TALLINN, VIRU T. 2.
TARTU, ALEKSANDRI 2.
ESINDAJAD KÕIKJAL.**

AKADEEMIA

NR. 3 (17)

APRILL

1939

ÜLIÕPILASE KASVATUS JA ÜLIÕPILAS- ÜHINGUTE REFORM

Et üliõpilane on kõigepealt õpilane, mitte meister, siis järgneb sellest, et ta tegevuse peasihiks on õppimine, oskuste omandamine, võtmine ja saamine, — mitte aga õpetamine, produtseerimine ja andmine, mis on vilistlase ülesandeks. Kui polnud eestlasil oma riiki ja haritlaskond oli väike, siis kisti üliõpilane juba enne oma ettevalmistuse lõpetamist rahvuslikule tööle. Iseseisvuse saabumisega ja riikliku ametkonna loomisega kadus selline vajadus üliõpilase hädaabitöö järele. Nii seadsid uue organisatsioonitüübina rajatud maakondlikud kogud oma peaeesmärgiks kultuuritöö oma maakonnas. Kuid selgus, et ei olnud maakonnas teha enam sellist kultuuritööd, mida üliõpilased oleksid saanud teostada edukalt, ja selleks loodud ühingud likvideerusid varsti või reorganiseerusid. Nüüd on üliõpilaskonnale õnnelik aeg, kus vilistlased juhivad riiki ja rahvast ning selle kultuuri ja üliõpilane võib jääda rahulikult oma töö juurde, lõpule viima oma ettevalmistust eluks kõige vajaliku täielikkuse ja põhjalikkusega. Ei ole küll sugugi laifa, kui õppimise eesmärgiga teotsetes üliõpilane kõrvaltulemusena produtseerib ka väärtusi. Õppetöök vajalisteks metoodilisteks harjutusteks võiks ja saaks senisest rohkemgi valida tegelikule elule lähedasi teemasid ja ülesandeid. Kui õpitakse autojuhtimist, siis ei tarvitse alati sõita tühjalt, võib lisavaevata sooritada vahel ka väikesi koormavedusid.

Kõigepealt õpib üliõpilane ülikoolis. Ülikooli kursus annab talle eelteadmisi kutsehariduses, nagu õigusteadlastele, majandusteadlastele, kooli- ja kirikuõpetajaile, mida üliõpilane hiljem täiendab praktikumiga elus (advokaadi abina, kohtuameti kandidaadina, prooviaastal) või eri asutis (didaktilis-metoodilises seminaris), või annab ülikool kutsehariduse teooria koos vajaliku praktikaga, nagu arstiteaduskonnas ja põllumajandusteaduskonnas, millega üliõpilane võib kohe astuda oma kutsetööle tegevusse iseseisvalt. Kutsehariduse alal end edasi arendada aitavad veel eriteaduslikud ja kutsealalised organisatsioonid.

Ülikooli kursus ei anna aga üldharidust, maailmavaadet ja haritlasele paratamatult vajalikku üldist kasvatust. Seda peab üliõpilane hankima

enesele mujalt, temale kättesaadavast ümbrusest. Allikateks on siin kodu, tutvuskond, ajakirjandus, kirjandus, kino, kirik ja üliõpilasühingud, nn. intiimorganisatsioonid.

Üliõpilaste enamiku kodu kultuuriline tase on madalam akadeemilisele haritlasele vajalikust kultuurilisest tasemest, kuna enamik üliõpilasi tuleb lihtsatest talumehe, käsitöölise, väiksema ametniku või kaupmehe kodudest. Vähe on neid õnnelikke, kes veel üliõpilaspõlves ka teadmiste ja oskuste alal võivad vaadata oma vanematele alt üles, kes oma kodudest ka nüüd veel juhatusi võivad saada. Enamikule suudab nende kodu pakkuda ainsa vaimse väärtusena vaid töö- ja edasipüüdmissindu, kohusetunde ja solidaarsuse moraali, mille suhtes vaesemad kodud üldiselt küll eduga võivad võistelda rikastega. Kuid ainult neist väärtustest on vähe ja tervikuna ei oma kodu üliõpilasele tagasikutsuvat jõudu. Kodul pole pakkuda selleks küllaldaselt väärtusi ja noor läheb temast eemale tagasi vaatamatult, nagu äsjasündinud kanapoeg munakoore kildudest. Noorel inimesel tekib oma tutvuskond, mis on aga juhuslik ja mille mõju üldiselt ei saa olla kuigi ulatuslik, välja arvatud erandjuhud, kus see on kujunenud ühel tasemel seisvate isikute ühesuunaliseks ja püsiva koosseisuga rühmaks. Selliseid on teada.

Kirjanduse varasalved on avatud kõigile. Kirjandus on kui ookean, milles on toitu igasugustele iseloomudele, lendavatele kaladele, haidele, tigudele ja vähkidele. Kirjanduse abil saab igaüks end arendada igas soovitud suunas ja ilma kirjanduse iseseisva tarvitamiseta ei saa keegi ei ühelgi teel arendada end kaugemale ei ühelgi alal. Võimalusi meil on — raamatuid ja raamatukogusid on palju. Küll nõuab kirjanduse tarvitamine väikerahva liikmelt mõne maailmakeele täit oskust. Meie spetsiifilise pahena peame märkima seejuures saksa keele enam oskamise suhtes saksakeelse (ja -meelse) kirjanduse meile vähemsobivust.

Ajakirjandusega on lugu teine. Kasvatustegurina tuleb kõne alla vaid meie oma ajakirjandus. See pakub sisu ulatuselt vähe, tingituna rahva väiksusest ja kultuuri noorusest. Meelsuselt aga pakub ta küllaltki palju. Kahjuks on ajakirjanduses avaldatav meelsus õige suurelt osalt noorele inimesele omaksvõtmiseks kahjulik. Parteide ajal oli seal palju pahatahtlikku ja ebaõiget üksteise mahategemist, vaikival ajajärgul aga samapalju õõnsat ja ebausutavat kroonu-patriotismi. Lugeja ei saa ühestki küsimusest ega sündmusest mitmekülgsest valgustatud pilti, kui kõikide lehtede kirjutised on nõristatud läbi ühe ja sama kurna. Haritlase vajaduste seisukohalt võiks meie ajalehtedest vahel poole sisu trükkimata jätta, sest seda ühest allikast antud sõnavara ei loeta, tollipikkustele üleleheküljelistele pealkirjadele vaatamata. Peale sisulise vähese ulatuvuse on meie ajakirjanduse kirjutised võrdlemisi vigased. Kriitilisemad isikud ei usu kunagi ühtki ajalehe sõnumit täpselt, sest neis, mida keegi ise kontrollida võib, on vigade arv alati olnud suur. Meie ajakirjandus ei saa olla üliõpilase kasvatusteguriks, tal puudub seks vajalik sisuline väärtus ja meelsuse selgus. Väheste erandifega on see vaid üks põldudest, mis ootab tulevaselt haritlaselt harimist ja palub esijoones rohkem rammu ja paremat seemet.

Oluline kasvatustegur on kino. Raamatud, ajalehed, õpetajad ja sõbrad õpetavad, jutlustavad ja manitsevad, kino näitab. Ekraani pildilt antavat elu vastu võtta on kergem kui konstruuda seda sõnadest ja mõistetest oma kujutluses. Pilt mõjutab rohkem kui sõna. Teame aga, et meie tegevuse määravad kujutlused, mitte põhimõtted. Pikemas võitluses tahe lõpuks ikkagi alistub kujutlusele. Oma sisult on kinol sarnadust kirjandusega selles, et on häid filme ja halbu, nagu on häid ja halbu raamatuid. Kuid kino keskmine tase on palju madalam kirjanduse keskmisest tasemest. On häid raamatuid, mida välja annab autor omal arvel või toetavad metseenid või kõrgete eesmärkidega asutised. Või mille tasuvaks kirjastamiseks jätkub paarist tuhandest ostjast, mis võivad olla laiali pillatud üle kogu maailma. Ja raamatut saab iga tarvitaja üksikult endale välja tellida ükskõik kus kohalt maakeral. Filmiga on teisiti. Kui head filmi ka saaks valmistada toetusega, siis ei saa seda soovijatele üksikult näidata, tarvitaja ei suuda tasuda kulu. Seepärast saavad levida ainult sellised filmid, mis on küllalt huvitavad arvukamale osale inimkonnast, mis liiaks ei eraldu keskmisest tasemest ei oma sisu erilaadsuselt ega esitusviisi süviselt, mille jaoks igast kinoümbruskonnast filmi tasuvuseks vajalikud saalitäied rahvast kokku tuleb. Haritlase jaoks on sellest vähe. Teiseks film on rahvusvaheline kaup. Rahvusvahelisus on temale kasuks — ei saa siis iga valitsus teda oma tahte järgi „suunata“, sest propagandafilm piiri taga levib halvasti. Kahjuks on aga see, et film on ainult kaup, mille väärtuse määrab ostjate enamus. Film tahab tarvitaja maitset teenida ja rahuldada, mitte arendada ega tõsta. Teame, et mida mada- lam maitse, seda laiem tarvitajaskond. Mida laiem levik, seda suurem äri. Produktseendi põhimõtteks jääb — viia filmi tase sellele viimsele madalu- sele, mis kõige laiemaid hulki tõmbab, kuid riikide kõlblus-tsensorist veel läbi pääseb. Nii et väga tähtis on siin tsensor.

Kirik oli tähtis kasvatustegur. Praegu aga on palju haritlasi ja üliõpilasi, kellel ei ole kirikuga kõige vähemalgi suhet, kes tunnevad end täisväärtuslike inimestena ja kes on ka teiste poolt sellistena tuntud. See näitab, et osa, mida täitis inimese elus varem kirik, võib ja saab praegu täita ilma kirikuta, eriti haritlaskonnas. Tähendab, üliõpilase kasvatustegurina kirik praegu ei tule kõne alla. Ta jääb arvult järjest väheneva nõrkade hulga illusoorseks pelgupaigaks.

Jõuame üliõpilaste isetegevuse tagajärjel tekkinud ja käitatavate organisatsioonide juurde.

Üliõpilasühingul on oma põhikirjade põhimõtete osas loetletud mõndagi ilusat. Aga see pole tähtis. Vist kusagil pole paberipealne vähem mõõduandev tegelikule elule kui üliõpilasühinguis. Nad kõik taotleavad üliõpilase kasvatust ja temale lõbustuste ja ainelise toetuse pakkumist.

Üliõpilasühingu oleskelul ta esimeseks vajaduseks on mõnesuguse korra ja distsipliini makspanek oma liikmeskonnas. Võime eritleda siin kahe erisuguse korra-süsteemi sugemeid. Esimene süsteem — traditsionaalne — baseerub minevikul, kantud ajaloolisest traditsioonist. Omal ajal, kui traditsioonid tekkisid, oli neil oma eluline põh-

jus ja otstarve, neid ei mõeldud välja. Kui elunõuded ajaga muutusid, siis traditsioonid jäid peaaegu muutmatuks. Järk-järgult kadus neil eluvajadustega seos ja nende täitjail teadminegi selle kunagisest olemasolust. Püsib vaid mälestus ühisest traditsioonide täitmisest, mis mõjub lähendavalt ka muidu vähetuttavaile ja eri generatsioonest liikmeile. Kui hakataks aga teadlikult uurima nende traditsioonide päritolu ja esialgset tähendust, siis jõutakse vahel, nagu kahjuks meiegi üliõpilasühingute mõnede kommete puhul, äratundmisele ja teadmisele, et ideed ja mõisted, mida sümboliseerivad harrastatavad traditsioonid, oma algupäras on meie praegusele mentaliteedile otse vastukäivad, et nad võiksid sobida õieti vaid meie eesmärkide vastase tegevuse kaunistamiseks ja toetamiseks. Nad pole välja kasvanud meie omast elust, vaid on pealiskaudselt kopeeritud võõrsilt. Nad on võetud vastu avastamata nende lähemat sisu, nagu võeti vastu ristiusk vanade eestlaste ja Marx'i usk mõnede noorte eestlaste poolt. Nüüd ollakse raskustes nagu vigaselt raiutud nimega perekonna hauakivis. Et neid raskusi tuntakse, olukorra muutmiseks pole aga küllaldast selgust, julgust ega jõudu, siis ollakse igasuguse arvustuse vastu haruldaselt hell ja ülitundlik. On üldiselt teada, et mõnedest üliõpilas-traditsioonidest nende harrastajatega juttu teha ei või, selles kaldutakse nägema isiklikku solvamist.

Teine korra-süsteem — ratsionaalne — baseerub olevikul või maksimaalselt oma ühingu lühikesel minevikul. Ühingu loomisel liikmed tulid kokku, mitte et staatilisel koos istuda ja „esindada“, vaid et dünaamiliselt koos liikuda, sest liikumiseks oli vajadust, indu ja võimalust. Nagu teada, nõuab paigalpüsimine kindlat vormi, kuna dünaamika, voolus, võib olla ja lüüa vormitagi. Vorm isegi võib takistada dünaamikat ja farduvat vormi tuleb vahel murda. Nõrgeneb liikumise hoog — kujuneb alalhoidev vorm iseenesest, vastav momendi nõudeile. Ei mingit ajalugu ega tundmatut traditsiooni. Ja edasi muudetakse ja tänapäevastatakse vormi kõigile uuel üleskerkivaile tarvidusile vastavalt. Seejuures teotsetakse ühe püsiva põhimõtte järgi — mitte kunagi takerduda surnud vormisse, ka mitte oma päritud varasse, vaid kohanduda alati pulseeruva elu nõudeile oma kõrgemate püüdluste kohaselt. See on reformatsiooni põhimõtte — puhastada praht välja mitte ükskord, vaid alati, kui seda on jälle kogunenud.

Meie üliõpilasühingute sisekorras on elemente mõlemaist mainitud süsteemest, kuid igas eri proportsioonis. On traditsioone, mis pühendamata näivad imelikumad juudi palvekommetest, on lihtsust, kus kunstlikkus, komme kombe pärast, täiesti puudub. Mis on parem — öeldakse olevat maitse asi. Seda tõesti. Kui venelased oma riigile usku valisid, siis ei rahuldanud neid lääne kirikute asjalikkus. Alles Bütsantsi kulla sära ja värvide kirevus andis neile vajaliku taevaläheduse tunde. Loov vaim ei vaja traditsioone. Kus pole aga vaimu, ei ka kombeid, seal pole midagi. Seisuaegadeks on traditsioonid tarvilikud.

Üheks erinevaks üksikasjaks meie üliõpilasühingute sisekordades on au mõiste ja selle riivamisest tekkinud tülide lahendamise kord. Mõnel pool peetakse seda üldse esimeseks lähtekohaks suhtlemise alustamisel

teise ühingu. Seda tuleb mõista. Praegu kunstlikult säilitatav aumõiste on selline, nagu ütleb Schopenhauer, au käib ees ja mees mõõgaga järel, kes otsib juhust, kuidas seda au igaühe vastu võimalikult silmatorkavalt kaitsa. Et lõpetada stuudiumi aumehena, selleks peab üliõpilasel olnud olema nn. auasju. „Auasjade“ all mõistetakse igasuguseid autuid asju, nagu solvamisi, aasimisi, norimisi ja „tegelikuks-saamisi“. Kui üliõpilasel seda laadi skandaale pole olnud, siis ei saa tal ka õiget au olla, sest ta pole näidanud, et ta oleks oma au kaitsnud. Seepärast — kui ollakse sattunud elama kultuurinimeste hulka, kes teise au sihilikult ei riiva, siis nõuab traditsioon, et pead olema ise ebakultuurne ja ise enesele välja norima auhaavamisi nende reeglipäraseks lahendamiseks. Tuleb olla seda ebakultuursem, mida kultuursemad on teised, sest muidu tüli kuidagi ei teki. Ei ole häbenetav, et aukohtus jäädakse süüdlaseks ja saadakse karistada, see võib olla isegi kahekordselt aus, sest „auasja“ saavutamiseks on inimene end teistele vastikuks teinud teadlikult ja sellega traditsioonile isikliku ohvri toonud. Teisal on selline süsteem täielikult kõrvale jäetud. Kui tahetakse arendada vastastikuse sallivuse ja arusaamise vaimu, siis püütakse likvideerida arusaamatused juba nende alguses ilma neid laiaks puhumata ja suuri masinavärke tööle rakendamata. Sest mis mõte on istuda koos mitmeliikmelisel aukohtul ühes asjaosaliste ja funnistajatega näiteks lihtsaks konstateerimiseks, et maskeraadi rahvamurrus üks aumees arvatavasti oli teist kergesti tõuganud? Nende üliõpilasühingute liikmeil, kes autuid asju auasjadeks ei pea ega nende sooritamist ei erguta, tuleb tülidega kokku puutuda nii vähe, et nende lahendamiseks koodeksite väljatöötamine on asjatu. Seda enam, et raskepärasele ehitusele vaatamata, või just oma konstruktiooni tõttu aukohus tõe ja õiguse märgist üsna kergesti võib mööda lasta, nii mõnigi kord ohverdades sisu vormile.

Üliõpilasühinguil tuleb alati teotseda mitte monopolistlikus rahu, vaid vastastikuse võistluse olukorras, alati ja igal alal võrrelda võides oma edukust paarikümne teise kaasühingu saavutistega. Tähtis on hankida suurt arvu liikmeid, tähtis, et need oleksid seltskondlikult silmapaistvamaist perekonnist, tähtis on paista lasta oma hiilgust ning vallutada oma liikmeile tulusamaid ameteid. Kas ainult sisemiseks tarvitamiseks või isegi väliseks kuulufatakse loosungit „üks kõige ja kõik ühe eest“, millega oma ühingu huvid riiklikest, rahvuslikest ning kõigest muudest üldhuvideest ettepoole asetatakse, naabrite huvidest rääkimata või neile üldse mingeid õigusi tunnustamata. On huvitav märkida, et just viimastel aastatel on võistlus teravnenud, kildkondlikkus, kastivaim ja kõikide sõda kõikide vastu kasvanud, kuigi, isegi kõrgemalt poolt on katseid tehtud olukorra muutmiseks just vastupidises suunas. Vahekordade teravnemise põhjus on lihtne ja seepärast kahjuks raskesti välditav. See on — muude organiseeritud ja aktiivsete rühmituste puudumine haritlaste enesemaksmapaneku teostamisel ühiskondliku elu käigus. Enne teotsesid poliitilised parteid ja üheks nende tähtsamaks tegevusalaks oli kohtade hankimine oma-meestele. Parteid ise koosnesid aga mitmesuguse akadeemilise kuuluvusega ja mitteakadeemilisist isikuist, ühe üliõpilasühingu

vilistlasi kuulus mitmesse erakonda. Kohtade jaotamisel mõjusid parteid ja vilistlaskogud üksteise tegevusse reguleerivalt ja leevendavalt ning ühekülgsus ei saanud siis areneda iialgi niikaugale, kui teise reguleeriva keskuse funktsioneerimise ärajäämisel.

Kindlama üksmeele ja vastastikuse toetamise kindlustamist taotleatakse ka igasuguste eraldusmärkidega. Peale omade kokkukuuluvuse tähistamise on neil veel teine, ehk tähtsamgi ülesanne, tähistada eraldumist kõigist teisist, ära lõigata noorel inimesel ta muud seltskondlikud sidemed, eriti koolipõlve tutvused ja sõbrused. Noor üliõpilane peab teravalt tähele panema värvi kui silti ja selle järgi määrama oma suhtumist kaasinimestesse — poolt või vastu. Teistest eraldamise tagajärjel noor üliõpilane loomulikult tugineb rohkem oma ühingu kaasvõitlejaskonnale kui ainukesele lubatud rühmitusele. Kehtib keeld, et noored liikmed, kelle ühinguteadvus pole veel kindlaks arenenud, teisi ühinguid külastadagi ei tohi. Teadlik olles sellise vaimu sihikindlast kultiveerimisest ja kuuldes selle juures vagajutte tervikliku üliõpilaskonna taotlemisest, kerkib ikka vaikne küsimus — kas ollakse asjatundmatu või mitte-siiras.

Eelpuudutatud korranõuded, mis määravad üliõpilase käitumise ja seisukohavõtu enamas osas igapäevase elu olukorrist, ongi tõelised kasvatusküsimused, kuigi sellistena mainitakse tavaliselt teisi — seltskondliku käitumise kombeid ja maailmavaate arendamist.

Laua- ja tervitamiskommete õpetajana on üliõpilasühingul oma kindlad teened, andes seda, mida kodu on puudu jätnud. Mis puutub aga maailmavaatesse, siis suhtutakse sellesse enamasti nagu mingisugusesse diplomisse või viigilehte, mis igal haritlasel peab ees olema, kuna muidu oldaks paljas. Maailmavaate all mõeldakse midagi kõiki maailmaküsimusi haaravat ja lahendavat süsteemi, isiklikke seisukohti kosmoloogilises ja ontoloogilises probleemis, jumala mõiste ja hinge surematuse küsimuses. Ja minnakse asjast üle vabandusega, et need küsimused on alles teaduslikult selgitamata, seepärast lükkame isikliku seisukohavõtu edasi. Vähem teatakse ja tunnustatakse aga, et maailmavaade on eeskätt see ellu ja peamiselt kaasinimestesse ja tema huvidesse suhtumise viis, mida teostatakse mitte suuritel pühadel, pidulikel aktusil ja matuseil, vaid igal lihtsamal äripäeval, mida õpetatakse igal noorte tunnil tegeliku elu juhistena ja reegleina. Maailmavaate asjas meie ei peaks matkima seda prantslast, kes oli üllatunud kuulda saades, et ta kogu oma eluaeg on rääkinud proosaf.

Muutust vajava küsimusena seisab alaliselt päevakorral üliõpilasühingute tegevus lõbustuste osas. Ei oleks ehk väga ekslik väita, et paljude üliõpilasühingute tõeliselt esimeseks eesmärgiks on oma liikmeile lõbustuste pakkumine, nn. klubi ülesanne, kuna kasvatus teostamine seejuures tuleb arvesse vaid klubi siseelu vajadustest tingitud määral. Kui lõbustusi otsitakse lõbustuste pärast, siis võetakse ka neid, mis sellele otstarbele rohkem vastavad, mitte lastes end väga segada teistest, näiteks tervishoiu, kokkuhoiu, sündsuse või muist kõrvalisist põhimõttest. Esikoha omab üldtuntud, kindel ja kõigile kättesaadav lõbustusvahend —

alkohol. Õlu, vein, viin ja piiritus, liikva kohta puuduvad andmed. Soojale ja purjus pääle järgnevad enamasti edasised sammud, mida kainelt harva astutakse, eriti kaks — kas seksuaalsed liialdused või tülinorimised ja kaklused. Need pole küll ühingu ülevates põhimõtetes mainitud ega kodukordades ette nähtud, kuid teostuvad selletagi. On ju üleaarne nõuda, et inimene peab ka märjaks saama, kui temale vettehüpe on ette nähtud, selle eest hoolitseb loodus ise.

Alkoholi ja selle tarvitamise järelsammude õigustamiseks on pikeemas käsitluses ette toodud asjaolu, et alkohol on küll pahe ja tema mõju on halb, kuid selle tarvitamisel on see oodatud ja otsitud tulemus, et ta lühikese aja jooksul eraldab tugevad nõrkadest, milline protsess elus muidu toimub liiga aeglaselt. Tugevatest saavad siis organisatsiooni tublid ja kandvad liikmed, kuna nõrgad lähevad põhja ja organisatsioon vabaneb neist kui kasutust ballastist. Selles väites kahtlematult on loogikat, kuid eeldused pole õiged ja seetõttu on vildak ka tulefis. Nimelt — üliõpilasühingu liikmeskond ei koosne ainult tugevatest ja nõrkadest, vaid peamiselt keskmistest, ja nende suhtes ei selgita alkohol ega suguhaigused isegi pika aja jooksul õieti, kummasse kahest ettenähtud kategooriast nad lõpuks kuuluvad. Kas peavad nad selguse saamiseks „selgitamist“ üha jätkama? Teine eksieeldus on see, et nõrgad endid põhja joovad. Tõesti leidub ka selliseid sirgejoonelisi ja uljaid natuure, kuid väga paljud, nähes hädaohtu lähedalt, hakkavad end hoidma ja arstima ning ei taha põhja minna, kuigi organisatsiooni kord ja ajaloolised kombed seda nõuaksid.

Neist fõsiasjust võime järeldada, et paljud üliõpilasühingud oma tegevusega ei taotle eeskätt kasvatuslikke ülesandeid või teevad seda mitte tänapäeva vajaduste kohaselt. Kui aga Eesti oma haritlaskonda tänapäeva ja tuleviku nõuete kohaseks kasvatada tahab, siis tuleb akadeemilisel haritlaskonnal kasutada selle kasvatuse teostamiseks kõiki olemasolevaid ja võimalikke vahendeid, muude hulgas ka üliõpilasühinguid. Viimased ei ole olemas ainuüksi oma liikmeskonna puutumate ja kinniste erahuvide ja eralõbude rahuldamise tarbeks, vaid täidavad üldtähtsusega funktsioone, vormides tulevase haritlasi nagu üksikud koolid õpilasi või üksikud polgud sõdureid. Ühiskondlike ülesannete täitmist on nad ise alati oma peamiseks teeneks ja olemasolu õigustuseks ette toonud. Sellest ühingute poolt deklareeritud seisukohast ja üldsuse poolt esitatud nõudeist tuleksid teha sirged järeldused juba kõigi üksikasjadeni.

Üliõpilasühingu esimeseks eesmärgiks olgu oma liikmete kasvatamine Eesti ühiskonna täisväärtuslikeks haritlasiks ja sellele paljukohustavale nõudele tuleb alistada kõik muud ühingu võimalikud kõrvalsihid, nagu liikmete toetamine ja neile lõbusa ajaviite võimaldamine. Konsekventsiks sellest seisukohast oleks, et kõigi nende ulja üliõpilaselu harrastuste, mis on vastuolus peaesmärgiga, ergutamine või sallimine tuleks lõpetada ja ühingu siseelu vajaduste korral teistega, peaesmärgile vastavatega, täiendada. Seda teostada ei saa kõik ühingud omal jõul üksi, sest muidu

oleksid nad seda juba teinud. Ühingu teotseb demokraatliku korra, võrdse hääleõiguse alusel. Otsuse tegemiseks on tarvis häälte-enamust, ühingu elu oluliselt muutvate otsuste jaoks isegi väga suurt poolt-häälte ülekaalu. Selle saavutamiseks on tarvis veenda suurt hulka keskpärase arusaamisega liikmeid, mis nõuab suurt tööd üksikult organiseerijailt ja on sageli hoopis võimatu. Ainult erilised põrutavad sündmused, suur hädaoht või suur vaimustus saaksid kaasa tõmmata muidu ükskõikseid inimesi ohverdama oma isiklike mugavusi kõrgema eesmärgi hääks. Lihtsam aga, ja mõneski olukorras ainuvõimalik, on teostada asjatundjate poolt õigekspeetud algatust mõnel teisel sobival teel, seejuures ühtlasi ära kasutades kõigi nende toetust, kes oma töekspidamiste järgi seda algatust pooldavad.

Meie arvates tuleks Eesti üliõpilasühinguis ja nendega seoses teostada järgmised reformid.

1. Kaotada üliõpilasühinguis alkoholi tarvitamine või vähendada see tervislikult ja moraalselt mittekahjustava miinimumini. Mitmed ühinged ise olevat juba otsustanud selles suunas samme astuda. Järelevalve-organidki on küsimust kaalunud ja kavatsevad piirata alkoholi tarvitamist ühinguis ajaliselt, ruumiliselt ja kraadiliselt. On muidugi taktika-küsimus, kuidas koerasaba raiumine arvatakse vähem valus olevat — kas maha korraga või jupikaupa. On kogemusi, et alkoholi tarvitamist üliõpilasühinguis normeerida on raskem kui alkoholi sealt täiesti välja tõrjuda.

2. Kaotada üliõpilasühingute isikliikmete eraldusmärgid, kas ainult peakatted ja linnid või ka muud, ja tarbe korral tarvitusele võtta üks ühine kõiki üliõpilasi ühendav ja terviklikku üliõpilaskonda sümboliseeriv välismärk.

3. Kaotada üliõpilasühingute nimetuste eest nende eriliiki tähendavad eraldusnimetused. Midagi sellesuunalist kord katsuti, kuid ei osatud praktiliselt läbi viia ja tulemuseks oli halvem olukord kui enne.

4. Viia avaliku korra alusele ja kollektiivsele otsustamisele riigiametnike kohtadele määramine ja edutamine, et vähendada sel alal üliõpilasorganisatsioonide omavahelise võistluse võimalust ja paratamatut vajadust.

Need nõuded pole uued, neid on kaalutud asjale lähedalseisjate poolt aastate vältel. Muid ameerikaid selles küllalthõõrutud ja seni ikka lahendamata küsimuses arvatavasti ei suuda keegi avastada. Üks ainuke teine tee, millest räägitud, on — kõik üliõpilasühingud sulgeda. Meie ei usu, et see oleks õige. Senised organisatsioonid on andnud ja annavad praegugi palju positiivset ning suudaksid anda seda reformeeritud kujul veel rohkem ning siis loodetavasti juba ilma praegu ilmnevate teravate pahedeta. Pealegi jääb sulgemise võimalus reservi ka siis, kui reformeerimise katse ei õnnestu. Loobumine alkoholist ja välismärkidest nõuab paratamatult olulisi ümberkorraldusi ühingute kogu sisekorras ja tegevuses ning see murrang annaks soodsa tõuke edasi ka kõigi muude

traditsioonide ja arusaamiste revideerimiseks ja siis juba ainult omal jõul reformeerimiseks. Loodus ei salli tühjust ja väljavisatu asemele peab tulema midagi uut. Kultuuril on kümneid avaldusvorme ja arengul arvutult teid, neid otsib ja leiutab intelligentne noorus ise oma raiskamisest ärahoitud kehaliste ja hingeliste jõudude rakendamiseks.

Herman Evert

EESTI RAAMATU PROBLEEME

Möödunud raamatunädala puhul avaldati arvamist, et eesti raamat on oma arengukäigus jõudnud tasemele, mille üle ei ole põhjust häbeneda, kui meie raamatut võrrelda teiste maade raamatutega.

See edu on seda hinnatavam, et eesti raamatu arenemiskäik ei ole toimunud lahedates oludes. Rahva arvuline piiratus ja raamatu edendamiseks vajaliku vaimse ja ainelise kandejõu nappus ei ole ainult alatasa varjutanud, vaid üsna tihti ka lausa teostamatuks määranud raamatusõprade püüded. Täitumata on jäänud suuremaid ja vähemaid soove, lahendamata olulisi probleeme, et raamat võiks muutuda laifmatuks ning temasse suletud varandused kättesaadavaks kogu rahvale. Raamatu kultuuriline missioon on alati olnud suurem kui ta võimalused selle teostamiseks ning raamatuentusiastid on alati kaevanud probleemide rägastiku üle, mis neid ei lase teostada oma ideaale.

Raamatuga seotud paljudest küsimustest olgu siinkohal püütud esitada mõningaid tähelepanekuid ja riivamisi puudutada probleeme, mis eesti raamatu puhul on olulistena tundunud.

1. VÄLIMUS JA TEHNIKA

Raamatusse võib suhtuda kahel viisil: kui tarbeesemesse, mille ülesanne piirdub oma sisu edasiandmisega, nagu meil seda on õpperaamatud, paljud teaduslikud teosed, teatmekogud jne., või nagu enamik Nõukogude Vene raamatuid, mis korraliku paberi puuduse ja halva tehnilise külje tõttu ei suuda rohkemaks olla. Kuid raamatusse võib suhtuda ka kui ilusasse esemesse, mille väline teostus moodustab teise poole — mõnikord ja üsna tihti suurema poole raamatust kui tervikust. Tarve ilu järele on olnud raamatutehnika ja -kultuuri edasiviijaks kõigil aegadel. Välimus on pandud kaasa aitama sisu suuremaks esiletõstmiseks ja meeldivakstegemiseks. Raamat saab kunstiteosena täiuslikuks alles siis, kui ta sisu ja välimus on õnnelikult ühendatud üheks tervikuks.

Siit kerkib üles tarve raamatut individualiseerida: erinevate sisudega teostele ei sobi üks ja sama väline kuju. Iga teos nõuab talle eraldi kohandatud välimust, et saada inimeste kujutluses oma õiget kohta. Katse anda välja suure väärtuse erinevusega teoseid täiesti ühesugusel kujul, näit. kitsõromaani sarnasena klassilisele teosele profaneerib parema teose lugeja silmis. Šabloon ja monotoonsus kuidagi nõrgendavad huvi üksikraamatu vastu ja lasevad tal paista vähem ihaldusväärseks kui seda õigustaks sisuline võrdlus. Seejuures ei tarvitse erinevused raama-

tute välimuses olla suured, et neid küllaldaselt individualiseerida. Piisab toonivahest kaanel või köitel, kirja teisiti-paigutusest, lehekülje pildi väikesest muutmisest. Teisalt võib välimuse muutmisega teha ühe ja sama raamatu väärtusemeks, mida igaüks soovib omandada, või seesuguseks, mis kedagi ei huvita.

Meil valitsevad praegu raamatu kausta ja paberi alal ratsionaliseerimise tendentsid. Püütakse viia kõik raamatud üle kindlatele standardkaustadele ja osalt paberitelegi. Seda õigustavad mõjuvad praktilised põhjused nii raamatukogunduse, trükkimise, paberivalmistamise jne. huvides, jättes siiski võimaluse valida kümnekonna kaustasuuruse vahel vastavalt raamatu otstarbele.

Teisalt rikub individuaalsuse printsiipi raamatute väljaandmine sarjadena, kusjuures sarjatunnused mõnikord on nii tugevasti domineerivad, et väliselt püsib ainult pealkirja vahe hulga raamatute vahel. Raamatud kapis on nagu görlid revüüs (avalikes raamatukogudes nagu sõdurid) ja mõjuvad oma massiga. Loomulikult on seesugustel massipiltidelgi oma meeldivus, kui ühesuguseid raamatuid ei ole nii palju, et tekitada vangimaja muljet.

Üldiselt aga ei ole eesti raamatu juures kõiki individualiseerimise võimalusi küllaldaselt kasustatud. Eriti maksab öeldu kooli- ja teadusliku kirjanduse kohta, millel sageli puudub igasugune veeflus, ja mõnede seeriade kohta, kus lausa erisuliste raamatute ühte vormi surumisega tundub olevat ilmsesti liialdatud. Ka sarjaraamatud võivad säilitada omapärasust. Raamatute individualiteedi suurema rõhutamisega ja välimuse püüdlikumana sisuga kooskõlastamise teel võiks meie raamatute üldpilt mõnegivõrra huvitavamaks ja omapärasemaks kujuneda.

Müügile ilmub meie raamat poolvalmil kujul, s. o. köitmata. Nii see peakski olema eeldusel, et ostja laseb raamatu oma jõukuse ja maitse kohaselt köita. Tegelikult aga ei vaeva paljud ostjad ennast raamatule individuaalse köite hankimisega, vaid jätavad sellele brošeeritud kuju või usaldavad raamatuköitjat, kellel on käepärast köiteliigid hinnakirja (mitte raamatu iseloomu) järgi. Nii kaotavad raamatud sellegi omapärase joone, mis neil oli brošeerituna ja taanduvad farberaamatute ühetoonilisse ritta. Kui köitja ära viskab ka kaane, millel leidub joonis, kaob raamatult viimne väline eraldav joon.

Tundes ostjaskonna raskusi, on paljudel maadel kirjastajad võtnud köitmise enda hoolde. Neil on avaramad võimalused kunstilise nõuandja abi tarvitamiseks ja materjali valikuks ning köited võidakse pakuda odavamalt kui üksikult tellides. Raamat müüakse köidetult.

Meil takistab köidete levikut hind, mis paremate köidete puhul ületab raamatu hinna. Kalingurköited tõstavad raamatu hinda 1—2 krooni võrra, olenevalt materjalist ja kirjatrukist. Köidete vähene nõudmine on piduriks individuaalse-ilmeliste köidete valmistamiseks kirjastajate poolt. Pealegi näivad meil olevat juurdunud köidete alal tarvitusel olnud viisid — poolnahk, poolkalingur ja täiskalingur kuldkirjaga, mida peetakse korralikuks. Liiga vähe on pööratud tähelepanu riidele, mille

materjalivalik pakub laiu võimalusi, samuti kui toob värskust selle materjali trükkimine eriilmeliste köidete saamiseks.

Võrreldes meie raamatute kaasi välismaa raamatute kattepaberiga (mis ümbritsevad köiteid, ja on laialt farvitusel), tuleb küll tunnistada, et viimased ületavad külgetõmbejõult meie raamatukaane. Selleks aitab omajagu kaasa teissugune ülesande mõistmine: kattepaber ei teeni kunsti kunsti pärast, vaid sellele esitatakse tarbekunsti nõudeid — lasta raamat paista meeldivana ja ihaldusväärseks. Proosalisemale sihile vaatamata näivad tarviliku maitsepeenuse puhul tulemused olevat väga rahuldavad.

Kaane alal vajaks meiegi raamat rohkem julgust ja rohkem vaeva tehnilisel väljatöötamisel. On küsitav, kas maksab kinni pidada valemest, mis kipuvad seadusiks saama, näit., et valge ja kuld on kõige elegantsem kombinatsioon, et värvivaene kaas on väärtuslikum värviröömsast, et kaanepilt on pahe ja sümboolne vinjett ja „dekoratiivne“ joon või pind voorus jne. Eeskirjade tulemuseks on sageli igav ja ükskõikseks jättev kaas, mis tundub puudusena, eriti kui see juhtub paremate raamatute juures. Tihti ei ole arusaadav, miks heal raamatul ei tohi olla ihaldustekitav kaas.

Tahestahtmata tekib mõte, kas meie kunstnikkudel ei ole meeldivuse esiletoomisel sisemisi raskusi — vaadeldagu korra k o d u m a i s i reklaamjooniseid ajalehtedes, mis sageli näitavad head tahet naeratada, aga välja on tulnud näo alumise poole lihaste kramp. Asjade sümpaatse poole nägemine on hingeeluline võime, mida (kas tõulistel põhjustel?) ei ole küllaldaselt määralt leida. Igatahes raamatu välimus vajab kunstnikke, kes suudavad hingestatud ja vaatlema ahvatlevaid jooniseid luua.

Kui siirduda siseillustratsioonidele (mitte fotodele ega piltidele, mis sisu selgitavad, vaid neile, mis on määratud raamatu kaunistamiseks), siis on ka sellel alal võimalusi rohkem kui saavutusi. Moodiläinud puulõike-vinjetid ei suuda ainuüksi koormat oma õlul kanda. Ornamente raamatutes jätavad nad mõnikord jämeda, konarliku mulje. Siseillustratsioonide tarvitamise ning viisi kohta, kuidas seda teha, on kõige rohkem öelda kirjastajatel. Kuigi kogemuste järgi meie publik armastab illustreeritud raamatuid, on ta kirjastajate poolt leidnud õige kõhklevat vastuarmastust. Raamatuid võidakse osta ka ainult illustratsioonide pärast, kui need vastavad ostja maitsele. Kas meil tarvitavad sümboolse laadiga vinjett- ja tähtillustratsioonid täpselt kohal on, ei ole teada. Võib-olla jätavad nad külmaks vaataja, kes eelistab rohkem detailirikkaid jutustava laadiga illustratsioone poolikuina paistvate visandiilmeliste jooniste asemel.

Trükikirjade valik ja leheküljepildi kujundamine kuulub samuti oluliste tegurite hulka, mis raamatule annab omaette ilme. Et meil on ainult üksikuid spetsiaalselt raamatutrükikodasid, peab olemasolev kirjamatmaterjal käima — nagu „Magd für alles“ — etiketist romaani, romaanist kviitungiraamatusse, laululehte jne. Parima tahtmise juures ei ole võimalik näit. luuletuskogude jaoks leida seda õiget erikirja, mis vastaks nende laadile.

Kirjavalikut määrab oluliselt ka trükipaber. Et tarvitaja eelistab paksu raamatut, siis on sellele soovile leitud rahuldus paksu paberi ja suure, sõreda kirja näol, millega ka väikesest teosest saab kergesti „telliskivi“. Tahtmine olgu taevariik ja raamatukappide tegijail olgu teenistust, aga kui mõni teatmeteos, näit. sõnaraamat, seesugusel viisil „suur“ saab, siis on juba tegemist ostjaskonna ületeenimisega, millesse suhtutakse samuti kui halvasse teenimisse.

Paremate raamatute paberilt tuleb nõuda vastupidavust. Odav haavapaber, mis meil on moodi läinud mõnede väljaannete juures ja tõstetud peagu ideaalse paberi järjele, on tegelikult üks halvemaid oma tarvitamisomadustest kerge räbaldumise, määrdumise ja karvendavuse poolest. Avalikes raamatukogudes on need peagu lausa infektsiooni-ohhtlikud „kapsad“. Eesti raamatu pabereist on ainult kallimad sordid oma ülesannetele vastavad. Eeskujulik keskmise raamatupaberi saamine, mis oleks küllalt pehme, kuid vastupidav, nägus ja hinnalt kohane, ei ole veel leidnud õiget lahendust.

Üks eesti raamatule oluline probleem, milles ta kaugeltki ei ole ühtlasel tasemel, on keeleküsimus. Pea igal väljaandjal on erinev keel, ja mõni ei sega ennast üldse selle segastesse reeglitesse. Kogu aja kestab katsetamine, mistõttu ühed raamatud on nii moodsad, et need on arusaamiseks ettenägelikult sõnastikuga varustatud. Keelelised „uudised“ võivad olla õigustatud ükskõik millisesest seisukohast, välja arvatud raamatu oma. Ühelt poolt ei ole raamatud uutena arusaadavad ning surnultsündinud ja kiiresti käibelt kaduvad võrvid jäävad aastateks koorama raamatuid, alandades nende väärtust. Eriti maksab see teaduslike teoste kohta, kus terminoloogial on oluliselt tähtis osa, samuti suurte sõnaraamatute juures jne. Kauemaks turule püsima jäävate raamatute saatuse oleneb täiesti keele kõikumistest, ning ettevaatlik väljaandja riskeerib tugevasti, kui ta raamatu eaks arvab üle 10—15 aasta.

Sama väärtustalandavalt mõjub raamatule vähehoolikas trükitehniline järelevalve ja hoolimatus andmete nagu sisukorrad, registrid, piltide loetelud jne. andmise suhtes. Mis sel alal juhtuda võib, näitab ühe teatmeteose arvustus: 137 lk-l leidis üle 800 vea. Umb. 700 lk. suuruse raamatu kohta võiks see teha kuni 4000 suuremat või vähemat väärtust. Täiesti vigadeta raamatuid on igal pool vähe, kuid kui raamat on isegi ametlikult poolt soovitatud, siis on see ikka liig kõige „tasasemalegi“.

Eespool riivatud küsimuste ja probleemide lahendamise poolest on kõige õnnelikumas seisukorras loomulikult meie suuremad ja tooniandvamad kirjastused. Et aga nende toodang moodustab ainult poole ilmuvate raamatute üldarvust, siis jääb pilt veel küllalt kirjuks, ja eesti raamatul ei tule probleemidest välise külje ja tehnika alal lähemate aastakümnete jooksul puudust. Raamatu keskmise tasapinna tõusus on suur sõna kaasa rääkida tarvitajaskonnal, kes oma eelistamise või ükskõikseks jäämisega oluliselt mõjustab raamatu välist kujunemiskäiku. Tuleks soovida, et arvustustes võetaks tiheda kriitika alla ka raamatu väline külg, et saaksid avalikuks tulla lugejaskonna arusaamised ja selgineda tahte- ning püüdmis-suunad ka sellel alal.

2. TARVITAJASKOND JA TA HUVID

Nüüdsel ajal on iga inimene oma elus mitut raamatut lugenud. Iga kümnes laenab raamatuid lugemiseks avalikust raamatukogust ja arvata-vasi igal sajandal on väike kogu isiklike raamatuid, mis ta oma lõbuks või tarveteks on muretsenud.

Raamatu uurimise seisukohalt oleks tähtis teada, kes on raamatute ostjad, kui palju neid on, ja kuidas muutub nende arv ning mida nad eelistavad. Neile küsimusile ei saa muidugi vastata, eriti raske on raamatuostjate arvulise hulga kohta midagi ütelda. Seda ei määraks kindlaks isegi loendus, sest ikka leidub ühel või teisel mingisugune raamat, kuigi omanik võib-olla ei tahagi raamatutega tegemist teha.

Raamatuostjate hulka võib hinnata umbes nii nagu võõrast äri: selle järgi, mis näha on. *A priori* võiks teha kolmeastmelise jaotuse. Esimesse klassi kuuluks üksikute kirjandusliikide püsiv tarvitajaskond, kes raamatut vajavad ja selle ostavad, maksku see rohkem või vähem. See klass tarvitajaid on need, kes peavad ülal teatava kirjandusliigi ja sellel võimaldavad üldse ilmuda. Oleme kuulnud, et näit. luuletuskogude ostjaid olevat mitukümmend, mõnel teisel kirjandusliigil on neid mitusada jne. Sisuliselt on stabiilseteks ostjateks osa raamatukogusid, koole ja teatav hulk kirjandusehuvilisi, enamuses intelligentsi hulgast. Loomulikult ei osta nad kõiki raamatuid, vaid teevad neil endal teada olevail alustel valiku.

Teise klassi moodustaks ebapüsiv ostjaskond, mida iseloomustab ostumotiivide juhuslik laad: kuulus teos, suur reklaam, auhind, hinnalalandus, agendi pealekäimine, tuttavate eeskuju jne. Need on ostjad, kelle võitmiseks tarvitatakse jõupingutusi. Sellesse klassi kuuluvad paljud ametnikud, õpetajad, üliõpilased, majandustegelased, vabakutselised, peamiselt keskharidusega inimesed.

Kolmas klass oleks jaotatav kahte rühma: ühed vajavad ainult teatavaid erialalisi raamatuid ja peale selle muust ei huvitu. Seesuguseid ostjaid esineb spetsjide hulgas — osa arste, advokaate, tehnikainimesi, enamus ärimehi jne. Üldteosena levib nende hulgas kõige enam telefoniraamat. Vastandiks sellele jõukale rühmale kuulub erakordsete ostjate hulka majanduslikult nõrk raamatuhuviliste hulk, kes raamatu ostab siis, kui pakutakse erakordselt head tehingut odavmüükidel, laadadel, turul, antikvariaadis. Siia kuuluvad ka koolipoisid oma 10-sendiste põnevusromaanidega. Selle klassi koosseisu kohta ei ole andmeid, kuid käsitöölised, äriteenijad, töölised jne. kuuluvad siia.

Ülejäänud kodanikud võtavad raamatuid vastu ainult siis, kui neid tuuakse hinnata koju kätte.

Nähes järjekindlalt ühtesid ja neidsamu inimesi huvituvat raamatuist ja ostvat neid, tekib veendumus, et raamatuostjad moodustavad püsiva-ilmelise kirjandushuviliste hulga. Küllaldaste kogemuste najal võiks kindlaks määrata nende sotsiaalse kihistuse ja arvugi, kui valida tähelepanuesemeks mingi kindlailmeline kirjandusliik. Seda veendumust kin-

nitavad mõned propaganda-aktsioonid, mis juhitud väljapoole teadaolevat ostjaskonda ei ole andnud soovitud tulemusi. Väärub märkimist ka asjaolu, et oma levikuga silma paistavad suuremad ja paremini väljaantud teosed. Peale „Kalevipoja“, „Eesti Vabadussõja“ ja mõne teise, mille suurehulgaline levik on seletatav rahvuslike motiividega, on suurte teoste või nende sarjade omandamine nõudnud 10—100-krooniste kulutuste tegemist, kuna seevastu odavad rahvalikud raamatud samasuurt levikut ei saavuta.

Seda võib seletada ostjaskonna stabiilsusega, kes vajab väärtuslikke ning ilusaid raamatuid ega rahuldu nn. odava rahvaraamatuga. Üks sisukas teos anti välja mitu korda kallima hinnaga kui seda oleks võidud teha rahvaraamatuna. Siiski ületas levik tavalise rahvaraamatu oma. Rahvas, kellele odav raamat on määratud, ei esine ostjana.

Näib, et eesti raamatul ei ole väljavaateid saada järsu tarvitajaskonna suurenemise osaliseks. Raamatuharrastus nõuab pidevat ettevalmistust esijoonel kultuuriliselt ja selle järele majanduslikult. Illustratsiooniks on siin maa ja linna lugemishuvi vahe. Linnades loetakse neli korda rohkem raamatuid kui maal. Raamatu ostmises jääb aga maa 10—15-kordselt linnast maha. Majanduslikust küljest lähtudes võiks kõigile teadaolevatele raskusile vaatamata oodata, et näit. kesk- ja kõrgema haridusega inimesed leiaksid võimaluse endale aegajalt mõne raamatu muretseada. Kui ainult pooled neist ostaksid aasta kõige paremaks tunnutatud teose, peaks selle tiraaž ainuüksi nende tõttu tõusma vähemalt 25.000-le, mis oleks määratuseureks üllatuseks praeguse paarituhandluse trükisuuruse juures, mille läbimüümiseks kulub aastaid.

Raamatuharrastuse juures ei ole majanduslikud olud nii tähtsad, kui neid armastatakse esile tõsta. Tahe on see, mis püüded ja ihaldused teoks teeb. Raamat tundub odav või kallis selle järgi, missugune väärtus talle omistatakse. Neile, kes tarvidust ei tunne näit. maiustiste või lillede järele, paistavad need kallitena ja sellega motiveeritakse ostmatajätmist. Ometi ostavad neid, maksku nad vähem või rohkem, kes neid vajalikuks hindavad. Siiski ei ole sellega ütelda tahetud, et sissetuleku suurus raamatuostu ei mõjustaks. Raamatusõbrad ostaksid neid rohkem, kui nad suudaksid. Raamatu-ükskõiksetele aga hinnavahe mõju ei avalda.

Andmed raamatute loetavusest kirjandusliikide järgi näitavad, et avalikes raamatukogudes ilukirjandust loetakse 80% laenutatud raamatute arvust. Populaarteaduslike raamatute % — olgu nende valiku ja sisuga kuidas tahes — on raamatukogudes umb. kaks korda suurem kui suhteline nõudmine nende järele. Tuleb oletada, et meil raamatut peetakse rohkem ajaviite- ja lõbustuseseemeks kui enesearendamise teguriks. Eriti reljeefne on see nähtus jällegi maal. Hariduse ja teadmiste omandamise kohana on kinnismõttena juurdunud kool. Küllap vist selle tõttu ka lahtisema-ilmelisesse rahvaülikoolidesse on vähem usku kui võiks oodata.

Loomulikult avaldab raamatu ajaviitevõimaldajaks hindamine mõju ostmisele. Raamat, mis nõuab mõttepingutust, ei vasta sellele otstarbele, on igav ja raske. Ta lõbustamisväärtus on väike. Kohast ajaviiteraamatut ei ole aga mõistlik osta, sest seda saab ikka laenata. See on ühekordne nauding, läheb ühest kõrvast sisse, teisest välja, nagu kunagi jutt, mis ei ole tähtis. Samuti ahvatleb seesugune hinnang raamatut lugema pealiskaudselt. Erutuseks on tarvilik sündmustiku suurt elavust ja tõttavat tempo. Raamatut tuleb lugeda rutates, sest katkestused rikuvad pinge ühtluse ja tekitavad rahuldamatuse-tunde. Raamat, mis pakub midagi muud, ei leia ostjaskonda. On küsitav, kas teistel maadel olud ja vaated erinevad meie omadest. Ennem näib, et ollakse veel kaugemale jõutud. Näit. inglise kirjanduses leidub palju hästi väljaantud raamatuid, mille fantastilised seiklused tunduvad meile lausa liialdatuna ja kogu lugu ise kitsina. Kui samu teoseid meil keegi katsuks väljapaistvaina esile tõsta, tabaks teda halastamatu kriitika või ta vaigitaks surnuks.

Vastandina mõttepingutuse põlgusele ilmneb meie tarvitajaskonnal teine iseloomulik joon: ülikriitilisus. Miski ei ole hea, miski ei ole isegi rahuldav või rahuldab ainult tingimusi. Eriti kibedasti on seda viitsa saanud meie algupärane ilukirjandus. Mida õieti tarvitajaskond näit. romaani nõuab, ei ole selge. Ühelt poolt peaks see olema haarav hinge kinnipidamiseni, pisaraini liigutav, salajaste soovunelmate täitumist illustreeriv, teisalt aga vajaks teos — ka sel puhul, kui ta jääks nii nagu on praegused raamatud — kogu maailma tunnustust, Nobeli auhinda ja väärtuse esmaklassiliseks ülistamist. Eriti välistunnustus on meile väga mõjuvaks hindamise aluseks. Et autoriteediusk kasvab, on tunnuseks ebakindlusest kriitika alal: seetõttu on alati julgem, kui ollakse karm, nõudlik ja allahindav. Sellega tõustakse ise ja tõstetakse ennast. *Nihil admirari* on tüüpiline hoiak oma kirjanduse kohta.

Ka see suhtumine ei soodusta raamatu eluvõimalusi. Küll aga arvatavasti on suurem tähtsus raamatute omandamisel, kui see oleks eeldatav, mõnel teisel põhjusel. Näit. „Kalevipoega“ ei ostetud määratus enamuses lugemiseks, vaid omamiseks. Terve rida teisi teoseid ostetakse samal põhjusel, eriti nn. suurteoseid. Allakirjutanu on kohanud ainult ühte, kes tahtis „Kalevipoega“ vahetada teiste raamatute vastu põhjusel, et ta seda ei loe. Seevastu on aga seda raamatut korduvalt varastatud — arvatavasti mitte lugemiseks.

Hulk meie raamatuid levib seepärast, et nende abil ehitatakse kultuurielu fassaadi. Seetõttu peavad raamatud olema väliselt selleks kohased, üldiselt tunnustatud ja sisult kergesti arusaadavad. See, mis väliselt silma paistab ja on mõistetav kõigile, on sageli kaaluvam pool kui sisuline külg.

Seega ei ole meie tarvitajaskonda sugugi kerge rahuldada: päris esmajärguline ja peen on talle raske, rahvapärast ta ei hinda, välimus peab olema Euroopa paremate raamatute tasemel ja hind alla poole sellest, mis raamat väärt. Loodame, et kirjastajate leidlikkus oskab kõik need nõuded kooskõlla viia.

3. TURG JA LEVIKUKÜSIMUSI

Sama vähetuntud kui raamatu tarvitajaskonna ulatus on ka trükivate ja müüdavate raamatute hulk ja koguväärtus. Need andmed kuuluvad kirjastajate ärisaladuste hulka. Umbkaudu võiks arvata, et aastase produktsiooni väärtuse number asetseb kuskil 2 miljoni krooni ümbruskonnas.

Võrreldes olukorda raamatuturul 10 aastat tagasi ja praegu, võib ära märkida turu killu n e m i s n ä h e t. Müügile tulevate väljaannete arv on kasvanud mitmekordseks. Samal ajal on järjekindlalt vähenenud raamatute tiraaž ja üksikraamat levib vähem. Üldine läbimüük on muidugi tõusnud, kuid mitte samas proportsioonis kui uute raamatute turuleilmumine.

Tegeliku elu tendents on liikunud vastupidiselt sageli avaldatud soovile: avaldada vähem raamatuid, kuid suuremas eksemplaride arvus, et nad võiksid turule ilmuda odavam hinnaga.

Raamatu hind on see tegur, mida avalikkuses on peetud kõige suuremaks leviku mõjustajaks. Teoreetiliselt on raamatu hind ja levik teineteisest vastuprotsionaalselt olenevad suurused — mida suurem on raamatu levik, seda odavam võib olla ta hind, ja vastupidi. Eesti raamatu kohta väidetakse maksvat ainult selle suhte negatiivne variant — teda levib vähe ja ta on kallis.

Lähemal vaatlusel ei osutu selle proportsionaalsuse põhimõtte ellurakendamine lihtsaks ülesandeks, eriti variandi juures, mille järgi odavam hind kaasa toob suurema leviku. Raamatu hinna alandamisel poole võrra peab levik kasvama kahe-ja-poole-kordseks, et kirjastaja võiks jääda majanduslikult umbes samasse olukorda kui alandamata hinna puhul. Näit. 4-kroonine romaan, mida trükitakse 2000 eksemplaris, on ostjale kallis, aga oleks vastuvõetav, kui ta maksaks 1 kroon. Sel puhul peaks teda müüdama vähemalt 12 500 eksemplari. Hinna alandamise puhul peaks tarvitajaskond olema võimeline piiramatult laienema. Eespool püstitasime aga vastupidise väite — tarvitajaskonna suurus on teatud piirides konstantne arv, millel ei ole kalduvust järsuks muutumiseks. Kogemused kinnitavad, et hinna alandamisel on suhteliselt piiratud võimalused leviku mõjustamiseks ja et mõned teised tegurid on sellest tunduvalt olulisemad.

Tegelikult on raamatu hind kogu aeg alanenud. Järjest suureneva raamatute hulgaga, mis turule ilmub, ja trükisuuruste langusega oleks pidanud eesti raamat minema kallimaks. Üldiselt on ta aga jäänud enam-vähem endisele tasemele, mis tähendab seda, et kirjastajad on võinud raamatuid odavamalt välja anda kui varem. Hinna alanemine on toimunud ainult teisiti kui seda mõistab lugeja.

Teiseks tähtsaks levikuteguriks on raamatu k ä t t e s a a d a v u s. Meie raamat levib peamiselt kolmel teel: raamatukaupluste, agentide ja posti teel. Mis puutub kauplustesse, siis kaotasid nad oma „ainuõiguse“ raamatumüügile viimase 10—12 aasta jooksul selletõttu, et neil ei õnnestunud lahendada raamatu levitamispõleemi sel määral, kui seda vajas

raamatufoodangu suurenemine. Nad kaebasid, et raamatuid ostetakse vähe, kuid ei võtnud müügi suurendamiseks midagi mõjuvat ette.

Seefõttu asusid kirjastajad ostjaid agentide kaudu kodus üles otsima. Tasuvaks osutus see viis ainult siis, kui saadi korraga müüa küllalt suure summa eest, ja kui ostu edasilükkamine osutus kahjulikuks ostjale. Nii tekkisid meil soodustustega ettetellitavad sarjad. Selle müügiviisi arenguks aitasid kaasa mitmed teisedki paremused, võrreldes raamatu levitamise peale selle ilmumist. Ettetellimissüsteem lubas tarvitajale pakkuda suuremat hinnaalandust kui normid, mis korraldavad ilmunud raamatute müüki, kiirendada kapitali ringkäiku, vähendada kirjastamisriiskot, arendada propagandat jne. Kõige selle tagajärjena võimaldus ühtlasi alandada ettetellitava raamatu hinda kuni poole võrra, võrreldes pärast ilmumist müüdava raamatuga.

Ühenduses ettetellimispropagandaga asusid kirjastajad ka suurejoonelisemalt praktiseerima müüki posti teel otse tarvitajale, vabanedes nii kauplusest kui ka agendist. Kui posti teel müüki ei pidurdaks tarvitajaskonna vähene aktiivsus ja tarvidus „augu pähe rääkimise“ järele, võimaldaks see müügiviis raamatu hinda alandada ühe veerandi võrra. Kuid ostja vajab „järeleaitajat“ ning peab loomulikult ise selle tööpalga raamatu ostmisel kinni maksma.

Praegu on selgusefa, missugune neist müügiviisidest jääb domineerivaks edaspidi. Raamatukauplustel on oluline tähtsus alatiste kindlate müügikohtadena, kust kõiki raamatuid võib saada. Nende elujõulistena säilitamine raamatu levitamiseks on vajalik, kuid mitte ilma kaupluste ise-tegevuse lahenatav ülesanne. Mitmel pool välismaal on kaupluste tegevus raamatumüügi alal toetatud kirjastuste poolt sel teel, et näit. ettetellimiste vastuvõtmine ja müük toimub ainult kaupluste kaudu. Reklamprospektides ostja juhataatakse kauplusse. Meie ostjaskonna passiivsuse juures ja arvates, et kauplused jäävad praeguste müügiviiside juurde (mis on tõenäoline), tuleb karta, et müügi koondamine ainult kauplustesse tähendaks raamatu leviku suurt tagasiminekut. Pealegi ei ole kauplused võimelised raamatut viima maale, kus raamatu levitamine hõreda asustuse ja propagandavahendite kalliduse tõttu ka teiste paindumavate viisidega ei ole rahuldavalt teostatud. Linnades seevastu on raamatukaupluste arv kujunenud liigagi suureks. Kuigi enamus neist kauplevad peamiselt paberiga, tegelevad nad elavalt kooliraamatute müügihooajal. Raamatukaupluste eneste huvides oleks koondada kogu raamatumüük ainult suurtesse, täie sortimendiga kauplustesse, mis kindlustaks nende majanduslikku alust ja võimaldaks teenijaskonna kutselise väljaõpetamise, raamatute tutvustamise jne. teel tunduvalt suurendada oma osatähtsust levitajana.

Eriti raamatupropaganda on valdavas enamuses teostatud kirjastuste poolt, kes selle tulemusi loomulikult ei pea tarvilikuks kauplustega jagada. Ehkki parimaks propagandavahendiks peetakse kauppa ennast, võib eesti raamatureklaam siin maailma tõekspidamist väärata, sest ta on olnud küllalt osav müüma raamatuid, mida ostja tihti ei vajagi — ja seda pealegi raamatut näitamata. Eesti ostjaskonnal on olnud suur

usaldus kirjastuste pakkumiste vastu. Õnneks ei ole seda suutnud tähelepandavalt kõigutada isegi mitmed kuritahtlike juhikirjastajate spekulatsioonid tarvitajaskonna kergeusklikkusele. Kuivõrd kaugemale ulatub usaldus kirjastuste vastu, tõendab see, et näit. meie nimekad kirjastused võiksid tegutseda ka siis, kui neil kapitali ei oleks rohkem kui postikuludeks. Enne kui uue teose väljakuulutamise-kulude arved neile kätte jõuavad, on võib-olla pool või rohkemgi tulevases raamatust tellijaile sularaha vastu ette müüdnud. Seetõttu püütakse ostjate usaldust hoolega hoida, mis ka enamuses on õnnestunud, välja arvatud raamatute ilmumise-tähtpäevad, millest ei ole suudetud kinni hoida. Tarvitajaskonna usaldus on üheks põhjuseks, miks eesti järjest edenev raamatupropaganda on võimeline olnud raamatute levikut silmapaistvalt suurendama.

Nii paljutõotav kui propaganda raamatu levitamisel ongi, ei ole ainelised võimalused selleks piiramatud. Eesti raamat ei suuda kanda igale poole tungiva reklaami kulusid. Lausa raske on ses mõttes üksikute odavate raamatute seisukord. Tuleb jälle korrata, et tarvitajaskond ei paisu üle oma mõõtude välja, ja ka kõige intensiivsema pealekäämise mõjul ei osutu edasised, väljapoole tarvitajaskonda juhitud pingutused küllaldasteks propagandakulude katmiseks.

Näitena võiks tuua 1-kroonise raamatu, mida trükitud 1000 eksemplari. Selle kuulutamiseks võiks kulutada kuni 100 krooni — selle eest saaks põidlata labakäe suuruse teate avaldada üks kord kolmes ajalehes. Nõnda piiratud võimaluste juures ei ole loomulikult oodata leviku silmapaistvat tõusu.

Teiselt poolt valitseb arvamine, et kui keegi avalikuult ütleb sõnakese raamatu kasuks, siis kirjastused peavad selle kui kullaväärtusliku teene kohe tasuma. Tegelikult aga ei ole need teened sageli üldse majandusliku väärtusega. Näit. isegi vaidlejad vaidluskoosolekutel raamatu üle ei ole kõik allikat ennast lugenud ega loe seda kõik hiljemgi, vaatamata tutvustamise ja läbiarutamise intensiivsusele.

Nii raamatu levitamise kui ka hinna kujunemise kõige olulisemaks teguriks osutub praegu see määr, mille võrra on võimalik aktiveerida olemasolevat püsivaarvulist tarvitajaskonda. Ostjaskonna laienemise teed ja selle ostujõu suurenemise eelduste loomine on oma olemuselt laiemad probleemid, kui ainult raamatu omad.

4. TULEVIKUKÜSIMUSI

Olles eespool skitseerinud mõned jooned eesti raamatu praegusest olukorrast, tekib kiusatus puudutada paari tulevikuküsimust. Üheks neist on raamatuturu küllastumis-küsimus. Ilmuvate raamatute arv on tõusnud rohkem kui on kasvanud turu vastuvõtuvõime. Kui see jätkub edaspidi samas vahekorras ja ilmuvate raamatute arv veelgi suureneb, võib raamatuturul tekkida tõsine segadus. Mõnelt poolt on arvatud, et seesugune seisukord on juba nüüd kätte jõudmas ja selle vältimiseks soovitakse kirjastustegevuse piiramist. Kuid ka umbes 10 aastat tagasi kaevati samuti üleküllastuse halvava mõju üle, kuigi ometi valitses puudus paljudest raamatutest, mis meil nüüd on. Ka praegugi ei ole meil

veel paljut, mida vajame. Kui leidub teoseid, millel on väike tarvitajakond ja milles endas puuduvad need omadused, mis võimaldaksid huvi tekitada laiemates hulkades, siis ei või sellest otsida küllastussümptoome. Eriti palju meie teadusliku laadiga kirjandusest on kalkuleeritud liiga kitsale alusele ja teistele tarvetele kui on lugejal. Seetõttu on nende turul olemisele vaatamata puudus sama ainet käsitlevaist raamatuid. Kaebused spetsiaaloste vähese leviku kohta ja soov, et suured inimhulgad vaimustuksid näit. filoloogilistest, botaanilistest jne. detailidest, on lähemalt järele mõeldes põhjendamata. Ei saa nõuda, et inimesed pühendaksid oma huvi neile võõraste ja kaugete erialade uurimiseks.

Loomulikult ei ole põhjust vaielda teadusi edasiviiva ja õpetava kirjanduse vastu. Niikaua kui ühiskond peab neid oma eduks tarvilikuks, tuleb tal selle kirjanduse ilmumist ja eksistentsivõimalusi soodustada ja toetada. Ei pea ta seda tarvilikuks, jääb raamat nende ülal pidada, kes ta vastu huvi tunnevad.

Raamatuturg on kindlasti alles siis üle küllastatud, kui kirjastajad hakkavad pankrotti jääma või ise väljaandmist piirama. Piiramise tunnuseid ei ole meil aga märgata ega toimugi arvatavasti vabatahtlikult. Esiteks ei ole võimalik saavutada üldist kokkulepet — keegi ei tea, missugune mees homme asub kirjastama — ja sellesisuline soovitus fähendaks nõuannet hoiduda tööst ja elamisvõimalusest, et teised võiksid asemele astuda. Teiseks ei saagi väljaandja taganeda: kirjastaja peab kirjastama, trükikoda peab trükkima, kaupmees peab müüma, sest tootmiseks rakendatud inimesed, masinad ja kapitalid nõuavad seda. Suurt organiseeritud mehhanismi ei saa peatada ilma määratu segadusega.

Küllastusküsimuse otsustamiseks on oluline teine suur suunaprobleem: missugust teed mööda tekib kirjandusturu laienemine, ostjaskonna arvuline juurdekasv ja kuidas muutub ostujõud. Mõeldavad on kaks seisukohta, ja neid on ka avaldatud. Ühelt poolt peaks järjest suureneva raamatute pakkumise juures paremad raamatud välja tõrjuma nõrgemaid. Mida intensiivsem võistlus, seda suuremaks kujuneb selektsioon kvaliteedi alusel, seda paremini rahuldavad raamatud ostja nõudeid, kasvatavad teda, tekitavad armastust raamatu vastu ja meelitavad ostma. Praegu ei osteta paljusid raamatuid seepärast, et nad pole väärt raha, mis nende eest välja antakse. Sellelt seisukohalt oleme küllastusest järjest kaugenemas, kui teha järeldus skitskirjanduse hoogsast pealetungist.

Teisalt toimub kirjandusliku maitse ja huvi areng sarnaselt lapse arenguga — oleks väärt alata pakkuma tippusid, enne kui ta ei ole harjunud algsammudega. Mitte paljulaidetud „laskumine massi tasele“, vaid pedagoogiline tegevus, mis teadlikult algab elementaarsest, et anda aluseid ja kasvatada tarvet ja huvi kirjanduse järele. Kui see on olemas, siis alles tekivad eeldused ja võimalused nõudlikuma raamatu pakkumiseks. Uute lugejate loomulikku juurdekasvu kirjandushuvi piirimal ei saavutata „kultuurimetslasteks“ hurjutamisega, vaid jõu- ja huvikohase lugemisvara pakkumisega. Seega raamatu eluvõimaluste ja tulevikuhuvide nimel on tarvis rohkem lihtsat ja huvitavat lugemisvara, kuni lugeja kasvab küpseks ihaldama paremat.

Sama äärmuslikud kui on vahed vaimsete huvide alal ühiskonnas, on loomulikult ka vahed raamatute laadis. Neid erinevusi ei saa meelevaldselt tasandada. Iga leugejate klassile on tarvis tema nõuetekohaseid raamatuid. Klassilist luulet lugema ei saa isegi kaudse juurdemaksuga meelitada neid, kellel puudub ettevalmistus. Neid seda o s t m a panna nõuab imetegija-taolisi võimeid.

Võib muidugi vaielda näit. selle üle, kumb on väärtuslikum ühele rahvale enne anda — ülikool või algkool. Tegelikult eksisteerivad mõlemad paralleelselt. Rakendades neid vastupidiseid suundi meie raamatu olukorra selgitamiseks, siis tundub küll, et lugejaskonna laiendamise ja raamatu üldise leviku suurendamise huvides l i h t s a, r a h v a p ä r a s e kirjanduse olemasolu on olulisim tegur. Hõlpsamini kui teised otsib just see kirjandusliik välise abita üles need ringkonnad, kus eeldused tulevaseks raamatuhuviks on olemas ja tungib sinna sisse, valmistades teed ka teistele kirjandusliikidele. Tunnustades rahvapärast kirjandust tähtsust turu avardajana, ei tule muidugi arvata, et kogu raamatutoodang peaks seda arvestama ja sinnapoole pöörduma. Nõudlikumaile lugejaile tuleb nagunii välja anda teoseid, mis neid rahuldavad. Kuid ei ole ka õige selle kirjanduse aeda liigselt kive pilduda.

Rahvapärast kirjanduse arendamise puhul tekib loomulikult küsimus, kuidas see mõjub lugejaskonna maitsele. Kahtlemata osa lugejaid ei jõua kunagi ülespoole vähenõudliku kirjanduse tasemest. Kuid samasugune nähtus esineb kõigil elualadel: kõik lapsed ei lõpeta kooli, igast sellist ei saa meistrit.

Kirjandusliku maitse arendamisele kaasaaitamiseks on mitmeid teid. Üheks kaaluvamaks neist on kirjanduskriitika ja selgitustöö. Kahe võrdselt elavalt kirjutatud raamatu vahel, mille väärtused erinevad, on võimalik tasemete vahet võrdlemise teel näidata. Puuduste ja vooruste üksikasjalik esiletoomine on lugejale tavaliselt huvitav, eriti veel, kui selgitaja suudab arusaadavaid ja lähedasi probleeme esile tõsta. Loetu paremaks mõistmiseks ja hindamiseks võivad aidata kaasa ettekanded, vaidlused, õpingid, kirjanduslikud kohtud jne. Kahjuks ei ole seesugune selgitustöö küllalt kättesaadav ega laias ulatuses teostatav, kui seda kustki kinni ei maksta.

Meie praegusest kirjanduskriitikast pääseb laiema üldsuse ette ainult see osa, mis ilmub ajalehtedes. Valdavas enamuses avaldavad kriitikat kirjanduslikud ajakirjad, kust see harva pääseb kaugemale. Üldse on kirjanduskriitika õrnu kohti raamatuprobleemis. Ilukirjandus on kõige enam selle hüve osaline, seevastu aga peab populaarteaduslik kirjandus leppima piskuga või ka mittemillegagi. Kriitika monopol on n. ö. „elukutseliste“ kirjandustegelaste valduses, kes sageli kirjutavad nähtavasti rohkem juhitud ülesandest või kohusefundest kui elavast huvist. Vahest sellelõttu kujunebki arvustus abstraktseks ja valemite järgi koostatuks, ilma elava kaasakiskuva jõuta.

Ka meie ajalehtede kirjandusnurgad on harvad ning sageli vesised. Võib-olla kaheldakse selle osa huvipakkuvuses. Siin tuleks aga arvestada, et kõik raamatulugejad on peagu alati ühtlasi ajalehelugejad, ja

ei nende protsent üldisest lehelugejate arvust, eriti suurte lehtede juures, ei ole väike. Vahest on see üks suuremaid rühmi üldse.

Arusaadavalt on huvi äratamine raamatu vastu tegevus, mille tagajärjed ei avaldu kohe. Seetõttu ei ole kergesti hinnatav, missugused viisid on olnud tagajärjekad ja missugused on väära joosnud. Nagu kuuldus viimase Raamatunädala puhul kaupmeeste ringkondadest, ei olevat märganud mingit elavnemist ostudes. Seevastu on teada, et Raamatu-aasta järelaasta oli üks elavamaid kirjanduseturul. Tegurid, mis mõjuvad raamatuhuvi tõusu ja languse põhjustena, on uurimisele väga raskesti kättesaadavate olukordade kujunemise ja sündmuste tagajärjel muutlikud. Ainult tajutavad, mitte mõõdetavad on järjest tekkivad uued vaimsed suunad ja huvid. Pidevalt mõjub kaasa majandusliku olukorra muutumine, töövõimaluste rohkus ja puudus, riiklik poliitika, rahvusvaheline julgeolekutunne jm., ühe sõnaga — kõik need tegurid, mis rahva õit-senguks ja heaoluks on kasulikud või kahjulikud.

Vaimse elu areng terve rahva piirides kulgeb mingit paralleeljoont mööda poliitilis-majandusliku eluga ja jälgib seda nagu vari peremeest. Ka raamatu areng on otseses sõltuvuses kõigist neist mõjudest, mis kujundavad rahva elu. Seetõttu ei lõpe kunagi raamatu probleemid. Uued olukorrad asetavad raamatu järjest uute nõuete ette. Eesti raamat, vaatamata sellele, et ta arenemisteedel on leidunud küllalt kitsaid kohti, on järjest olnud võimeline kohanema ja edenema nii välimusest kui sisult. Tuleb uskuda, et nüüd, mil jämedate laastude löömine on seljataga, areng võib jätkuda järjest suurenevas detailide väljatöötamise suunas ja et oleme õigustatud eesti raamatu probleemideks pidama mitte ainult suuri, vaid ka päris väikesi ilu- ja paremuse küsimusi.

Elmar Just

TALUTÖÖDE RATSIONALISEERIMISE SIHTI- DEST JA ISIKUPÄRASEIST EELDUSIST

TALUTÖÖDE RATSIONALISEERIMISE MÖTE JA VAJADUS

Kui põllumajanduse ratsionaliseerimise all mõista kõikide tootmisvahendite ja tööjõudude otstarbekohast, võimalikult viljakat kasutamist ja rakendust tootmisprotsessis, nagu see sisuliselt õige oleks, siis ei tabaks me ilmselt seda, mida põllumajanduse ratsionaliseerimise all tänapäeval tavaliselt mõeldakse. Sest sellesse laiemasse põllumajanduse ratsionaliseerimise mõistesse kuuluks siis kogu taime- ja loomakasvatuse ning muu talus toimuva väärindustegevuse tehnika ning ökonoomia, ühe sõnaga kogu põllumajandusteadus, agronoomia, nagu seda mõnelt poolt ka otseselt sõnastatud ongi (K. L i i d a k).

Ratsionaliseerimise küsimused üldse, eriti aga põllumajanduses, on ilmselt kergitanud meie tööjõudude puudust, mis avaldus majandusliku tootmisgevuse uuesti elustumisel ja laiendamisel pärast kriisiraskuste ületamist. Juba paar tootmise kõrghooaega on möödunud sedavõrd

pingse tööga, et sel ajal on tootmisel täiel määral rakendunud olnud niihästi olemasolevad kapitalid kui ka inimtööjõu reservid. Edaspidine tootmise tõus on juba piiratud olevate reservide puudulikkusega, mida on tööjõudude poolsest küljest katsutud osaliselt avardada või siia kerget tuua poola põllu- ja kaevandustöölise kasutamisega.

Tingituna neist põhjustist, mis ratsionaliseerimise küsimuse on akuutseks teinud, on saanud ratsionaliseerimise sisuks meil enam otstarbekohane tööjõu kasutamine, kuna tootmise ainelise külje käsitlemine ja otstarbekohastamise küsimused sellest vaatluspiirkonnast on välja jäänud. Põllumajanduses oleks seepärast otstarbekohasem ja aja sisu paremini tabav kõnelda talutöö (resp. põllumajandusliku töö) ratsionaliseerimisest, nagu see märkimist on leidnud ka juba käesolevagi kirjutise tiitlis. Samadel põhjustel on ka mõistetav, miks ratsionaliseerimist armastatakse üldiselt samastada põllumajanduse mehhaniseerimisega. Tõepoolest ongi mehhaniseerimisel väga suur tähendus inimtöö viljakuse tõstmisele niihästi tööstuses kui ka põllumajanduses, kuid ta pole kaugeltki ainus töö ratsionaliseerimise tegur. Vaideldamatult küll aga üks tähtsamaid. Et aga põllumajanduse mehhaniseerimine mõnikord võib tähendada just ebaratsionaliseerimist, seda oleme juba tundma õppinud omal nahal (traktorid taludes iseseisvuse algul!) ja võib-olla kogeme seda tulevikus veelgi.

Moe paratamatuks saatuseks on aga see, et ta kiiresti vananeb, möödub, ununeb ja siis kõikidest tähele panemata jääb. Kas ei varitse samasugune oht ka meie tänapäeva suurmoodi, ratsionaliseerimist üldse ja talutööde ratsionaliseerimist eriti? Täna veel kõikidel suus — homme sellega tegeleja juba liiga vanamoodne?

Ajalugu näitab, et seesugune oht on vägagi tõsine. Niipea kui konjunktuuri tagasilöökide tõttu või muil põhjustel tekib tööjõudude pakkumises ülekaal nõudmise üle, vaibuvad ka tööjõudude ratsionaalse kasutamise taotlused. Ikkatark avalik arvamine soovib siis muidugi ammuntuntud retsepti, vähemviljakate töövõtete kasutamisele üleminekut, et suurendada töömahtu — tagasiminekut koodi ja sirbi kasutamisele. Revolutsioonilistel elementidel on sellestki vähe, neid rahuldab ainult masinate ja tehnika saavutuste täieline hävitamine, — näiliselt põhjendatult, sest puuduse ja vaesuse põhjuseks on iga kriisi ajal üliküllus! Seesugune mõttekäik ehk aitab ka seletada, miks meil kuni viimase ajani tööjõu ratsionaliseerimise küsimus avalikkuses seesugusena üldse ei eksisteerinud.

Elav organism ei vaja ravi aga mitte ainult siis, kui haigus juba akuutne, vaid ka siis, kui see esineb latentselt. Veel enamgi — ka hoopis tervel organismil tuleb silmas pidada teatud hügieeni-nõudeid, et vältida haiguste tekkimist. Ning otstarbekamaks haiguste arstimise mooduseks peetaksegi just hügieeni ja preventatiivseid, haigustumist ärahoidvaid vahendeid. Teisiti pole lugu ka majandus-, ükskõik kas rahvamajanduse või eramajanduse organismi ja tervishoiuga. Siingi on targem kriisi-

aegade tekkimist ettenägeliku majanduspoliitikaga vältida, kui sügavalt haiget organismi kord ravida.

Kui madalat tööviljakust ei saa pidada otse majanduselu haiglaseks nähtuseks, siis arenematuse, noorusnähtuseks võime teda ometi õigus-
tatult nimetada. Puberteedinähtuseks meil eriti selles mõttes, et tarbi-
mine kipub euroopalikule tasemele — täismehel kilda — hoopis kiiremal
rühil kui sellele järele jõuab tootmine ja tööviljakus. Aastakümne tagasi,
— enne üldist majanduskriisi — hinnati rahvamajanduslikku sissetulekut
aga 1 isiku kohta meil ja teistes Põhja-Euroopa riikides järgmiselt:

Eestis	367	kr.	aastas
Rootsis	992	"	"
Taanis	1030	"	"

Siit selgub, milline suur vahemaa meie tootmisel on veel vaja tasa
teha, enne kui ratsionaalse majandamise juures meie tarbimine tohiks
saavutada Skandinaavia taseme.

Kuigi rahvamajandusliku sissetuleku suurust ei määra ainuüksi töö-
viljakus, on ofstarbekohasel tööjõudude rakendusel siiski määratu tähen-
dus selle kujunemisele. Paremate tootmisvahenditega, tööoskusega ja
täielikumate tööriistadega varustatult suudab töötaja mitte ainult töös-
tuses, vaid ka põllumajanduses toodangut tõsta koguni mitmekordseks.
Rootsis on kogu põllumajanduse taimekasvatustoodang poolesaja-aas-
tases ajavahemikus 1880—1930 tõusnud 5,4 miljardilt söödaühikult (1
söödaühik = 1 kg odra toiteväärtusele) 8,6 miljardile söödaühikule.
Rahvastiku arv samas tootmisharus on aga samal ajal langenud 3,1 mil-
jonilt 2,4 miljonile, nõnda et tulemusena on põllumajanduse taimesaa-
duste toodang koguselt põllumajandusliku rahvastiku pea kohta ümmar-
guselt kahekordistunud.

Kui võrrelda töötajate hulka, mis kulub 100 ha põllumajandusliku
maa viljelemiseks Eestis ja nõnda tihti põllumajandusliku eeskujumaa
näitena toodavas Taanis, on vahe taanlase tööviljakuse ja tööjõudluse
eduks õigegi märgatav. Et võrdluses elimineerida maakasutuse inten-
siivsuse suurt vahet Taanis ja Eestis ning seega saada objektiivsemalt
võrreldavaid andmeid, redutseerime kumbagi riigi kogu põllumajandus-
likult kasutatava maa, eri kõlvikute ja kultuuride pindalaid vastava inim-
töönõudluse koefitsiendiga kasvatades. (Koefitsiendiks on teraviljal
1,0, rohumaadel 0,5, kartulil 3,0, juurviljal 4,0 ja linal, kanepil 6,0). Tule-
musena leiame, et Eesti põllumajanduses on 100 ha sääraselt redutsee-
ritud pindala viljelemiseks vaja 21 töötajat, Taanis 12! Või ümberpöör-
dult — 1 aktiivselt töötajale langeb Eestis 4,8 ha, Taanis 8,5 ha redutsee-
ritud põllumajanduslikku maad. Tähendagem veel, et need andmed
peaksid paistma Eestile märksa soodsamas valguses kui Taanile, sest põl-
lumajandusliku maa saagid on Taanis ümmarguselt 2 korda kõrgemad.
Tööjõutarvitust ei tõsta see küll otse saagile vastavas proportsioonis,
kuid o m a j a g u siiski, mida aga arvuliselt raske määrata ja see-
pärast siin arvestamata jäetud. Ka pole Taani talundite suurusjaotus
Eesti omast soodsam — mõlemad on tuntud tüüpiliste väikepõllupidä-
miste maadena, kus perekonnajärgidamised valitseval kohal.

Eeltooduga peaks olema küllaldaselt põhjendatud, et meil talutööde ratsionaliseerimise ja tööviljakuse tõstmise vajadusi põllumajanduses ei saa ega tohi pidada mingiks ajutiseks, tööjõudude hetkelisest kriisist tingitud peatselt mööduvaks nähtuseks. Meie jõukust ja majanduslikku heaolu tõstab madala tööviljakusega, kuid küllaltki kallipalgaliste võõrtööliste import ja tööliste arvu suurendamine selle kaudu sama vähe kui oleks omal ajal tööpuudust tõhusalt saanud lahendada selle kaudu, et põllumajanduses oleks tagasi mindud sirbiga viljakoristusele ja koodiga peksule. Või koguni selle kaudu, et kõik töötud oleksid pandud 8-tunnilisele „päevatööle“ käsitsi Tallinna veevärgile vett muretsema või raudteeroopaid poleerima, et need läigiks kui hoolsa sõduri nõõbid. Iga töötaja, kes loob rahvamajandusele väärtuslikke varasid vähem kui ta ise ära tarvitab, on ilmselt kahjulik. Mida suurem aga on iga üksiku toodangu toodangu ja elatismiinimumi vahe, seda enam on selle arvel võimalik tõsta elatistaset ja koguda kapitali, mis viimast meil toodangu jätkamiseks ja tõstmiseks enam vaja on kui juba varemni rikastunud mail. Seepärast olenebki „rahvaste rikkus“ töötajate hulgast ja selle tööviljakusest, mitte aga ainult sellest, mitu % tööväimeeliste töötab ja kas need teevad seda 8 või 14 tundi päevas. Meie töötajate tööviljakust on meil vaja tõsta kõigi vahenditega eriti seepärast, et me oleme oma arengus teistest järel.

Meie majanduselu ja rahvastiku arvatav areng liigub lähemal aastail suunas, mis ähvardab valmistada põllumajandusele tööliste saamises senisest suuremaid raskusi. Tööjõuliste arv kogu rahvastiku kohta kasvab lähemal aastail ainult üsna vähe ja kui ei toimu tunduvat pööret meie rahva looduslikus juurdekasvus, hakkab tööealiste arv aasta paarikümne pärast õige jõudsalt langema. Kui tööstuses ja teistel majandusaladel jätkub senine arengutempo, on karta, et see meelitab suure hulga põllumajanduses tegevaid inimesi omalt seniselt tööalalt ära sinna, kus töötasud suuremad ja elamistingimused lahedamad. Ja seda on tööstuse palga- ja tööolud põllumajandusega võrreldes ikka olnud. Ka selle püsivaks muutuda ähvardava põllutööliste puuduse pehmendamiseks peab kaasa aitama talutööde ratsionaliseerimine ja töötajate suurem tööjõudlus selle järeldusena.

TALUTÖÖDE RATSIONALISEERIMISE OMAPÄRASUSI

Kui ratsionaliseerimisel tööstuses on võimalik vaadelda töötaja isikut ja ratsionaliseeritavat käitist enamikus eraldi, lahus teguritena, siis põllumajanduses osutub seesugune eraldamine vaevalt võimalikuks — eriti veel siis, kui väiketalundid, s. o. perekonnajärgid on seesugusel valitseval kohal kui meil Eestis.

Juba ammu on tähele pandud tõsiasi, et perekonnatalundid oma arengus ja funktsioonides tugevasti erinevad kapitalistliku majanduse üldreegleist. Süstemaatiliselt on perekonnajärgide käitismajanduslikke erinevusi ja siin maksvaid jõudusid käsitletud ja uurinud Vene prof. A. Tšajanov ja Helveetsia prof. E. Laur. Mõlemad on alla kriip-

sutanud seda, et erinevused tulenevad peamiselt sellest, et perekonnatalundeis, kus palgalist tööjõudu üldse ei kasutata või seda tehakse ainult ajuti, ei saa eraldada teineteisest talundipidaja perekonna isiklikku elu ja „ettevõtet“, talundit kui käitist. Viimane ei ole perekonnale mitte ainult töösaamise ja teenistuskohaks, see on ka ühtlasi eluasemeks ja koduks perekonnale kogu seal toimuva füüsilise ja vaimse eluga. Sel olukorral on sügav mõju ka talus kasutatavatele ratsionaliseerimisvõtetele ja meetoditele, kas need siis puudutavad tootmise ainelist või inimeslikku külge. Taluniku isiklikku elu ja käitise lähedast ja orgaanilist sidet arvestamata — ja selles ongi veel nii palju tundmatut ja osalt ainult aimatavat — võib väga kergesti sattuda libedale, „ratsionaliseerides“ majapidamist võtetega, mis tegelikkuses osutuvad ebaratsionaalseks, kuna silmas oli peetud ainult talundi üht poolt: käitismajanduslikku. Samuti on parafamatu, et me käitise ratsionaliseerimisega haarames ühtlasi sügavale traditsioonirikkasse põllumehe isiklikku ellu, ratsionaliseerides mitte nii nagu tööstuslikus käitises ainult materjale ja tööorganisatsiooni, vaid elavat elu ennast. See n. ö. materialistlik põllumajanduse ratsionaliseerimine ei saa jätta sügavat mõju avaldamata põllumehe vaimse elu ratsionaliseerimisele.

Kuna põllumehe elu ja töö on nii lähedases seoses teineteisega, siis arvestades traditsionalismi suurt ja hinnatavat jõudu põllumehe elus, on ratsionaliseerimisele vastu töötavad jõud põllumajanduses ja talus alati märksa suuremad kui tööstuses või üldse teistel majandusaladel. Ratsionaliseerimine ja mehhaniseerimine kisivad põllumehe paratamatult tihedamasse sidemesse ühiskonnaga, eeldades isegi väga laialdasel määral otsesest ühistööd naabritega ja külaga. Selles suunas põllumeest liikuma panna ei ole aga alati sugugi kerge, sest põllumehe tugev side perekonnaga, mida tihti peetakse põllumehe individualistlikuks omaduseks, on takistuseks suuremasse ühiskonda *Soecitas* ühinemisel. Põllumees omas skepsises näeb selles oma iseseisvuse ja rippumatuse kaotust. See on tal aga seni olnud väärtuseks, mille vastu ei ole vahetatud ei lahedamat elamist 8-tunnilise tööstustöölisena ega selle meelitavalt kõrgemat ajutist töötasu.

Tihti pole ratsionaliseerimise alused perekonnajärgiselt veel teaduslikult lahendatud või on üldse väga raskesti eksaktselt lahendatavad. Seesugusel korral ei jää ratsionaliseerimise teostajal üle teist teed ega valikut, kui kasutada alusena empiirikat ja loomulikku taipu. See aga eeldab asjaosaliselt suurt tegeluse olude tundmist ja neisse sisseelamisvõimet. Me näeme, kuidas teistes Euroopa maades kõrgema põllumajandusliku hariduse taotlejailt nõutakse ikka pikemat praktikaega tegeluses ja mitte ainult suur-, vaid just t a l u m a j a p i d a m i s e s. See viitab sellele, et selles käitisevormis on midagi seesugust, mida pole võimalik õppida ei ühestki raamatust ega akadeemiast, vaid elavast elust enesest, sinna praktilise töötamisega ise sisse elades. Muidugi on seesuguse kooli läbiteinud nõuandjal suuremad eeldused pääseda põllumehele lähemale, võita tema usaldus mõttekäikudega, mis talle omased. Kui meie põllumehe tulevastele nõuandjatele esitatakse ainult 6-kuuse

praktika nõue, siis Saksas on selleks 24 kuud, millest vähemalt 12 kuud tuleb töötada talumajapidamises.

Euroopa pärastsojajaegses tööstuses võidakse loendada palju ebaõnnestunud ratsionaliseerimise taotlusi, mis karile on joosnud päämiselt seepärast, et ei tuntud või ei osatud arvestada küllaldaselt ratsionaliseerimise eelduste tähtsust. Fordile miljoneid dollareid toonud liikuv lint on saanud mõnelegi käitisele Euroopas kirstunaelaks, kuna arvati ilma pikemata kopeerida võivat seda, mis teistel põhines aastatepikkusel uuringutööl, kalkulatsioonil, ettevalmistusel ja katseil. Tähtsusetut osa ei efenda muidugi ka tööliste kasvatus ja koolitus niihästi vaimselt kui ka tööoskuslikult. Tööstusliku käitise mehhanism on sagedasti hoopis lihtsam, riisiko väiksem ja seetõttu kalkulatsiooni alused märksa kindlamad kui põllumajanduslikus käitises — kuid ka siin ei saa ratsionaliseerimist kaugeltki tunnustada hõlpsaks ülesandeks. Tohiks olla seepärast küll mõistetav, et praegused lootused ratsionaliseerimisele, kui neid võetakse ainult hooaegse moe pääliskaudsusega, võivad ka meid viia ootusis karile. — Ratsionaliseerimise vastu töötavate traditsionalistlikkude jõudude tugevus põllumajanduses, siinsete käitiste suur arv — meil Eestis loetakse neid ümmarguselt 140.000 — millest nõuandjaga otsesesse kontakti pääseb ainult väike mürdosa ning ratsionaalsete võtete enamasti kaudsed ja aeglased teed talu ning põllumehe mõttesse tingivad juba iseenesest edu paratamatu aegluse. Vastuvõtupinda aitab soodsamaks muuta ühelt poolt töötajate saadavuse piiratus ja teisalt kasvanud elunõuded, mis paratamatult kihutavad tootma senisest rikkalikumalt (kui laste arvu piiramisest üksi elatistaseme tõstmiseks veel vähe on!).

Tähtsa ratsionaliseerimise eeldusena ei saa jätta arvestamata ratsionaalse tööjõukasutuse mõtte talu kandja — agronoomi — tähendust. Ons ta saanud küllaldaselt ettevalmistuse just selles küsimuses, mis on kerkinud alles nüüd äkitselt nagu päeva päält?

Aeg ja olud, kus on küpsenud meie põllumehe akadeemiline nõuandja, on pea alati olnud ratsionaalse tööjõukasutuse mõttele kaunis võõrad ja ebasoodsad, kuna kollitamas on olnud tööpuuduse tont ja töö ratsionaalsusele on osutatud vähe tähelepanu. Seepärast ehk pole see suutnud ka nii sügavale agronoomi alafeadvusse tungida, et ta säält juhiks iga teadlikku mõtet ja toimingut. Selle puuduse kõrvaldamiseks vaeva nägemisega ei tohiks olla kitsi. Üheks tähtsamaks moraalseks toeks selles järeleaitamise töös tohiks küll olla iseseisva vastava uuringuasutise ellukutsumine, millega oleks avaliku tunnustuse leidnud ühtlasi kogu talutööde ratsionaliseerimistöö tähtsus. Seesuguse asutise vajadust kriipsutab muidugi alla veel ka see, et meie omad talutööde ratsionaliseerimise juhid saavad vääriks kasvada ikkagi ainult uuringutöös, mis toimiks oma oludes ja oma probleeme lahendades.

Talutööde suur erinevus tööstuslikust tööst tingib väga õigustatud küsimuse, milliseid tegelikke tulemusi on õieti loota talutööde ratsionaliseerimisest? Kas annab oskustöölise koolitus ja ratsionaliseeritud töövõtted erilist tulu säält, kus tööde hulk on nii suur, et vaevalt on võimalik neid kõiki meisterlikult valitseda ja mitmekesiduse tõttu üksikud tööd kes-

tavad mõnigi kord nõnda lühikest aega, et ühelt töölt teisele üleminekuks kulub aega enam kui otseseks viljakaks tööks? Seesugune olukord ei tee kaugeltki ratsionaliseerimist tarbetumaks ega vähenda tulemusi, ülimalt asetub siin ainult raskuspunkt teisale võrreldes tööstusliku tööga. See ei seisne mitte ainult üksikute töövõtete, vaid palju enam just viljatu töötaja ratsionaliseerimises. Seetõttu saavad erilise tähenduse töö otstarbekohane juhtimine ja organiseerimine, mis suurmajapidamistes ja tööstustes on usaldatud enamasti eriliste isikute hoolde. Perekonnamajapidamises täidab aga needki vaimse töö ülesanded enamasti üks ja sama töötaja. Ei või aga kaugeltki väita, et need füüsilise töö kõrval oleks seni täidetud erilise hoolega, kus enam parandamisvõimalusi poleks. See on puudustest fihti vägagi rikas ning selfega ühes ka talutööde ratsionaliseerimise tööpõld rikkalikke tulemusi tootav.

Kui tööstuses on esikohal ühe või teise töövõtte ratsionaliseerimine, asub põllumajanduses sellele kohale inimese, tema mõtlemisviisi ja kõikide toimingute ratsionaliseerimine. Kuigi ka otstarbekohasemad töövõtted põllumajanduses tõstavad tööjõudlust 30—50%, ületab selle kaugelt „ratsionaliseeritud“ ja „ratsionaliseerimata“ töötajate tööjõudluste vahe, kus 100%-lised kõikumised pole just haruldused. Salgamatult on sellele tõsiasi jale seni pööratud liiga vähe tähelepanu, eriti tööliste palkamisel, kus suurem tööviljakus pole pea kunagi leidnud õiglast premeerimist. Selle all on kannatanud paremad töölised, keda põllumajanduse ühetaolised palgad on otse tõuganud oma võimeid rakendama mujal, kus need on leidnud paremat tasu.

Seesuguste suurte tööjõudluse vahede sügavamad põhjused on tihti alles tundmatud, me vaid seisame fakti ees, et see nii on. Mil määral edukamat tööd põhjustavad tegurid ja omadused on isikule pärilikud, individuaalsed, mil määral neid on võimalik harjutuse ja koolitusega omandada ning kuidas, — selle kõik peab selgitama alles tulevane uuringutöö. Et sel tööl tulemused p u u d u d a e i v õ i, peaks olema väljaspool kahtlust.

TALUTÖÖDE RATSIONALISEERIMISE ISIKUPÄRASEID EELDUSI

Ratsionaliseerimine puudutab talus päämiselt 3 järgnevat tööde rühma:

- 1) tööde organiseerimist ja juhtimist,
- 2) töötehnikat ja
- 3) tööde mehhaniseerimist — masinate ja riistade kasutamist.

Kõik nad on väga ligidalt seotud põllumajanduses töötaja isiku küsimusega, kuna nende otstarbekohase rakenduse eelduseks on küllaldase ettevalmistusega inimesed. Kui tööde organiseerimine ja juhtimine peab meil käima 140.000 käitisejuhi pää kaudu, siis ratsionaalse töötehnikale levik puudutab juba vähemalt 450.000 kätepaari ja neid juhtivat tahet.

Käitisejuhi osa töö ratsionaliseerimises kasvab sedamööda, mida enam põllumajanduslik tootmine intensiveerub, mida

enam selle ülesandeks saab endise perekonna omatarvituse rahuldamise asemel turule footmine ja mida mitmekesisematesse sidemetesse ja sõltuvusse talu selle kaudu satub välisilmast ja teda ümbritsevast majandusest. Need kõik asetavad tänapäeva käitisejuhile raskemaid ja mitmekesisemaid ülesandeid kui endisel ajal kolmevälja põllupidamisviisiga käitisejuhile. Siin oli talundi juhi isikliku tubliduse mõju saakide kujunemisele kui ka tööviljakusele hoopis tagasihoidlik. Nüüd on kasvatatavate kultuuride hulk võrdlematult suurem, nende kasvatuse eri tingimused ja erinev töönoodluse jagandumine on moodsa talundi tööjõudude kasutuse variatsioonivõimalusi õige palju suurendanud, mida oskusliku käsitlusega on võimalik edukalt kasutada. Otstarbekohasel või otstarbekohatu tööjõu kasutusel on aga äärmiselt suur mõju talundi tasuvusele töökulude suure kaalu tõttu tootmiskuludes. Eestis moodustavad töökulud kogu talundi tootmiskuludest ümmarguselt poole — 12 aasta keskmiselt 49,4%.

Prof. L. N a n n e s o n i uuringuil on Rootsis esinenud hästi ja halvasti juhitud talundite töökuludes pea alati väga märkimisväärseid vahesid. Hästijuhitud talundeis oli töökulutus tundides hektaarile alati keskmisest töökulutusest madalam ja seda mitte intensiivsuse ega talundi tasuvuse arvel, sest nende talundite tasuvus kuulus ühtlasi ka paremate hulka. Halvemini juhitud talundeis ületas töökulutus hektaarile keskmised arvud $1\frac{1}{2}$ —2-kordselt. Seesuguse pillava ja ebaratsionaalse tööjõukasutuse tulemuseks oli enamikus kujunenud ka madal tasuvus.

Ka meie endi taluraamatupidamise andmed kõnelevad ilmset keelt sellest, kuidas otstarbekohatu tööjõukasutus on üks tähtsamaid talundite madala tasuvuse põhjusi. 1934./35. põllumajandusaastal olid töökulud 5 parema ja 5 halvema tasuvusega talundeis 1 ha põllumajandusliku maa kohta võrdsed — ümmarguselt 46 krooni. Selle töökuluga oskasid parema tasuvusega talundite juhid toota hektaarilt kogusaaki ca 111 krooni väärtuses, halvema tasuvusega talundeil tõusis see aga ainult 62 kroonile. See kõik kinnitab majapidamisjuhi suurt tähtsust ratsionaalsele tööjõudude rakendusele.

Osavad ja teadlikud käitisejuhid ei kasva iseendast, vaid neid tuleb ette valmistada niihästi teoreetilise õpetusega koolides kui ka tegelikus töös hästi juhitud majapidamistes. Meie senises kutsehariduse korras ei ole just viimane väärilist hindamist leidnud, samuti aga ka põllumeeste eneste silmis. Meil on see veel kujutlematu, et perepoeg, tulevane peremees, võiks teenida võõras majapidamises töölisena. Taanis ja Rootsis pole aga midagi tavalisemat kui just see. Kodutalu suudab harva kasvatada ratsionalistlikku mõtlemist ja avardada silmaringi, kuna ta on traditsionalismi esimene taimelava. Ratsionaalseks suhtumiseks on vaja funda ka võõrast, alles see võimaldab võrrelda ja paremat valida.

Puhtehnilise majapidamise juhtimise oskuse kõrval on tarvis hinnata ka peremehe üldist suhtumist töösse, kohuse- ja vastutustunnet. Suurel hulgal, nimelt neil, kes töötavad peremehena omas talus, asendab seda osaliselt omanikutunne, teadmine, et töövili jääb omale. Meil on aga

suur hulk inimesi linnaintelligentsist, arstidest ja advokaatidest, soetanud maale talusid ja just neist ringkonnist kuulduv sageli kurtmisi, et on äärmiselt raske leida oma taludele usaldatavaid ja oma ülesannet tõsiselt võtvaid tööperemehi. On's siin ähvardamas juba meie rahva proletariiseerumisoht?

Seega on siis talutööde ratsionaliseerimise probleem ühtlasi suurelt osalt kogu meie põllumajapidamisi juhtivate isikute kvaliteedi tõstmise probleem.

Töötehnika ratsionaliseeriminegi saab normaalselt käia ainult majapidamise juhtide kaudu, sest õieti on ju ainult nemed praegu (ja ka tulevikuski!) ainsad, kes oma tööoskusi edasi annavad tulevastele põlvedele, niihästi majapidamises kaasa töötavaile perekonnaliikmeile kui ka palgatöölisile, kellele mõlemale küsimus on ühtlaselt suure tähtsusega.

Talutööde õppimise tähtsust (selle kaudu muidugi ka töö enese tähtsust) on seni ilmselt alahinnatud. Pea kõikidel aladel on kehtimas töö- ja kutseoskuse omandamise eeskirjad ja õppeaja nõuded. Kes aga vastava ettevalmistuse ja tunnistuse puudumisel ei saa tegutseda ühelgi teisel kutsealal, see võib end „õppinud“ põllutööliseks ikkagi veel pidada, ilma et selle vastu kuidagi mõjuvalt vaielda saaks. Me märkame otse pää pääle pööratud arengut: tööstus, käsitöö ja muud kutsealad aina kõrgendavad kutseoskuse omandamise nõudeid, põllumajandus aga samal ajal on sunnitud neid olude sunnil aina alandama ja leppima koguni umbkeelsete tööliste kasutamisega! Seevastu tööülesanded ise aga kõigis teisis kutseis suurema tööjaotuse ja mehhaniseerimise tõttu just lihtsustuvad, kuna põllumajanduses need uute ja keerukamate masinate kasutamise, nõudlikumate, väärindatud viljasortide ja loomatõugude kasvatuse tõttu muutuvad keerulisemaiks ja ühtlasi enam ettevalmistust nõudvaiks. Edasi on põllumajanduses tööliseltki nõutav paratamatult suurem endaalatus, otsustamisvõime ja intelligents. Vikatiga niidul on tööriista purunemise riisiko ainult 2—3 krooni piirides, niidumasina juures aga 100-kordne! Tähtsam kui otsene materiaalne riisiko oskamatus tõttu tööriista rikkumisest on ajakaotus parandusteks, sest masinaid kasutatakse esijoones just kiirematel tööaegadel tööde kiirendamiseks.

Meil tarvitseb ainult mõelda neile kulutusile, mis tööstus tänapäeval teeb oskustöölise ettevalmistuseks ja omale järelkasvu kindlustuseks, et veenduda, kui kaugel sellest kõigest on veel põllumajandus. Muidugi on ehk töötehnikas õpetuse andmine põllutöös tegutsevaile seoses hoopis suuremate raskustega, kuid need pole ometi sugugi seesugused, mis sunniksid käsi rüppe laskma ja päält vaatama, kuidas kõik läheb edasi vana moodi ajal, kus kogu ümbrus aina formab edu poole. Tuleb paratamatult leida mingid moodused, kuidas talundeid, kelle peremehed on ise vastava ettevalmistusega ja kus tööoskus hääl järjel, rakendataks sihi-kindlalt järeltuleva põlve kasvatustööle meie tööoskuse taseme tõstmise huvides põllumajanduses. Et kasvatuse kohustusi neilt taludelt ilma iga-suguse vastufasuta nõuda ei või ega saa, on arusaadav.

Põllutöölise vastutustunde kasvatamine on erilise tähtsusega just seetõttu, et talus on ka töölisel tarvilik õige sagedasti iseseisvalt tegutseda ja otsustada, kuna järelevalvet siin ei saa teostada nii hõlpsalt kui tööstuses või suurmajapidamises, kuid samuti on raskendatud ka tööliste igal sammul juhtimine.

On küll ilma pikemata selge, et niihästi töötehnika õpetuse kui ka vastutustunde kasvatuse tagajärjekuse üheks tähtsamaks eelduseks just põllutööliskonnas on senisest püsivama põllutöölise kaadri — seisuse — kujundamine. Juba igal aastal ühest talust teise rändaval teenijal kulub palju aega kohanemiseks, sest niihästi töövõtted kui ka töökord erinevad üksikutes taludes üsna kitsaste piirkondadegi viisi juba õige tugevasti, rääkimata koguni veel võõrastest maadest tulevaist ja umbkeelseist ning igal aastal vahelduvaist töölistest. Seepärast tuleb püsiva põllutöölise kaadri loomise taotlustele talutööde ratsionaliseerimise seisukohast anda väga suur tähendus.

Põllumajanduse mehhaniseerimine talutööde ratsionaliseerimise probleemina nõuab käitisejuhilt ettevalmistust ja oskusi selle hindamiseks, millist osa masinad ja riistad käitise tervikus mängivad ja kus neid kõige ratsionaalsemalt kasutada, töötajalt eeldab nende kasutamise aga laitmatuid tehnilisi oskusi masina käsitsemiseks ja nende eest hoolitsemisel, kuid ka vastavat tahtet — tehnilist meelt ja taipu.

Masinate kasutamine põllumajanduses on ikka olnud paljuvaieldud küsimuseks ja seda õigusega, kuna see väga sügavalt puudutab kogu käitise korrastust ning talupidaja isiklikku elu.

Põllumajanduslikus käitises valitseb ikka teatud tasakaal kahe tähtsama tootmisteguri — maakasutuse ja tööjõudude vahel. Masinate kasutamine tähendab aga enamasti inimtöö efekti suurendamist, teatud masinatega isegi väga silmapaistvalt ning see ühe teguri tugev muutumine toob kaasa endise tasakaaluseisu revolutsioonilise kokkuvarisemise. Suurmajapidamises on probleem tihti pisut lihtsam, kuna siin tähendab masin ainult inimtööjõudude asendamist ning tasakaalu uuesti saavutamiseks on vaid vaja vallandada teatud arv töölisi, millega ongi kulutused tasakaalustatud. Aga siingi käiakse harvemini seda otsest teed, — kõige enam just siis, kui tööjõudude puudus ise paratamatult sunnib inimeste vajakut asendama masinate rikkalikuma kasutusega.

Sagedasem on aga ka suurmajapidamises — väikemajapidamises on see ainus tee — käitise intensiiveerimine, sest saakide tõstmine intensiiveerimise kaudu võimaldab väga tihti tootmist ühtlasi odavamaks muuta. Võimalused, mis masinate ja riistade kasutamine majapidamise intensiiveerimiseks avab, on väga mitmesugused ja nende realiseerimine eeldab majapidamise juhilt küll kõike muud kui kasutusvalmis retseptide tundmist. Teisalt mehhaniseerimine oma kulutuste katmiseks otse sunnib talundit intensiiveerima, et suurenenud toodanguga neid tasa teha. Muutunud oludes käitise orgaanilise tasakaaluseisu saavutamine ei õnnestu enam traditsionalistlikkude majandamisviisidega, paratamatult peab tööle asuma loov vaim, mis konstrueeriks uue hästi funktsioneeriva süsteemi,

kus muutunud maakasutuse intensiivsus oleks jälle tasakaalus suurenenud tööjõudluse efektiga, kuid samuti ka majapidamise sissetulekud ja väljaminekud, muidugi juba uutes kombinatsioonides.

Selle otseselt materiaalse külje kõrval puudutab mehhaniseerimine perekonnajärgide majapidamises ka teisi põllumehe isikliku elu probleeme, mida kuidagi ei tohi alahinnata ega majanduslike probleemide varju lasta jääda: ta vähendab ja kergendab töötajate füüsilist tööd ja lühendab tööpäeva. See avab omakorda uusi võimalusi seni söötis olnud põllumehe vaimuelule. Seni vähenõudlik ja tähelepanuta olnud kodu, mis hommikust õhtuni kehaliselt raskelt töötajat veel rahuldab, jääb kitsaks ega rahulda enam. Tekivad uued tarvidused ja võimalused kodukultuuris.

See perekonnaelu tihe side talundi kui kodu ja tööpaigaga raskendab mehhaniseerimise küsimusele läheneda ainult majanduslike kalkulatsioonidega. Perekonnajärgide majapidamises on võimalik töid mehhaniseerida ka siis, kui selle majanduslikust tasuvusest ei saa olla juttugi, ilma et talund selle all majanduslikult kuidagi kannatada farvitseks. Kui ettevõtja perekond loobub ajutiselt osast oma töötasust, et selle arvel majapidamisse muretseda masinaid, mis sääli töötajatele kergendaks ja lühendaks füüsiliselt rasket tööpäeva, pole mingeid põhjusi seesuguse teguviisi laitmiseks või mitteõigustamiseks, sest peame andma põllumehele endale vabaduse otsustada, kas ta soetab endale oma teenistuse arvel mugavama kodusisustuse, mööbli, et muuta oma jõudeaega mugavamaks, või aga sobivamad ja tööd hõlbustavad masinad, et nende abil mugavamaks muuta tööaega. Ei saa ju kuidagi väita, et põllumehe töö oleks vähem tema isiklik elu kui töövaba aeg oma perekonna kodus. Analoogilistes omadustes ongi väikefarmi elujõud ja võistlusvõime suurmajapidamisega võrreldes, mis teda kõigi majanduslike teooriate kiuste on üle kandnud tervena ka neist aegadest, kus suurmajapidamisi ümber aina kokku varises.

Muidugi ei saa oletada, et väikemajapidamine saaks oma vitaalsusele vaatamata igas suhtes mehhaniseerimises võistelda suurmajapidamisega. Kuid võistlusvõime tõstmiseks ei puudu teisigi teid. Suuremate masinate muretsel peavad väikefarmid ühistegevuse abi suuremal määral kasutama kui seni. Kuigi see osaliselt piirab väikemaapidajate iseseisvust, ei pääse ratsionaalse kapitali rakenduse huvides sellest mööda. Kapitalipuudus on aga väikemajapidamiste üks tähtsamaid nõrkusi. Ühistegevus masinate kasutuse alal eeldab aga osanikelt päälle asjatundlikkuse ka kõrget ühismoraali, kus oma isiklike huvide varjult osatakse näha ja hinnata ka naabri, küla, kogu põllumeeskonna ja veelgi kõrgemaid huve ning eesmärke.

Nii näeme, kuidas põllumajanduse ja talutööde ratsionaliseerimine eeldab ühtlasi ka uue põllumehe, „ratsionaliseeritud“ inimese kasvatamist. — Ja võib-olla ongi see just ratsionaliseerimise tähtsaimad, kuigi ka raskemad ülesanded. Õnnestub selle lahendamise, lahenevad teised ülesanded juba iseenesest. Et see ülesanne ei saa olla kuidagi ainult mõne aasta pingutuse ja hoogtööga lahendatav, tohiks olla küll ülesande iseloomu kirjeldusest selgunud.

Põllumehe isiklik tublidus, tema oskused ja võimed on olnud tihti selleks tähelepanemata jäänud teguriks, mis on asjatuks muutnud vaidlused mõnegi doktrinaarse küsimuse ümber põllumajanduse arengus. Teisiti on lugu vaevalt ka põllumajanduse ratsionaliseerimise probleemiga.

Elmar Järvesoo

RUUM

Mõned mõisted on meile saanud väga koduseks. Neid vajame iga päev, nad on nii lihtsad ja läbinähtavad, et ligem järelemõtlemine nende üle näib olevat tarbetu. Kui aga keegi filosoofiliselt meelestatu on nad teinud meie mõtlemise objektideks, siis äkki märkame üllatusega, et see, mis oli nii endastmõistetavalt selge, ometi ei lase end kuidagi piiritella ega sõnade abil lähemalt kirjeldada. Mõiste kaotab oma selged kontuurid ja tema sisu hajub seda enam, mida rohkem püüame tasse tungida. Ta libiseb imeosavasti meie analüüsiva mõtte haardest ikka just siis, kui arvame olevat ta parajasti tabanud.

Kahtlemata on ka r u u m seda laadi mõiste. Kõneldes ruumist igaüks arvab teadvat, millest on jutt. Kes on õppinud geomeetria, võib pikemata pajatada suurest hulgast ruumi abstraktseist omadusist. Ta võib kõnelda punkttest, sirgest, tasapinnust ja neist algelisist, tõendamatust, iseenesest selgest tõdedest, mida nimetatakse geomeetria aksiomideks, ja veel suurest hulgast järeldusist, mis tuletatud aksiomidest ja moodustavad geomeetria lausestiku. Need tõed on nii pealesundivad, et kellelgi ei tule pähe kahelda üheski neist. Pole vaja suurt vaeva kellegi veenmiseks, et näiteks kaks sirget lõikuvad enamalt ühes punktis.

Kui mõtleja on pisut skeptik, siis on tal varuks mõned piinavad küsimused. Kust tulevad nii kindlad ja vasturääkimist mitte sallivad tõed? Mis asjad on „punktid“, „sirged“, „tasapinnad“, millest kõneleb geomeetria? Olen küll näinud mitmesuguseid esemeid: väikest findiplekki valgel paberil või hõljuvat tolmukübemekest õhus, pingutatud peenikest niiti, tasast peeglipinda, aga ma pole kusagil kohanud midagi, mida võiks nimetada punktiks, sirgeks või tasapinnaks. Kas need mõisted pole viimaks abstraktsioonid, mis peituvad ainult minu enese peas? Kust aga tulevad siis need aksiomaatilised tõed, millele baseerub õpetus ruumist — geomeetria —, ja mille teisiti mõtlemine näib olevat võimatu? Kas meie mõistus sisaldab neid *a priori*, nagu arvas Kant, või on nad teatud kujuga konkreetsete esemete omavaheliste vahekordade idealiseeritud abstraktsioonid, nagu arvatakse tänapäeval? Kui nii, mis on siis kriteeriumiks, et antud ese tähendaks „punkti“, „sirget“ või „tasapinda“? Kõik esemed on piiratud ulatusega, me saame nende vahekordi jälgida ainult oma ligemas ümbruses. Mis sunnib meid arvama, et samad

vahekorrad on kehtivad ka laiemas ulatuses, meist väga kaugel? Kaks pingutatud niiti, mis ristuvad peeglipeeglipinnal, annavad ainult ühe „löikepunkti“. Kust aga teame, et küllalt pikki niite võttes küllalt suurel peeglipeeglipinnal need niidid ei ristu kaks korda, olgugi et peeglipeeglipind on „tasane“? Kogemuse põhjal pole meil õigust eitada sellist võimalust, samuti ka mitte puht-spekulatiivseil kaalutlusil.

Nii ajab üks küsimus teist taga, ühe vastamine püstifab kohe uue. Esialgselt väga koduse ja selge mõiste analüüsimisel kerkib esile probleeme kui nõiakübarast. Nende lahendamine pole lihtne. See on pakunud maailma suurile mõtlejaile tänamatut tööd paari aastatuhande vältel. Moodne teadus arvab suutvat vastata neile küsimusile rahuldavalt tänu möödunud sajandil ilmunud otse revolutsioonilisile vaateile ruumi kohta ja tänu relatiivsusteooria tekkimisele. Sellekohaste uurimuste tulemused on nii huvitavad, et nad väärivad lähemat tundmaõppimist.

II

Geomeetria on väga vana teadus. Ta sündis vanas Egiptuses, kus elanikel oli vaja rekonstrueerida päale Niiluse üleujutusi omandite piire. Siin ta arenes puht-praktilise õpetusena, maamöötmise kunstina. Kui kreeklased hakkasid tegema kultuurilisi laene Egiptusest, siis muu hulgas nad võtsid üle ka egiptlaste teadmised ruumist ja avastasid siin otsekohe tänuliku tööpõllu oma spekulatiivselt häälestatud mõistusele. Nad eemaldasid geomeetriast varsti praktilise elemendi ja hakkasid uurima geomeetrisi tõdesid tõdede eneste pärast. Nad löid võimsa mõttelise konstruktsiooni, mille süstemaatiliselt kokku võttis ja kirja pani umbes 300 a. e. Kr. Eukleides Aleksandrias. See ehitis oli nii tugev, et suutis mängeldes panna vastu väga ägedaile rünnakuile kuni kõige uuema ajani. Ei tohi unustada, et geomeetria pole ilmaski olnud keelatud teaduste nimestikus, et ajal, mil kiriku võim hakkas kokku varisema, ja skeptitsismi laine ähvardas pühkida kõik kindla ja püsiva, Eukleides geomeetria näis säilitavat ainsana kõikumata aluse. Kui üldse kuski pidi leiduma absoluutset tõde, siis küll esmajoones siin, kus kõik on nii kategooriliselt range ja loogiline. Kõiki teadusi käsitleda „geomeetriselt“ sai õpetlaste ideaaliks. Sellepärast on ka mõistetav, et nii põhilisena näiva teaduse uurimiseks kulutatud vaev ja töö pole väike ja rünnakud „Eukleidese ilmeksimatusele“ polnud kerged. Kuid nad ei andnud tulemusi. Kreeklane oli osanud oma mõtted kirja panna sellise täpsuse ja selgusega, et ei õnnestunud tema süsteemis avastada ühtki olulist lünka ega eksitust, olgugi et kahtluse-kuradike pole kunagi andnud uurijaile täit rahu.

Ruum ise oli kreeklasele sama eksistentsiaalne ja objektiivne kui esemed, mida ta sisaldas. Ruumi tuleb õppida tundma esmajoones kaemuse kaudu. Näiteks selgitab Eukleides, mis on punkt, öeldes, et punkt on see, millel pole osa. Plato kirjeldab ruumi, kui kõikide esemete mahutajat. Ruum on tühjus esemete vahel; ainult siis „siin on ruumi“, kui pole ese-

meid lähedal. See tühjus on eksistentsiaalne, ta säilib ka siis, kui kõrvaldame kõik esemed temast. Geomeetria kirjeldabki just esemeteta ruumi. Ruum koos esemetega on kui lõhnav salv, mis koosneb võidest ja selle hulka segatud lõhnaõlist. Kui võidest peab saama valmistada kõiki lõhnavaid salve, siis peab võie olema suuteline võtma vastu kõiki lõhnu ühte viisi moonutamata, ta peab ise olema lõhnatu. Nii ka ruum, mis tahab mahutada kõiki esemeid moonutamata, peab ise olema vormitu ja substantsitu.

See vaade ruumile püsis läbi kogu keskaja kuni uue aja alguseni, mil läänes hakkas arenema iseseisev uus mõtlemine ja tõrjuma kõrvale antiikseid autoriteete. Descartes oma analüütilise geomeetriaga lõi revolutsioonilise pöörde ruumiõpetusse. Tema filosoofiline süsteem ei tunne looduses midagi, millel pole ülesandeid. Tühjus ei saa täita mingeid ülesandeid, järelikult teda pole olemas. Tühi ruum on võimatus. Esemed võivad viibida küll väga hõredas aines, mitte ilmaski aga tühjuses. Descartes'i vaadet kinnitasid arenevad füüsikalised teooriad. Newton'i kaasaegne hollandlane Huygens leidis, et valguse nähtusi saab üllatavalt hästi seletada eeldades, et valgus on lainetuse struktuuriga. Kuna laine vajab levimiseks vahendajat meediumi, valgus aga teatavasti levib ruumis, kus puuduvad esemed, siis pidi esemetevaheline ruum olema täidetud hüpoteetilise ainega — valguseetriga. Sellega sai ruum samalaadiliseks kui temas sisalduvad esemed. Eeter ja eukliidiline ruum olid lahutamatud mõisted, ühe ja sama fenomeni kaks erinevat külge.

Siis tuli kõiki-kritiseeriv Kant. Ta eraldas teravalt mateeria abstraktselt eukliidilisest ruumist. Substants moodustas objektiivse põhjuse tunnetuseks, ruum sai aga tunnetuse vormiks, mis on olemas iga inimese mõistuses *a priori* enne igasugust kogemust. „Ding an sich“ pääseb meie teadvusse ainult siis, kui ta meie mõistuse poolt on surutud ruumilisse ulatuvusse. Seega ruum on primaarsem mõiste kui substants. „Ma saan küll mõelda esemeid ära ruumist, aga ma ei saa mõelda ära ruumi esemete ümbert.“

Nii ilus kui Kant'i süsteem ka polnud, ometi sattus ta peagi konfliktihäa peenenevate katsete tulemusiga ja arenevate füüsikaliste ja matemaatiliste teooriatega. Kui ruum on aprioorne mõiste, siis peavad Eukleidese aksioomid olema pealesunnitult õiged, nende teisiti mõtlemine peab olema võimatu. Aga möödunud sajandi esimesel poolel õnnestus matemaatikul konstrueerida nn. mitte-eukliidilisi geomeetriaid, mis baseeruvad Eukleidese aksioomidest erinevatele aksioomidele, ja ometi ei sisalda sisemisi vasturääkivusi. Neid süsteeme pole raskem mõista Eukleidese omast. Selgus äkki, et pole mitte ainult võimalik, vaid on isegi võrdlemisi kerge kujutella ruumi, mille omadusi kirjeldab mitte-eukliidiline geomeetria. Ühene ruumi mõiste kadus ja sellega koos ka selle mõiste aprioorsus. Veel enam: relativistid leidsid, et ruum pole üks ja sama isegi kõigile inimesile, kui nende liikumise olekud üksteise suhtes on erinevad. „Kui küsitleme loodust oma eksperimentidega, siis

leiame, et ta ei tea midagi ruumist ja ajast, mis oleks ühine kõigile olen-
deile. Ruumil pole tähendust eraldi objektide tajust, ta on fiktsioon,
lubamatu subjektiivne projektsioon välisilma, et aidata mõista ja kirjeldada
objektide korrastust, nagu neid tunnetame," ütleb J e a n s.

III

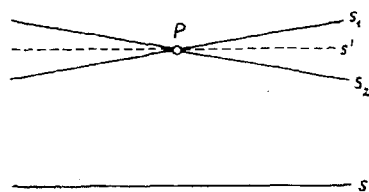
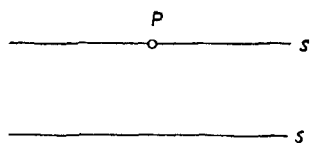
Ruumi küsimused on alati huvitanud nii filosoofe kui matemaatikuid, eriti viimasel ajal, mil E i n s t e i n tegi üldsusele teatavaks oma ideed, mis ähvardasid tuua samalaadse maailmavaatelse revolutsiooni nagu omal ajal K o p e r n i k u s e õpetused liikuvast Maast ja paigalseisvast Päikesest. Aga filosoofid ja matemaatikud kõnelesid eri keelt ühiste sõnadega! Nad ütlesid: ruum, geomeetria, ja mõitlesid kumbki hoopis erinevat. See kahemõttelisus on raskendanud mittedematematikuile arusaamist Einsteini relatiivsuseõpetusest ja andnud talle soovimatu müstilise ja paradoksaalse varjundi.

Ruum, nagu teda tunneme oma kaemuse kaudu ja mida me edaspidi nimetame füüsiliseks ruumiks, on midagi muud, kui ruum, millest kõnelevad matemaatikud ja mida me nimetame matemaatiliseks ruumiks. Matemaatikud on aegade vältel ikka enam jätnud tagaplaanile intuiitselt omandatud idee metafüüsilise sisu ja püüdnud tõsta esile oma d u s i ja v a h e k o r d i ruumi elementide vahel, seoseid üksikute mõistete vahel. Lõpuks kaemuslik algidee kadus geomeetria süsteemist ja säilis ainult abstraktne formaal-loogiline ehitus, järeldiste kogu, mis tugineb teatud algõdedele — aksioomidele. „Punkt“, „sirge“, „tasapind“, mis E u k l e i d e s e l e olid nii konkreetsete mõistete, esemed P l a t o ideede riigis, mis puudulikult kehastatud ümbritsevas välisilmas, pole tänapäeva matemaatikule muud kui sõnad. Nad on sümbolid kõigile mõistetele, mille kohta on kehtivad meelevaldselt püsitatud algõded. Ka loogik, kui ta näiteks koostab süllogismi skeemi, kasutab mõistete märkimiseks suuri ladina tähti, mõtlemata nende all midagi konkreetset ja nõudes ainult, et nad paigutatuina süllogismi vormi ei tekitaks vasturääkivusi. Mõlemad, nii matemaatik kui ka loogik, teavad küll, m i d a nad räägivad, aga ei tea, m i l l e s t nad kõnelevad.

Aksioomide põhjal võib „punktide“, „sirgete“, „tasapindade“ kohta palju rääkida ainult järelduste tegemise teel. Niisugune järelduste kogu moodustabki geomeetria sisu. On nõutav, et järeldus üksskõik kui kaugel minnes, me ei satuks vastuolusse. See tähendab, et aksioomid, mis on ju kõikide järelduste aluseks, ei tohi sisaldada varjatud vasturääkivusi. See on nõue, mis meelevaldse aksioomistiku koostajale esitab väga tõsiseid raskusi.

E u k l e i d e s e aksioomid moodustavad vasturääkivusita süsteemi. Neile tuginev „eukliidiline geomeetria“ on kõigile koolist tuntud. Kuid peale selle on veel teisi aksioomistikke, millele saab ehitada vastuoludeta geomeetriaid, nn. „mitte-eukliidilisi geomeetriaid“. Neist tähtsai-

maks on osutunud kaks, mis on seotud Lobatševski' ja Riemanni nimega. Eukleidese aksiomistikus leidub järgmine nn. paralleelide aksiom: tasapinnal saab sirgele s läbi mitte tema peal asuva punkti P tõmmata ainult ühe sellise sirge s' , mis ei lõika sirget s ja mida nimetatakse paralleeliks sirgele s . See on ajalooliselt kuulunud aksiom. Taheti näidata, et ta pole iseseisev aksiom, vaid järgneb ülejäänuist, ja seejuures ilmnenud mõttekäigud viisid lõpuks mitte-eukliidiliste geometriate avastamiseni. Lobatševski', Riemanni ja Eukleidese geometriat on kõik aksiomid peale paralleelide aksiomi ühised. Lobatševski geometrias on läbi punkti P võimalik tõmmata lõppmata palju selliseid sirgeid, mis ei lõika sirget s , ja kõik nad asuvad kahe piirsirge s_1 ja s_2 vahel. Riemanni geometrias sirgel s pole ühtki paralleeli, kõik sirged ühel tasapinnal lõikuvad omavahel.



Nii esinevad tänapäeval üksteise kõrval täiesti samaväärsed loogilised süsteemid, mitmesugused geometriat. Kui ruum oleks aprioorne mõiste, siis peaks tema kirjeldamiseks kõlbama ainult üks geometria, mille osalinegi ümbermõtlemine oleks võimatu ja paratamatult vasturääkivusse viiv. Tõik, et see nii ei ole, sunnib meid hulgama usu ruumi aprioorsusse.

Ülalkirjeldatud tee pole ainus võimalik abstraktse geometria ülesehitamiseks. On veel teine, mitmeti mugavam analüütiline viis samade tõdede saavutamiseks. Abstraktne ruum sisaldas lõppmata palju omavahel täiesti samaväärseid elemente — punkte. Kui tahame neid kuidagi eraldada üksteisest, peame kasutama iga üksiku punkti individualiseerimiseks oma märki, näiteks suurt ladina tähte, mis oleks selle punkti nimeks.

Selle asemel aga, et kirjutada „punkt A“ ja mõelda teatud kindlale ruumi punktile, kirjutame üles n arvu

$$(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

ja loeme seda arvkompleksi punkti A representeerijaks. Arvud x_1, \dots, x_n on punkti A koordinaadid. Nad on punkti määravad ruumis. Igal punktil on oma koordinaadid, nagu igal inimesel on oma nimi tema eraldamiseks teiste omasuguste hulgas. Kõik võimalikud n -liikmelised arvkompleksid määravad punktikogumi, mis ongi meie abstraktseks ruumiks, ja nimelt n -dimensionaalseks ruumiks. Dimensioonide arv ei tähenda muud midagi, kui punkti määramiseks vajalikku koordinaatide arvu. Näiteks on materiaalne risttahukas iseloomustatud nelja arvuga: pikkus, laius, paksus ja materjali erikaal. Nimetame punktiks iga niisugust risttahukat, siis kõik mõeldavad risttahukad moodustavad neljadimensionaalse abstraktse ruumi.

Sellises üldises ruumis defineerib matemaatik „jooned“, „pinnad“ ja teised „kujudid“ analüütiliste avaldiste, näiteks võrrandite, abil: antud võrrand esitab teatud pinda, antud võrrandite rühm teatud joont, jne. Neid kujundeid on võimalik ka „mööta“. „Kaugus“ kahe punkti vahel on arvutatav nende punktide koordinaadest. Arvutuseeskiri fikseeritakse teatud matemaatilise avaldise abil, mida nimetatakse ruumi meetriliseks põhivormiks ja mis pole muud, kui meelevaldne positiivselt defineeritud diferentsiaalruutvorm. Ta määrab ühe hoobiga terve ruumi meetrika: eeskirjad nurkade, pindade jne. mõõtmiseks. Need jooned, mida mööda mõõtes kaugus kahe punkti vahel saab minimaalne, on „sirged“, need pinnad, millel on igas suunas võimalik tõmmata sirgeid, on „tasased“. Vahekorrad ruumi kujundite vahel avalduvad jälle matemaatilises valemeis, kõik aksioomid ja laused kirjutatakse üles matemaatika sümbolite abil. Geomeetria pole muud, kui valemite kogu. Kui matemaatik kirjeldab sõnadega n -dimensionaalset ruumi, siis ta ainult interpreteerib oma vameid, kasutades kooligeomeetria terminoloogiat.

Kolmedimensionaalsete geomeetria hulgas leidub üks, mille punktide, sirgete, tasapindade vahel on kehtivad Eukleidese aksioomid. See on tähelepanuvääriv töö ja viib mõttele, kas füüsikalist ruumi ei saaks kirjeldada mõnusasti niisuguse kolmedimensionaalse matemaatilise ruumi abil. See on analüütilise geomeetria idee, mille isaks on Descartes.

IV

Füüsikaline ruum on konkreetne ruum, millest on pärit meie kogemused ja mida arvame vahenditult tunnetavat loodusest. Kant pidas teda aprioorseks mõisteks: kõiki esemeid ära mõeldes säilib ometi ruum, puhas ruum, mis surub end meile peale ja teeb endastmõistetavaks need algtoed, mida pani kirja Eukleides. Kas nii? Mõtleme tõesti ära kõik esemed, laua oma eest, tooli oma alt, seinad oma ümber, majad, linnad, maa, kuu, päikese, tähed, ja katsume kujutella, mis säiliks. Kahtlemata meie ajudes säiliks mälestus sellest, mis meid äsja ümbristes, mälestus tuttavaist esemest ja neist abstraheritud vormidest, seega ka kogemuste abil tundma õpitud ruumist koos tema omadusiga. Tõelikult aga ei säiliks midagi. Me leiaksime enese hõljumas pilkases pimeduses, ei ühtki ärritust välisilmast. Mälu abil me kujutleme enese ümber tühja ruumi, millest ühe osa valdab nüüd meie keha, kuid meil pole mingisugust võimalust teha kindlaks, kas sel tühjal ruumil on need omadused, millised talle omistame. Me ütleme: nüüd olen ma siin, ja nüüd siin, kuid kas see ruumi osa, mida valdasin äsja, on identne sellega, mida valdan praegu, pole mingil viisil määratav. Me ei eralda liikumist paigalseisust, sest pole fooni, mille taustal fikseerida asukohti. Siis pole võimalik fikseerida ka jooni ja pindu, veel vähem kontrollida nende omavahelisi vahekordi. Ruum, mida tunnetaksime, poleks muud, kui pidev ulatuvus, mille viimane lihtsaim element on „siin“ — ruumi punkt. Kõik ülejäänud kujutelmad on abstraktsioonid: mälus, millel pole vastet välisilmas. Tühi ruum pole tajutav, tal pole objektiivsust. Kui me poleks ilmaski näinud

valgust ja esemeid ja tunneksime ühevõrra hästi eukliidilist ja mitte-eukliidilisi geomeetriaid, meil poleks vähimat põhjust omistada ümbritsevatele ruumile esmajoones eukliidilisi omadusi. Mis säilis Kant'ile peale esemete äramõtlemist, oli ainult mälestus sellest, mida harjutud nägema. Reaalne ruum kaob ühes oma sisuga. Niisama kui esemeid pole ruumita, pole ka ruumi esemeteta.

Ruum ilmutab end esemete kaudu, mis on ka ainsad tunnetuse objektid. Geomeetriselised kehad on kõik abstraksioonid tahkeist materiaalseist kehadest. Mõõta saame ainult ainelisi objekte, kasutades mõõdupuuks teisi muutumatu kujuga standard-objekte, ja alles siit kaudu saame tuletada kehade geomeetriselisi omadusi. Valmis ruumi mõistet pole enne, kui pole kogemusi sellest, mis on ruumi sees. Vorm ja sisu sünnivad ühekorruga, üks pole primaarsem teisest. Seega aksioomid, mis on kehtivad füüsikalise ruumi elementide vahel, peavad olema empiirilised tõed. Nad on igaühel pärit kogemusest. Igapäevased kogemused annavad aga jämedaid tulemusi, neid ei tohiks pikemata kasutada teadusliku distsipliini ülesehitamiseks. Kas poleks võimalik peente katsetega määrata „õigeid“ aksioome ja nii kontrollida, milline geomeetria on kehtiv tõelikult looduses?

Juba varem vihjasime võimalusele kirjeldada füüsikalist ruumi matemaatilise ruumi abil. Tühi füüsikaline ruum oli ainult vormitu punkt-kogum. Kui oleks võimalik selles „siin“-kogumis iga punkti („siin“) isoleerida ühe arvkompleksiga, selle punkti koordinaadega, siis oleks vastav matemaatiline ruum loodud ja jääks üle ainult vaadata, milline on tema geomeetria. Kahjuks pole see lihtne ja selge tee pikemata käidav, sest pole võimalik eraldada kahte punkti teineteisest, kui pole kindlat tausta, mille suhtes määrata asukohti. Niisuguse ideaalse tagapõhja moodustaks küll valguseeter, liikumatu kõikjalesinev substants. Ta oleks raamistikuks, mille suhtes saaksime fikseerida absoluutseid asukohti. Sajandi algul ameeriklased Michelson ja Morley korraldasid väga teravmeelse katse, et teha kindlaks valguseetri olemasolu. Igaüks teab, et lahtise autoga kiiresti sõites on tunda tugevat tuult, olgugi et paigal seistes on ilm füüsiliselt vaikne. Kui Maa liigub valguseetris, siis peaksime ka Maa peal tundma „eetri tuult“. Michelson-Morley katse näitas aga, et sellisest tuulest pole jälgegi märgata. Järelikult, kui me ei taha tagasi pöörduda vanale geotsentrilisele maailmasüsteemile, ruum ei sisalda valguseetrit. Siis osutub võimatuks ka absoluutne asendimääramine ruumis. Oma asupaiga fikseerimiseks tuleb kasutada kindlaid ja püsivaid suhteobjekte, nagu teeb kalur merel, kui ta määrab võrkude asupaika peilimisega kaldalasuvate fähiste suhtes. Need suhteobjektid tulevad valida ruumis meelevaldselt. Näiteks igapäevases elus fikseerime oma asendit Maa või temaga liikumatus ühenduses olevate esemete suhtes, astronoomid ja füüsikud kasutavad suhteobjektideks kinnistähti.

On tahkete kehade abil õnnestunud asendimääramine — olgugi relatiivne —, siis saame eraldada üksikuid ruumi punkte, kuid me ei saa veel määrata nende koordinaate, kui me ei tea, mis on füüsikalises ruumis

sirge joon. Matemaatilises ruumis oli kokkuleppe-asi, mida nimetasime sirgeks, siin aga mitte. Joonlaura serv on ju sirge ainult siis, kui selle serva pilt taandub punktiks joonlaura olles asetatud vaatesuunda. Püssiraua sirgjoonsust proovitakse sel teel, et raud asetatakse vastu valgusallikat ja vaadatakse, kas raua õõnes tekib varje. See tähendab, et sirgeks nimetame joonlaura serva või püssiraua õõnt siis, kui valguskiir rändab takistamatult piki nende esemete pinda, lahkumata sealt üheski punktis. Sirge joon on valguskiire tee ruumis. See on definitsioon, mitte tõik, mis oleks iseenesest selge. Ta pole ainus võimalik definitsioon, ent viib samadele tulemusile, kui teisedki.

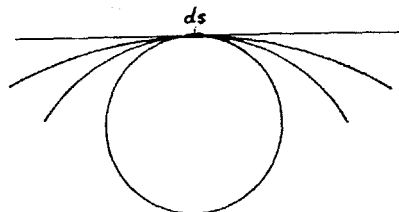
Mõeldes joonlaura serva küljest ära joonlaura enese, säilib see sirge, millele mõttes Eukleides oma definitsioonide koostamisel. Ka punkt ja tasapind on sedalaadi abstraktsioonid konkreetseist tahkeist esemest. Olendile, nagu sääsk, kes sünnib, elab ja sureb udupilves ja kes pole iial näinud tahkeid kehi, on sirged ja tasapinnad, millest kõneleb Eukleides, sama eluvõõrad abstraktsioonid, kui meile näitaks hüpertasapinnad n -dimensionaalses ruumis.

Sirgete ja tasapindade abil on võimalik määrata punktide koordinaate (projektiivseid koordinaate), ilma et oleks vaja mõõta pikkusi või minna välja kasutadaolevast piiratud ruumi osast. Igale punktile saadakse kolm üksteisest sõltumatut koordinaati, neist koordinaatkolmikuist moodustatud matemaatiline ruum on kolmedimensionaalne. Üeldakse lihtsamalt, et füüsikaline ruum on kolmedimensionaalne.

Nüüd on baas olemas, et toimetada uurimisi otsustamiseks, milline geomeetria on kehtiv looduses. Me koostame sirgete ja tasapindade „võrrandid“, s. o. need analüütilised avaldised, mis representeerivad meie matemaatilises ruumis füüsikalise ruumi sirgeid ja tasapindu, ja vaatame, milliseis matemaatiliselt valemeis avalduvad nende kujundite omavahelised vahekorrad. Me uurime, kuidas saada kahe punkti vahelist kaugust. Looduses teatavasti mõõdame pikkusi muutumatu standardühikuga (selleks on mõni väga stabiilne tahke keha, näiteks algmeeter Pariisis, teatud värvilise valguse lainepikkus, jne.), vaadates, mitu korda ühik mahub kahe punkti vahele paigutatud sirge tüki peale. Saame teatud mõõduarvu, mis laseb end analüütiliselt avaldada punktide koordinaatide kaudu. Selle valemi viime üle oma matemaatilisse ruumi ja tuletame temast ruumi meetrikat määrava diferentsiaalvormi. Jääks üle veel ainult teha kindlaks, millise geomeetria oleme saanud oma matemaatilises ruumis, ja olekski teada füüsikalises ruumis kehtiv geomeetria.

Aga me satume kohe uutele raskustele. Meie mõõtmistäpsus on paratamatult piiratud. Kõik mõõtmistulemused on ainult ligikaudsed, suurema või vähema peenusega määratud arvud. Sellepärast meie koostatud analüütilised avaldised on ka ainult lähendid tõelisile vahekorrale, olgugi tänapäeva aukartustäratava mõõtmistäpsuse juures väga head lähendid. Me saaksime parimal juhul määrata ainult oma ümburse ligikaudse geomeetria.

Teiselt poolt künime oma kogemusiga ainult enese lähidate, avastatud tõed on rangelt kehtivad ainult seal, kust nad saadud. Kaugemaile ruumi osadele omistada samu omadusi on juba ekstrapolatsioon, teatud riisikoga seotud toiming. Ruum vaadelduna korraga suuremas ulatuses võib välja näha hoopis steisiti, kui oleme harjunud teda nägema oma ligiduses. Ringi kaare tükki s ligineb ikka enam ja enam sirge tükile, kui ringi raadiust laseme kasvada piiramatult. Kui pole ette teada, kas joone tükki s on ringi või sirge osa, ja kui arvessetulevate ringide raadiused on küllalt suured, siis ükski mõõtmine ei võimalda meil otsustamist ühe või teise väite kasuks. Praktiliselt peaksime joone tükki aga sirgeks. Ühedimensionaalsed olen did, kes elaksid sellel ringil, kujutleksid oma „ruumi“ eukliidilisena, kui neil pole korraga rohkem kättesaadav, kui väike lõiguke s .



Liikudes Maa peal ainult ühe asula piirides, ei tule kellelgi pähe pidada maapinda kumeraks. Seda mõtet ei teki ka ränduril, sest korraga on kättesaadav ikkagi väike tükike maapinnast, mis igas oma punktis paistab tasasena. Kaks vaatlejat, kes asuvad maapinnal diametraalselt teineteise vastas, üks ühel pool, teine teisel pool maakera, arvaks end mõlemad viibivat ühel ja samal tasapinnal. Kolmas vaatleja küllalt avara vaateulatusega, kes näeks mõlemat esimest korraga, leiaks nad olevat hoopis kummalises asendis. Üks oleks teise peegelpildiks. Mõlemad vaatlejad asuksid ühel sirgjoonel nii, et see, mis ühele on „ülal“, on teisele „all“. Suuremas ulatuses vaadelduna ilmnevad maapinna omadused, mis igapäevaseile kogemusele jäävad kättesaamatuiks.

Kolmedimensionaalses ruumis pole olukord teissugune. Me määrame ruumi ligikaudse geomeetria, kasutades õige väikest ruumi osa, ja leiame, et see on eukliidiline. Oleks aga lausa rumalus sellest järeldada, et terve ruum on eukliidiline, et kuifates suures ruumi osas on kehtivad Eukleidease aksioomid. On väga hästi mõeldav, et füüsilises ruumis on kehtiv mõni mitte-eukliidiline geomeetria, kuid ruumi väikeses osas pole see mõõtmiste teel kindlaks tehtav. Me jälgime ühel tasapinnal kaht valguskiirt (sirget joont), mis katsepiirkonnas kogu aeg asuvad üksteisest ühekaugusel ja millest me seetõttu kipume järeldama, et nad ilmaski ei lõiku, s. o. on paralleelsed. Kust aga teame, et valguskiired siiski ei ligine üksteisele, kuid meile kättesaadavas ruumis osas see liginemine on liiga väike, et olla kindlakstehtav mõõtmiste abil? Sirgete paralleelsus pole kontrollitav katseliselt. Võib-olla et paralleelseid sirgeid pole olemaski, võib-olla antud sirgel on üks või lõpmata palju paralleele, mis läbivad ühe punkti.

Tunnustades mitte-eukliidiliste geomeetria võimalust looduses, avanevad üllatavad väljavaated. Oleme harjunud nägema, et rändaja liikudes mööda sirget joont kaugeneb pidevalt lähtepunkti, ja teeme siit kergemeelse järelduse, et rändaja saab oma tahtmise järgi minna

kuitahes kaugetele, kui tal ainult on küllalt aega. Selline otsus pole millegagi põhjendatud. Rändaja võib jõuda kord punktini, kus tema kaugus lähtepunktist on maksimaalne, ja peale läbimist siit ta hakkab uuesti liginema lähtepunktile, olgugi sealt poolt, kus oli ta selg rännakut alustades. Ka maapinnal liikudes ühes kindlas suunas me ei saa kaugeneda lähtepunktist meelevaldselt palju, vaid hakkame talle lõpuks uuesti liginema. Siin paistab see loomulikuna, sest maapind on ju kõver, valguskiir ei rända piki maapinda. Kuid ka ruum võib olla „kõver“ ses mõttes, et tema sirged on kinnised jooned. Valguskiir, mille teel pole takistusi, tuleb ikka ja ikka jälle tagasi lähtepunkti. Pole midagi võimatut mõttes, et rändaja, kelle eluiga küllalt pikk, võiks liikudes mööda sirget joont edasi ühes suunas jõuda kord tagasi sinna, kust alustas liikumist, olles rännanud Kolumbusena ümber universumi.

Niisugune maailmaruum on kinnine ja lõpliku ruumalaga, aga piiritu. Keegi ei leiaks kunagi tõkkeit, mille taga pole enam ruumi, kuid ta ei saaks ka püstitada ehitisi, mille maht oleks ettemääramatult suur. Mõistus näib protestivat sellise väite vastu. Lõpmatus, mis tavaliselt on väga tülikas mõiste ja toob ainult sekeldusi meie mõttelisesse konstruktsioonesse, on enesele ruumi küsimusis kummalisel viisil hankinud väga elujõulise kodanikuõiguse. Ometi peaks lõplik ruum olema mõistusele hoopis vastuvõetavam ja paremini sobiv looduse süsteemi. Tarvitseb ainult raputada enesest harjumusest sissejuurdunud mõtted ja kujutelmad, ja vaadata ümbrusele uue pilguga, et märgata mitmeigi sajandeid üldiselt õigekspeetud idee absurdsust. Lõpmatu ruum on nii kunstlik ja vähepõhjendatud tulemus spekulatsioonidest ega tugine kuidagi kogemusile. Astronoomid iga uue võimsama pikksilmaga koguvad tõiku, mis vihjavad mitte-eukliidilisele kinnisele ja lõplikule ruumile. Aga isegi siis, kui ruum igas oma punktis, s. o. küllalt väikeses piirkonnas oleks täpselt eukliidiline, ta ei tarvitseks olla lõpmatu. Lõpmatus pole eukliidilise ruumi oluline omadus.

Ülalesitatud mõtted vihjavad neile praktilisile raskusile, mida tuleb ületada looduses kehtiva geomeetria määramisel. Tänapäeval oleme alles kaugel lõplikust lahendusest. Füüsikud oma teooriate loomisel valivad universumi geomeetria oma tahtmise järgi, sest kõik geomeetriad annavad väikeses ulatuses ühe ja sama lähendi, mis meile tuttav kogemustest. Ainsaks põhimõtteks niisugusel valikul on, et füüsika seadused avalduksid võimalikult lihtsasti ja lühidakujuliselt. See toiming on nagu maakaardi valmistamine, kus kaardistaja, kes ei tunne Maa kuju, otsib sobivat pinda, millele joonistada maakoore sünnitisi. Ta võib valida näiteks tasapinna ja kerapinna vahel, kuid eelistab kerapinda, sest siin on lihtsam kujutada tuntud vahekordi.

V

Ruum pole ainus abstraherimise tulemusel saadud fiktsioon, mis etendab tähtsat osa loodusteadusis. Kõik empiirilised füüsika seadused on niisuguse iseloomuga. Me teeme katseid, mõõdame suurusi ja määrame mõõtmisel saadud arvude abil seoseid ja vahekordi mõõdetavate

suuruste vahel, pannes need vahekorrad kirja matemaafilis sümboleis. Aga katse tulemus pole ilmski vaba mõõtmisel vältimatult tekkivaist vigadest ja vahel ka teatud kõrvalmõjudest, sellepärast katse kunagi ei anna täpselt neid tulemusi, nagu nõuab matemaatiline valem. Viimane on ideaalne seadus, mida pole võimalik katse abil täpselt tõendada, ta on katse tulemusist saadud ekstrapolatsiooni tulemus, reaalse vahekorradade idealisatsioon. Näiteks õpetab elementaarne füüsika: keha, kui talle ei mõju väliseid jõude, seisab igavesti paigal või liigub ühtlaselt ja sirgjoonselt lõpmatuseni. Midagi sellesarnast pole keegi näinud, küll aga on tähele pandud, et siledal jääl veerema tõugatud raske kera liigub sirgjoonselt, ja palju kaugemale, kui samades tingimustes tänavasilutusel. Lõpuks jääb ta aga omefi seisma. Olgugi et kogemus näitab teist, usume siiski ülalnimetatud liikumisseaduse kehtivust. Me arvame, et korraldades katset ideaalseis tingimuses, olles kõrvaldanud kera veeremist takistava hõõrumise, kera liiguks tõepoolest sirges joones ühtlase kiirusega lõpmata kaua.

Nii pole füüsika seadused oma olemuselt muud kui matemaatilised valemid, mida teatud reservatsioonidega võime rakendada oma ümbruse kirjeldamiseks. Võtame vaatlusele need seadused, mis kirjeldavad sündmuse ruumis ja ajas. Ruumi punkti fikseerimiseks vajame kolme arvu x , y , z , ajamomendi fikseerimiseks vajame ainsa arvu t . Seega meie väljavalitud valemis esineb kokku neli rippumatut muutujat x , y , z , t . Loeme neid nelja arvu punkti koordinaadeks neljadimensionaalses matemaatilises ruumis, siis meie valemid esitavad seal ruumi kujundeid: jooni, pindu, jne. See neljadimensionaalne matemaatiline ruum ongi relativistide maailmkond, mille raamides nemad vaatlevad kõike toimuvat. Ta on samasugune fiktsioon nagu kõik matemaatilised ruumid, ja tal pole mitte mingisugust tähendust meie meeltele. Viimaste jaoks on ikka ainult olemas kolmedimensionaalne füüsikaline ruum ja ühedimensionaalne aeg, mingit sünteesi neist luua pole võimalik. Kuid niisuguseid takistusi ei ole formaalsele mõistusele. Kui võtta neljanda koordinaadi t asemele suurus $ict = \tau$, kus $i = \sqrt{-1}$ on nn. imaginaarne ühik, c valguse kiirus, siis muutuvad valemid neljas muutujas x , y , z , τ täiesti sümmeetriliseks, pole põhjust neljanda dimensiooni esindajale τ omistada erilist tähendust neis valemis. Loodusseadusis kõik neli koordinaati on samaväärsed. Seda tõika on väga elegantne väljendada järgmiselt: loodus ei tunne aega ja ruumi eraldi, vaid ainult ühte neljadimensionaalset aegruumi.

See aegruum on absoluutne selles mõttes, et ta on kõigile vaatlejatele üks ja sama. Tavaline kolmedimensionaalne ruum ja ühedimensionaalne aeg pole sellised. Need on subjektiivsed mõisted ja saavad erinevad vaatlejatele, kes liiguvad üksteise suhtes. Niisugused vaatlejad näeks ühte ja sama nähtust igaüks omal viisil. Kaks sündmust, mis ühele paistavad toimuvat samaaegselt, toimuvad teisele üksteisele järgnevalt, sündmuse eraldav ruumiline kaugus näib ühele pikemana kui teisele. Pole midagi paradoksaalset neis väites, mis on ainult otsekohesed järeldused Michelson-Morley katse tulemusist. See katse näitas

muuseas, et valguse kiirus on üks ja sama kõigile vaatlejaile, sõltumatult sellest, kuidas nad üksteise suhtes liiguvad. Kui lennukis sõitja näeb valgust levivat sama kiirusega, mis maa peal paigalseisja, siis peab ruum ja aeg lendurile olema teissugune kui maapealsele vaatlejale. Vastasel korral me ei pääse vasturääkivusist, sest kihutava rongi kiirus ei saa olla üks tee ääres seisjale ja rongiga rööbikult sõitvas autos istujale. Aga neljadimensionaalne aegruum on ühesugune nii lendurile kui maapealsele vaatlejale, siin näeks mõlemad loodusnähtusi ühte viisi. Kahe sündmuse „kaugus“ aegruumis on mõlemale ühepikkune. Seega aegruum näib olevat objektiivne, midagi, mis on omane loodusele, mitte aga vaatlejale. Viimane — sõltuvalt oma liikumise olekust — lõhub neljadimensionaalse terviku kolmedimensionaalseks ruumiks ja ühedimensionaalseks ajaks. See on subjektiivne ja individuaalne toiming, millest loodus ei tea midagi.

Esitatud mõtted on pärit nn. piiratud relatiivsusteooriast. Nad näivad pisut kummalisina ja kogemusile vastukäivaina. Ent kogemus ei saa ilmutada ruumi ja aja relatiivsust, sest tunduvad erinevused üksikute vaatlejate aja ja ruumi mõisteis ilmneks alles siis, kui vaatlejate relatiivsed kiirused küüniksivad valguskiiruse lähedale (valgus rändab igas sekundis 300.000 km). Vaatlejad, kes on sunnitud elama Maa peal, võtavad kõik ühte viisi osa Maa liikumisest maailmaruumis, nende liikumise kiirused üksteise suhtes on valguskiirusega võrreldes kaduvalt väikesed (püssikuul liigub kiirusega 300 m/sek, mis on ainult üks miljondik osa valguskiirusest). Sellepärast mõõtmised näitavad praeguse täpsuse juures sündmusi ruumis ja ajas kõigile ühesuguseina. Ruum ja aeg eraldi on meile praktiliselt sama objektiivsed kui neljadimensionaalne aegruum kosmilisele vaatlejale.

Harald Keres

PRAGMATISM — AMEERIKLASTE MAA-ILMAVAADE

I. WILLIAM JAMES

1.

Ameerika juhtivad esindajad on korduvalt avaldanud arvamust, et Ameerika juba ligemas tulevikus etendab inimkonna arenguloos kõige määravamad osa niihästi majanduses ja tehnikas kui ka vaimsure kujundamise alal. Nad on veendunud, et praegusaja ja tuleviku kriiside vastu on Ameerika end kindlustanud filosoofiaga, mis arvestab ühelt poolt teaduse suuri saavutisi ja teaduslikku hoiakut ning teiselt poolt annab ruumi ka suurte väärtuste nägemustele; filosoofiaga, mis arvestab teaduse täiskindlate tunnetistega, kuid sisaldab ka elukujundavat tarkust; filosoofiaga, mis järeleandmata sitkusega püüab avastada reaalsuse saladusi, kuid mis tõstab ühtlasi usku ja usaldust ideede ning ideaalide võimusesse. Selleks filosoofiaks on p r a g m a t i s m.

Meil on põhjust kahelda, kas pragmatismil on seda suurt vallutamise jõudu, mida ameeriklased talle omistavad. Pragmatistlik filosoofia püüab paljusid teravaid vastuolusid, mis senistes maailmavaateis tähtsat osa etendasid, ületada uute eluliste, praktiliste sünteesidega. Kas need sünteesid kõigile on vastuvõetavad, see on veel väga kahtlane. Kuid igatahes võib öelda: pragmatismis tulevad selgetes kontuurides nähtavale ameeriklaste omapärase elutunde iseloomulikud jooned. Neist iseloomulikkudest joontest, mis pragmatismis kajastuvad, võiks mainida kaht. E s i t e k s võib leida, et ameeriklaste p i o n e e r l u s e tugev, lootusrõõmus ja aktiivne julgus on pragmatismis avardatud kogemusi organiseerivaks elu- ja maailmavaateks. J a t e i s e k s kajastub pragmatismis asjaolu, et ameeriklane on loobumas p u r i t a a n l u s e l t päritud vaimsusest ja on pöördumas uuele ilmlikkusele. Viimase asjaolu tähtsust mõistab ainult see, kes suudab hinnata puritaanluse vaimsuse sügavaid juuri ameeriklastes. Puritaanluse vanatestamentlik ühekülgne eetos on olnud tugevaks toeks materiaalse maailma raskuste võitmisel mitmele pioneeridegeneratsioonidele. Puritaanlane ja pioneer — need on kaks tugeva mehe tüüpi, kelle vaimsus võib kergesti kokku sulada või vähemasti teineteist täiendada. Puritaanlane tõestab oma usklikkust eelkõige e d u kaudu töös ja tegevuses. Töö meeldib Jumalale ja saavutatud jõukus on Jumala poolt pühitsetud jõukus. Puritaanlane võib hõlpsasti kalduda individualismi. Kuid seda ühekülgset tõkestab pioneerluse elu — ühiskonnas paratamatu vastastikune abistamine ja üksteisest sõltuvus. Aga teiselt poolt leiab pioneerlase ettevõtlikkus ja vitaalsus puritaanluses üldse midagi, mis aitab elu vaimsustada.

Ei oleks õige, kui tahetakse pragmatismi tuletada ameeriklaste pioneerluse ja puritaanluse vaimsusest. Kuid pragmatismi mõistmiseks on igatahes vajalik seda vaimsust alati meeles pidada. Igatahes pragmatism on „tüüpiline“ ameeriklaste filosoofia. Ja pragmatistid ise on veendunud, et pragmatismis kajastub ameerika demokraatia vaimsus. (Vt. Ch. W. M o r r i s, *Pragmatism and the Crisis of Democracy*, The University of Chicago Press, 1934.)

Pragmatismi peamotiivi võiks lühidas kokkuvõttes väljendada järgmiselt: pragmatism väidab, et tõe ei looda ega leita mitte harilikus tunnefususprotsessis, vaid selles on tegev ka tahtmus. Seepärast võib tõe defineerida selle praktilise soodustuse ja rahulduse kaudu, mida ta pakub. Tõe peate tundma tema vilja järgi. Kuid see peamotiiv esineb väga erinevais variatsioones ja varjundeis üksikutel pragmatistidel. Pragmatismi kui maailmavaate seisukohti eri filosoofiliste küsimuste suhtes tundma õppida on kõige otstarbekohasem, kui pisut ligemalt tutvutakse tema kahe tähtsama esindajaga: William James'i ja John Dewey'ga.

2.

Pragmatistide hulgas on William James kahtlemata kõige huvitavam kuju. Eelkõige silmapaistev on tema mitmekülgsest arenenud isiksus. Ta põlvneb perekonnast, kus valitsesid vanad puritaanlikud tra-

ditionid ja kõrge vaimne kultuur. Ta isa, Henri James, oli teoloog ja nimekas kirjanik, kes tugevate sisekriiside järel viimaks hingerahu leidis rootsi teosoof Swedenborgi (1688—1772) õpifusest. William James on oma isalt pärinud tubli annuse huumorit ja sügavreligioosset eluvaadet. Need kaks iseloomujoont jäävad tas püsima kõigi mõjustuste kiuste, mil- ledele ta oma arenguteel alistub. Tema arengukäigust on eriti mainimis- väärne asjaolu, et ta varakult andub loodusteaduslikkudele harrastustele. Need harrastused on otsustava tähtsusega ka tema suhtumise kujune- misel filosoofilistesse probleemidesse. Nähtuste üksikasjalik ja metoodi- line kirjeldus ja vaatlus loodusteaduste alal määravad tema filosoofilise hoiaku radikaalselt empiristlikuks.

William James siirdus filosoofia alale alles võrdlemisi hilja. Ta õppis esialgu arstiteadust, kuid pühendus varsti teoreetilistele loodustea- dustele ja käis koos oma õpetajaga uurimisreisidel Brasiilias. Harvardi ülikoolis luges ta algul anatoomiat ja füsioloogiat. Ühe psühholoogilisel teemal peetud ettekande järel pakutakse talle psühholoogia professuur. Siitpeale algab intensiivne süvenemine psühholoogilistesse ja filosoofi- listesse probleemidesse. Aastal 1891 ilmub tema töö psühholoogia printsiipide (*The Principles of Psychology*), mis on osutunud epohhi- rajavaks teoseks. Vaatamata suurtele edusammudele psühholoogia alal viimasel ajal, on see teos ka veel nüüd, 50 aastat pärast ilmumist luge- misväärne ja nauditav. Sama võib öelda ka tema 1902. aastal ilmunud teose kohta „Usulise kogemuse erinevused“ (*The Varieties of Religions Experience*). Selle teosega saab W. James moodsa usundipsühholoogia põhjendajaks. Esimeseks filosoofiliseks teoseks tuleb aga pidada aastal 1896 ilmunud „Uskumistahe“ (*The Will to Believe*). Sellele järgneb aastal 1907 „Pragmatism“, aastal 1909 teos tõe mõiste kohta (*The Meaning of Truth*) ja „Pluralistlik universum“ (*A Pluralistic Universe*).

3.

W. James'i nime puhul meenub eelkõige sõna pragmatism. Kuid W. James oli teadlik, et pragmatism on ainult uus sõna juba varem tarvi- tatud mõtlemisemeetodi tähistamiseks. Ta teadis, et sõnaga pragmatism on väljendatud ainult see osa maailmavaatest, milles käsitletakse oma- pärasel viisil tõe mõistet. Sellisena esineb ta maailmavaadetes, mis märksa erinevad James'i omast. Siinkohal tarvitseme ainult öelda, et James'i filosoofilises maailmavaates pragmatism kitsamas mõttes suhte- liselt hoopis suuremat osa etendab kui kunagi teistel filosoofidel ja et see on orgaaniliselt seotud teiste maailmavaate osadega.

Enam-vähem ühtlase ja tervikliku pildi saamiseks W. James'i filosoofi- ast tuleks esile tõsta kolm peamist iseärasust, mida võib tähistada kolme lühikese märksõnaga: „radikaalne empirism“, „uskumistahe“ ja „prag- matism“.

Nende paljude nimetuste hulgas, millistega James ise püüdis mär- kida oma maailmavaate iseärasusi, esineb sagedasti „radikaalne empi- rism“. Selle sõnaga ta tähistas oma seisukohta küsimustes, millede puhul filosoofid on jagunenud kahte vastakasse laagrisse: ühelt poolt e m p i -

ristid ja teisalt ratsionalistid. Ka James ei riku anglo-saksi filosoofide põlist traditsiooni: ta on empirist. Ja kui ta seejuures peab vajalikuks tarvitada epiteeti „radikaalne“, siis tahab ta vihjata asjaolule, et ta eelkäijad pole olnud järjekindlad empiristliku hoiaku rakendamisel. Senised empiristid ei jälginud kogemust lõpuni, vaid andusid, nagu ratsionalistid abstraktsioonidele ja konstruktsioonidele. Kuid just neid tahab W. James vältida.

Üheks küsimuseks, mille puhul senised empiristid pole küllaldaselt määral arvestanud seda, mis meile kogemuses antud, on muu seas teadvuse omapära küsimus. Klassilised empiristid, nagu J. Locke, D. Hume ja J. St. Mill, jõudsid psühholoogilises analüüsis tulemusele, et meie hingeelu koosneb mitmesuguseist üksteisest eraldatud elementidest-aistinguid. Asjade (näit. laua) tajum koosneb isoleeritud aistinguid: kõvaduse-, nelinurksuse-, värvi- jne. aistinguid. Meil on siin tegemist tüüpiliselt atomistliku psühholoogiaga. Empiristid, kes seda vaadet pooldasid, pidid ise tunnistama, et jääb arusaadamatuks ja seletamatuks, kuidas sellisest isoleeritud aistingute hulgast võib kujuneda meie teadvuse ühtlus ja terviklus. Just selline psühholoogiline atomism W. James'i arvates avab ukseid ja aknad ratsionalismi konstruktsioonidele, kus püütakse leida mingit metafüüsulist printsiipi hinge või vaimu näol, mis võimaldaks sünteesi luua aistingute kaootilises mitmekesisuses. Ent paljud konstruktsioonid osutuvad ülearusteks, kui võtame revideerimisele lähtekohta. W. James leiab, et seniste empiristide lähtekoht sisaldab endas ühe põhjendamatu eelduse. Pole õige, et meie hingeelu koosneb paljudest elementidest, mis nõ. eksisteerivad endi-ette ja mida oleks vaja üksteisega siduda. Nagu empiristid, nii tahab ka James lähtuda kogemusest ja ehitada kogemusele. Kuid see, mis meile vahetus kogemuses antud, pole mitte ainult paljas mitmekesisus, vaid alati on see paljus antud ühes ja ühtsas teadvusaktis. Ühtsus on sama ürgeliselt antud kui mitmekesisuski. Ja nagu mitmekesisus ei vaja mingit erilist seletust, nii ka mitte ühtsus.

Pole õige, kui teadvust kujutletakse mingi üksteise kõrvale asetatud elementide mosaiigina. Teadvus ei paista endale tükkideks raiutuna, ütleb James (Consciousness does not appear to itself chopped up in bits). Meie vahetus kogemust võiks vahest kõige paremini kujutada pideva, katkestamatu vooluna, jõena, mille vood järgnevad pidevalt üksteisele ja siirduvad üksteisesse. Meie teoreetiline mõistus oma rangete mõistete abil isoleerib ja esitab sellest pidevast teadvusevoolust ainult kindlapiirdelisi läbilõikeid. W. James iseloomustab seda teadvusevoolu viisil, mis tuletab meelde reaalse kestuse (durée) kirjeldust H. Bergson'i poolt (vt. „Akadeemia“ 1938, nr. 3). Keele ja loogilise mõistuse rangete sõnatähenduste ja mõistete abil pole võimalik väljendada seda voolavat vahetus kogemust. Sõnatähendused ja mõisted on nagu fotograafilised momentülesvõtted elavast liikumisest.

W. James'i arvates meie kogemus sisaldab hoopis enam, kui arvasid senised empiristid. Viimastele tekitas eriti suuri raskusi selliste intellektuaalsete elementide, nagu formaalsete suhtemõistete (identsus, sarna-

sus, erinevus jne.) olemasolu tunnetustes. Nad ei suutnud näidata nende elementide päritolu meelelisest kogemusest. Ent just see asjaolu tugevdas vastase positsiooni. Kohe püüdsid ratsionalistid need elemendid kuulutada puhta mõistuse printsiipideks. W. James'i teeneks tuleb pidada seda, et tal õnnestus näidata: aistingute hulka ei tule käsitada mingi kaootilise, liigestamatu massina. Meie teadvus oma pidevas voolus sisaldab organiseerivaid momente; temas kujunevad suunad ja keskused. Nende suundade ja keskuste kujunemine toimub eluliste huvide, eluliste tähenduste (*meaning*) seisukohalt.

4.

Nagu juba eespool mainitud, ilmus aastal 1902 James'i teos „Usulise kogemuse erinevustest“, millel on olnud suur tähtsus moodsa usupsühholoogia rajamisel. Ta on selles teoses suure kiindumusega kirjeldanud usulisi elamusi. Ta näitab, kuidas usk suudab usklikke vabastada endi isekusest ja tõsta inimesi kõrgemale oma endisest „minast“. James on arvamusel, et usk on inimesele midagi „loomulikku“. Inimese loomuses etendavad tähtsat osa emotsioonid, soovid ja tahtmus. Ja usk on midagi, mis sellisest loomusest kasvab „loomulikul“ viisil. Ent sellele arvamusele näib esialgu vastu rääkivat James'i enda ainekäsitus. Nimelt jääb James'i teosest mulje, nagu oleks usklikkus just mingi ebanormaalne nähtus, sest ta kirjeldab usklikkuse nähtust äärmuslikes väljendusviisides patust pöördunute, uuesti-sündinute jne. juures. Selliseil äärmuslikel juhtudel, milliseid esineb külluses ameerika usulistest hinge- ja keharavi (*mindcure, faith healing*) sektides, James demonstreeris mingi üleloomuliku ja üle-inimliku jõu sissemurdmist loomulikku inimlikku ellu. James'i teoses on kirjeldatud äärmuslikke, peaaegu haiguslikke ja kliinilisi juhte nii suure andumusega, et paljud kriitikud on pidanud tunnistama: James on oma teosega usklikkuse prestiiži rohkem kõigutanud kui tõstnud.

Mis puutub James'isse, siis peab ütleva, et ta võttis usuelu tõsiselt; usk on inimelu loomulik nähtus. Ka ebaloomulikkudena näivad usuelu väljendused olid tema silmis väärt, et neid teadusliku uurimise objektiks teha. Ta võitleb selle „moodsa inimese“ vastu, kes toetudes „teadusele“, selliste nähtuste puhul tunneb ainult kõlblat meelepaha. Ka siinkohal on W. James „radikaalne“ empirist, kes eelarvamusteta tahab vaatluse alla võtta seda, mis kogemuses antud. On vähe põhjust kartuseks, et James selliste nähtuste käsitusel muutub ebateaduslikuks või ebakriitiliseks. Oma teadusliku tööviisi kindlust on ta juba vastuvaidlematult tõestanud „Psühholoogia printsiipides“.

Kuid ometi on asjaolus, et ta nii suurt huvi tunneb usuelu nähtuste vastu, midagi, mis iseloomustab James'i isiksust. Puritaanlik traditsioon, vaatamata toimunud ilmlikustumisele, on temas siiski nii sügav ja tugev, et talle näib võimatu teadusliku vaimu juuri eraldada religioonist. Oma essees „Uskumistahe“ (*The Will to Believe*, 1896) tahab ta tõestada, et kõik teadmine ja tunnetamine juurdub teatud usulises hoiakus: teaduslik vaim põhjeneb lõppeks teatud laadi uskumistahetele.

Ent kuidas ta seda tõestab? Kui teaduslik vaim peab põhjenema uskumistahtele, kas pole siis küsimärgi alla seatud sellised hellad asjaolud, nagu teaduse „objektiivsus“ ja kas pole kõigutatud selle aluseid, mida me nii uhkelt nimetame inimlikuks intellektiks? James on teadlik nende küsimuste hellusest. Kuid sellele vaatamata ta ei kohku tagasi vaprustnõudvast üritusest: õigustada uskumistahtet. See üritus tundub tõepoolest skandaalsena. Ratsionalistlike ja positivistlike filosoofide ning teadlaste silmis pole midagi nii taunimisväärset kui püüd õigustada usku ja tahtmust inimese maailmavaate ülesehitamisel. Usk ja tahtmus on ju tundmuse, kire, soovi, isiklike huvide, ühe sõnaga meie loomuse subjektiivsete elementide teenistuses. Seevastu toonitatakse, et me peame omaks võtma ainult seda, mida mõistus meid käseb omaks võtta. W. James tsiteerib Clifford'i, kes ütleb, et kui usume midagi puuduliku evidentsi põhjal, siis tuleb rahuldust, mida me seejuures omandame, käsitada kui varastatud hüve, kui karistusväärset lõbu. Meie inimlikuks kohustuseks olevat — alati vältida igasugust mitte-küllaldasel evidentsil põhjenevat usku. Sest selline usk olevat nagu katk, mis murrab enne minu keha ja levib siis üle kogu linna.

Aga James küsib sel puhul: millel põhjeneb selline ratsionalistlike filosoofide poolt suure veendumuse ja rõhuga esitatud argumentatsioon? Kas seisab selle argumentatsiooni taga mõistus või kirk ja soov? Selline küsimusseade sihhib vastase otsustavale löögile. James tahab vastast lüüa vastase enda relvadega. Ta tahab näidata, kuidas vaenlane satub loogilisse vasturääkivusse ja kuidas vaenlane selle asemel, et tõde leida, paratamatult satub teeale, mis viib tõest eemale. Teie väidate, et tohime uskuda ainult seda, mis on täiskindlalt tõestatud. Ent kas olete suutnud anda, kas olete suutnud leida selle printsiibi tõestust? See printsiip on eelarvamus nagu paljud teisedki ja põhjeneb teie isikulisel eelistusel ja subjektiivsel tundmusel. Teie olete selle printsiibi omaks võtnud ainult seepärast, et teil on suur hirm eksimuse ees ja et see hirm ületab omalt tugevuselt teie soovi tõe järele. Kui inimese kõrgeimaks kohustuseks oleks eelkõige ja iga hinna eest vältida eksimust, siis oleks teil õigus ja siis ei tohiks tõepoolest midagi omaks võtta, millel puudub täiskindel evidents. Kui aga inimese kõrgeimaks kohustuseks on teha kõik, et jõuda tõe tunnetusele, riskides seejuures ka sellega, et me sagedasti vääralt teele sattuda võime, siis kujuneb teie printsiip saatustlikuks tõkkeks. Niihästi teadlane kui ka kaupmees, niihästi riigimees kui ka lihtne kodanik ennatab heas usus tulevikku ja ehitab veel mitte tõestunud asjaoludele oma ettevõtteid, riskides seega, et ta võib-olla peitub oma lootustes. Ja kas ei esine meie elus küllalt juhte, kus me tahes-tahtmata teatud võimaluste suhtes peame seisukohta võtma, olgugi et need võimalused on paljad hüpoteesid. Ja kuidas peaksime käituma väärtusotsustuste puhul, küsimuste puhul, mis o l e m a p e a b? Teadus ju siin meid vaevalt saab aidata, sest ta tegeleb ainult sellega, mis o n o l e m a s.

Teesi, mida James kaitseb, võime sõnastada järgmiselt: sääl, kus meil on tegemist valikuga eluliste ja otsustavate võimaluste vahel, sääl

meie kirglik tahtmus mitte ainult ei v õ i, vaid isegi p e a b opteerima, omaks võtma ühe otsustuse mitme võimaliku hulgast, milliseid ei saa puhtintellektuaalselt tõestada.

Ka see osa meie elust ja tegevusest, milles on maksvusele pääsenud teaduslik hoiak, põhineb lõppeks tundmuspärastele motiividele — tahetele ja usule. Seda osa meie elust juhib t u n g tõe järele. Selle tungi printsiipi võib väljendada kaht viisi. Inimene võib endale öelda: „ma pean tõe tunnetama“, või ta võib endale öelda: „ma pean eksimist vältima“. Teadlased kalduvad teist lauset tähtsamaks pidama. Nad ütlevad endile, kui oleme alati ettevaatlikud vigade suhtes, küllap siis juba tõe järele saame. Kuid James'i arvates, teadlased liialt sagedasti unustavad, et suured edusammud teaduse alal pole saavutatud selle põhimõtte alusel. Suured leiutajad on alati r i s k i n u d tõe pärast, nad on kirglikult u s k u n u d hüpoteesidesse. Ainult ohtliku julguse tõttu on olnud võimalikud suured edusammud.

James jõuab niisiis tulemusele: usk (*belief*) on vajalik teaduse olemasolu ja tema edusammude nimel. Ta on teadusele mitte vähem vajalik kui moraali ja religiooni alal. Kui ligemalt vaadelda selle uskumiskeelu põhjust, mis esitatakse ratsionalistide ja positivistide poolt, siis võib sel puhul leida, nii arvab James, ühe väga huvitava eelarvamuse. Me võime nimelt uskumiskeelu pooldajatel leida arvamust, et on olemas universum, mis eksisteerib täitsa sõltumatult meist ja millel meie initsiatiiv midagi muuta ei suuda. Kuid see on ainult eelarvamus, millel puudub küllaldane tõestus. Seda eelarvamust saab kummutada selle loendamatu hulga juhtudega, kus usk ise endale loob oma objekti või jälle soodustab selle teostamist. Mäeronija, kes end leiab seisvat kardetava kuristiku ees, saab võib-olla selle ületada, kui ta u s u b, et ta suudab; aga ta kindlasti hukub või jääb nälgima kuristiku äärele, kui ta k a h t l e b oma jõududes. Kui ma ühte võõrasse inimesse kohe eeskätt suhtun usaldusega, siis võib-olla järgneb sellele suur pettumus; aga samuti on võimalik, et ma temas võidan endale suure sõbra (ilma minupoolse usalduse avaldusefeta oleks jäänud mulle võõraks või vaenlaseks). On võimalik, et sama lugu on universumiga. Mida meie universumist mõtleme ja usume, s. t. meie maailmavaade ja sellest tingitud toimimine moodustab ju kahtlematult universumi reaalsuse osa. Küsimus seisneb aga selles, kas meie maailmavaade ja meie käitumine on ainult universumi tähtsusefeta üksikosad, ilma mõjufa universumile kui tervikule, või tuleb neid käsitada elavate jõududena, mis võivad mõjuda universumi plastilisele massile ja tema tuleviku kujundada. Ratsionalistid pooldavad esimest võimalust. Kuid esimene võimalus pole sugugi paremini põhjendatud kui teine võimalus.

James on korduvalt rünnanud neid aluseid, millel seisavad esimese võimaluse pooldajad ja leiab neis rea nõrku kohti. Vaidlustes ratsionalistidega põrkab ta alati nn. absolutistliku m o n i s m i vastu. Monistlik filosoofia arvab, et tegelikkuse loomust on võimalik määratleda ühe ja ühtsa printsiibi kaudu, olgu see printsiip siis kas materiaalne või spirituaalne. Monistlik filosoofia on esinenud väga mitmesugusel kujul. Kuid

vaatamata kõigile erinevusile kohtame sääl õpetust Ühest ja Ühtsast Olevast, mis on muutumatu ja alati samane. Paljus ja mitmekesisus siin maailmas on lõppeks ainult paljas näivus, mis tekib seetõttu, et inimesed maailma tajuvad ajalikkuse prisma läbi. James ei salga, et on midagi võluvat selles käsituses kõige oleva absoluutsest ühtsusest. Ta ei ütle ka, et ta suudab seda käsitust kummutada. Kuid teda on juba varakult häirinud need moraalsed konsekventsid, mis sellest käsitusest tulevad. Ja aastal 1908 sõidab ta Oxfordi ettekandeid pidama pluralistliku universumi üle, ise seejuures tähendades: nüüd tahan ma seda absoluutsust skalpeerida.

Monistliku käsituse järgi universum on kõigis oma osades rangelt determineeritud igaveste raudsete seaduste põhjal. Maailma tuleb käsitada muutumatu massiivse blokina (bloc-universe), milles ei teki midagi uut. Kõik on sõltuv tervikust ja kõik on determineeritud selle terviku ühtsast keskusest. James arvab, et selline maailmakäsitus, milles meie isiksus ja selle vabadus kujuneb paljaks näivuseks, ei võimalda üldse inimese elu ja inimese toiminguid tõsiselt võtta. Mis mõte on siis veel eraldada püüda hääd ja kurja, tõde ja eksimust selles maailmas, kus kõik asjad on lõppeks identsed — ühe ja sama ürgpõhja paratamatud väljendused. Kuidas on veel võimalik vaimustuda, võidelda ja kannatada ideaalide pärast, kui me teame, et kõik meie püüded ei puuduta asjade olemust, sest monistliku maailmakäsituse järgi sünnib kõik nii nagu sündima peab: maailma sündmuste kõik on igaveseks ajaks ette kindlaks määratud. See maailm on liialt ebadžentmenlik.

Selliste konsekventside tõttu ei saa James pooldada absolutistlikku monismi blokk-universumi. Monistlikule käsitusele seab James omalt poolt vastu pluralistliku maailma. Maailm on elav protsess, millel on palju eri jõulähteid ja milles põhimõtteliselt võib sündida midagi uut. Selline käsitus jätab avatuks võimaluse, et meie inimlik uskumistahe ja sellele vastav toimimine omalt poolt on kohustatud universumit üles ehitama. James arvab, et ratsionalism, mis ka ise põhjeneb uskumistahtele, ei suuda esitada midagi eriti kaaluvat ja veenvat sellise käsituse vastu. James omalt poolt usub, et maailmas on jumalik jõud, mis jälgib sama kõlblat ideaali nagu meiegi ja mis vajab meie kaastööd maailma ülesehitamisel. James väidab, et oma kangekaelse usuga Jumala eksistentssisse osutame universumile suurima teene. Samuti omandab selle usu kaudu meie elu suurima tähenduse ja julge, heroilise hoiaku, takistades teda kujunemast tühjaks ja huvituks.

James'i esitatud uskumistahte õigustamine on kutsunud esile väga teravaid arvustusi. Kuidas, teie tahate lubada inimesi uskuda, mida nad soovivad! Kas pole inimsool olnud küllalt pahandusi pimedate usu pärast! — Kui James hiljem kõnesoleva essee koos teiste lühemate kirjeldustega trükkis avaldas, siis ta koostas eessõna, milles püüab vastata oma kriitikuile. Kuid samas ta jagab ka manitsusi neile, kes tema esitust liialt lihtsa vaimustusega vastu võtsid. Ka James teab, et inimsugu kaldub liialt kiirelt järgima mõistuslagedale usule ja et uskumistahe ei vaja erilist ergutust. Ta arvab, et tema ettekanne poleks tõepoolest sobinud pääste-

armee koosoleku jaoks. Siin oleks olnud sobivam haiglast ja barbaarset kergeusklikkust tugevasti tuulutada. Kuid akadeemiline publik pole päästarmee. Akadeemiline publik kannatab teissuguste haiguste all. Siin on tähtsamaks haiguseks, et ustakse, et kõiki elu keerulisi situatsioone on võimalik lahendada objektiivse, teadusliku evidentsi põhjal. Akadeemiline publik kaldub dogmatismisse; ta kannatab julguse puuduse all toimingutes ja mõtlemises. Ja James radikaalse empiristina peab oma kohuseks neid asjaolusid kinni naelutada.

5.

Kui peame meeles eespool esitatud James'i arutlusi uskumistahte kohta, siis saab meil üsna kergesti arusaadavaks ka James'i pragmatistlik tõe-teooria. James'i järgi religioosne usk on tõeline, sest ta on praktiliselt väärtuslik. Neid, kes seda usku hülgevad, valdab pessimism ja ahastus. Need aga, kes jaatavad usku Jumalasse, kogevad, et see usk muudab nad moraalselt paremaks ja optimistlikumaks. Selline tõe mõiste tuleb üsna sirgjooneliselt James'i filosoofilistest põhikäsitustest, kuid on siiski veidi üllatav.

Tavaliselt defineeritakse tõe kui kujutluse kokkukõla esemega (agreement of the idea with its object). Ma istun oma kirjutuslaua juures ja töötan; veidi aega töötanud, kuulen esikus müra ja tunnefan oma sõbra Antsu häält ja mõtlen: Ants on siin. Milles seisneb selle mõtte tõe? Tõe seisneb arvatavasti selles, et mu mõte on kokkukõlas mõtte objektiga, s. t. asjaoluga, et eesruumis on Ants ja mitte keegi teine. Pragmatist nõustub selle arutlusega. Ent ta tahab veidi ligemalt teateid selle kohta, mis tähendab „kokkukõla“ (agreement). Mis tähendab see väljenduv kokkukõla teatud konkreetisel juhul? Käesoleval juhul tähendab see nähtavasti, et kui lähen esikusse, siis võin kohata Antsu, võin teda näha, võin temal kätt suruda, võin temaga kõnelda — ühe sõnaga, ma võin kindlaks määrata, et ma pole mitte eksinud, kui tema häält arvasin kaugelt ära tundvat. Sellise interpretatsiooniga jääks James rahule. Veel enam, ta arvab, et see ongi tõe õige interpretatsioon. Minu oletuse tõelisus seisneb selles, et ta tõestub järgnevais konkreetseis ja vahetuis kogemusis. Minu esialgne kogemus (Antsu hääle kuulmine) juhtis mind rea kindlakujuliste kogemuste kaudu ühele lõplikule kogemusele, mille puhul võisin konstateerida, et esimene kogemus on täide läinud.

Vastavalt sellele käsitusele kokkukõlas-olla-reaalsusega võib tähendada ainult seda, et me võime reaalsusega astuda otsekohesesse kontakti. Kokkukõlas olla reaalsusega tähendab seda, et me asju paremini käsitseda suudame, kui siis, kui meil kokkukõla puudub (if we disagreed). Ühe kujutluse tõelisus seisneb selle kujutluse juhtimisvõimes. Iga kujutlus, mis meid aitab reaalsust (kas praktiliselt või mõtteliselt) paremini käsitada, osutub selle reaalsuse suhtes tõeliseks (if will hold true of that reality).

Ratsionalistid väidavad sagedasti, et tõe tähendab eeskätt teatud lauseste ja otsustuste suhet asjaoludega, mitte aga nende otsustuste raken-

datavust ja juhtimisvõimet. Pragmatism seevastu toonitab tõe rakendatavust. Tõde on teatud väärtus ja see sõltub sellest, mida temaga „pääle võin hakata“. Tõde tasub ennast (Truths pay). Tõed esinevad säääl, kus meil on tegemist situatsioonide ja probleemidega, mida vaja lahendada ja kus iga õige lahendus end otsekohe fasub. Ma kohtan tänaval tuttavat ja küsin talt: mis kell on? Ta vastab: ma elan Tallinnas. See võib olla õige, et ta elab Tallinnas. Tema ütlusel on õige suhe asjaoluga (elamine Tallinnas). Kuid ma ei näe, miks peaksin praegu selle ütlusega nõustuma. Tema ütlus võib tõe l i s e k s saada, kui teatud situatsioonis tarvilikuks osutub, et ta mulle sellise vastuse annab. Tõde tähendab konkreetset läbielatavaid suhteid mingi kogemuse eri osade vahel. Tõde pole kunagi tõde üldiselt (truth in general), vaid alati „tõde kui sularaha“ (truth as cash value).

W. James oma kuulsas teoses pragmatismi kohta väidab, et pragmatism tahab olla eeskätt m e e t o d. See meetod seisneb eeskätt katses, iga otsustust nii interpreteerida, et uuritakse selle praktilisi konsekvitse. Ka kõige keerulisemaid teooriaid füüsikas ja astronoomias väärtustatakse lõppeks nende rakendatavuse seisukohalt kuu- ja päikesevarjutuse ettearvutamisel ja elektriliste nähtuste seletamisel. Pragmatism tahab tuua ka filosoofiasse seda teadusliku ja eksperimentaalse uurimise v a i m u. S. t. ta tahab üle kanda filosoofiasse seda meetodit, kuivõrd siin rõhutatatakse otsustuste konkreetset verifikatsiooni, mitte aga moodsa teaduse menetlusi (matemaatilised arvutused, füüsikalised eksperimendid jne.). Ja ta tahab seda meetodi vaimu rakendada filosoofilistele probleemidele. Nii nagu me igale füüsikalisele teooriale vaatame kui instrumendile, vahendile, millega võidakse muuta eksisteerivaid realiteete, nii tuleb ka filosoofilist probleemi (näit. materialismi ja spiritualismi probleemi) käsitada sellelt seisukohalt, millist tähtsust nad omavad meie praktilise käitumise seisukohalt. Kui mina pooldan materialismi, ja sina spiritualismi hüpoteesi, kas see eri hüpoteeside pooldamine avaldab end milgi viisil meie elulises käitumises? Kui nende hüpoteesidega tahetakse selgitada ainult minevikku, siis vaevalt võiksid nad mõjustada meie käitumist. Sest vaevalt võiksid need hüpoteesid midagi muuta minevikul. Maailm on olnud nagu ta on olnud, tas on olnud hääd ja kurja, ja me ei saa teda teha paremaks ega halvemaks seega, kui oletame, et ta on loodud ühe jumaliku intelligenti poolt, kellel on puudunud aeg ehk vahendid teda paremaks teha. Olukord kujuneb aga teissuguseks, kui arvestame tulevikku, sest mainitud hüpoteesid avavad eri perspektiive. Materialism, mis näeb universumis mõjumas ainult mateeria mehaanilisi jõudusid, ei lase meid loofa, et maailmas võib tekkida midagi kestvalt hääd ja vaimset rahuldavat. Seevastu spiritualismi hüpotees kujuneb lootuse ja troosti õpetuseks, sest universum on usaldatud intelligentse ja kõlbla jõu kättesse. Spiritualism kindlustab meile nende vaimsete hüvede kestva olemasolu, mis teevad elu elamisväärses ja annab meile usku, et meie kannatused ja võitlused inimkonna parema tuleviku pärast pole mitte asjatud.

Kuid on selge, et pragmatism ei ole mitte ainult meetod, vaid ta käsitleb ka reaalsuse struktuuri eri viisil. Reaalsus pole antud valmina ja viimistletuna, vaid ta on alles saamisel (World in the Making) ja ta tulevik oleneb inimeste loomisvõimest. Me oleme loovad olevused nii oma toiminguis kui ka tunnetuses. Me ehitame ja avardame kehtvalt oma kogemuste avardamise kaudu oma elu ja maailma. Selt seisukohalt on tõelised need kujutelmad, milliseid saame kasutada, millised võimaldavad meil paremini käituda tegelikkuses ja sellega opereerida. Ühe kujutelmale tõelisust ei tule võtta mingi liikumatu omadusena, mis kuulub kujutelmale. Kujutelm saab tõeliseks, ta peab end tõeliseks tegema (verifikatsioon). Tõde maksvus pole midagi muud, kui tema endamaksmapaneku protsess. Tõde tähendab protsessi, mis juhib meid tarvilikele toimingule. Eksinud olles metsas, ma näen teerada ja kujutlen selle lõpus maja. Kui see kujutus juhib mind metsast välja ja päästab mind näljast, siis on ta tõeline.

Pragmatistlik tõe mõiste on lahutamatu seotud elutundega, milles rõhutatakse usku sellesse, mis veel saamisel on. Kui me usume, nagu usub James, et maailm on saamisel (World in the making), siis pöördub meie huvi tulevikku. Ja seda asjaolu tahab just James rõhutada, kui ta ütleb: ma tahan huvi esimestelt asjadelt („põhjused“) asetada viimastele asjadele („tagajärgedele“).

A. Koort

JUHTKONNA-PROBLEEMIST ÜHISTUIS

Ühistuline liikumine on kujunenud nüüdisajal massiliseks nähtuseks ja ta üksikud organid — ühistud, s. o. majandid, mis taotleavad oma liikmete tootmis- või tarbimismajandite edendamist või täiendamist, evivad majanduselus üha suurenevat kaalu. Nende tegevus- ja mõjupiirkondade avardades ning tootmis- ja jaotamismeetodite ning menetluste komplitseerudes aga kasvab ühistuis vajadus mõistuspärase kavandamise ja juhtimise järele. Pole mõeldav tänapäeval ühegi ühistu rajamine ta tegevusala, tootmis- ja minetamisvõimaluste täpsa uurimiseta ning käitise töö ja organisatsiooni otstarbeka ning teadusliku kujundamiseta. Seks vajavad ühistud eelkõige juhtkonda, kaadrit, mis koosneks kutsekõrgusel seisvaist kvalifitseeritud isikuist, kes suudaksid näha, mõista ja ühistu teenistusse rakendada kõike, mida pakub teadus, tehnika ja viljeldav majandusala. See omakorda nõuab käitisejuhilt väsimatut energiat, tahet, kiiret otsustamisvõimet ning kindlat iseloomu — seega erilisi jõudlusi, mis omased vaid väheseile, mitte aga rutiintööd. Arusaadav, et just seetõttu juhtkonna-probleem käitisejuhtimise kujundavate küsimuste tulpunkt asetub.

Tänapäeva kapitalistliku majanduse raames ei kohta ühistud võistlejainana mitte enam niivõrd üksikuid era kaupmehi või nende vähemaid rühmi, nagu see esines ühistulise liikumise algpäevil, kuivõrd just kesken-

dunud suurettevõtteid, organiseerunud rühmi kartellidena, kontsernidena, trustidena jne. Viimaste tekkepõhjused, peitudes sügaval käitise- ja rahvamajandusliikude nähtuste valdkonnas, on õieti samad, milliseist on võrsunud ka ühistuline liikumine finantslikult vähese kandejõuga majandussubjektide keskendumisena ja koondumisena oma majandite täiendamise ja edendamise otstarbel. Astudes võitlusse majandusliikude suurettevõttega tuleb ühistuil arvestada, et neisse on keskendatud suuri kapitale, rakendatud tegevusse eriteadlasi ja kvalifitseeritud tööjõude, nende tegevus kujundatud vastavalt moodsa käitismajandusteaduse uuringu tulemusile. See eeldab, et ka ühistud selles võitluses peaksid olema kujundatud teaduse ja tehnika viimase sõna kohaselt, mis omakorda nõuab põhjalikke ning vilunud eriteadlasi käitisejuhtideks ka ühistuis. Seda vajadust on kogenud ka jaekaupmehed ja on püüdnud senisest rutiinist vabanemiseks endid täiendada kaubanduslikes teadmises ning loonud soodsamate sisseostuvõimaluste hankimiseks oma sisseostuühistuid jne. Neidki asjaolusid tuleb ühistuil silmas pidada. Kõik see veelgi enama paratamatusega sunnib ühistut, kui ta tahab oma kutset säilitada ja arendada, pühendama erilist tähelepanu kvalifitseeritud juhtkonna kujundamisele, tõstes selle ühistuile nende tuleviku ja elujõu probleemiks.

Rahvaste ja riikide ajaloos on kultuuri ja edu kandjaks olnud ikka isikud — suurvaimud, kes oma elava mõttelennuga ja ülla eeskujuga on hulki innustanud sajandist teise. Mitte alusefa ei nimeta prantsuse sotsioloog G. T a r d e järeleaimamise seadust tähtsaimaks sotsiaalse arengus. Nagu poliitilises elus isik suudab vaimustada masse retooriliste võttega, elava ning vaimustava sõnademänguga, nii ka majanduslikus elus eriti ühistuline liikumine vajab loovat ning ühendavat vaimu oma liikmeskonna majandite edendamiseks — seega isikuid, kes suudaksid ühistut majanduslikult juhtida selliselt, et selle tegevus tuleks hüvanguks liikmeskonnale. Seega juht ühistus peaks olema esmajoones majandusnimene loova vaimu, kindla tahte, majandusliku vaistu ja liikuva taibuga, kelle tegevus, püsivus ja kannatlikkus rajatuna „tööta ja oota“-põhimõttele oleks hulkadele sütitavaks eeskujuks. Tarvitseb ainult pilku heita ühistulise liikumise ajalukku — siis näeme seal ikkagi i s i k u i d, kes tõusnuna kõrgemale massist on suutnud oma teo ja vaimuteravusega süvendada ühistulist aadet ja vaatamata äpardusile koondada laiul hulki ühistulise lipu alla. Kõik see on nõudnud tavalisest tohutut tööd, sihikindlust ja kannatlikkust. Elavaimaks näiteks ses suhtes on meile ühistulise liikumise mustermaa Soome oma vaimustatud juhi H. G e b h a r d'i-ga, aga samuti ka ühistulise liikumise kodumaana Inglismaa sääraste isikutega nagu C h. K i n g s l e y, F. D. M a u r i c e, F. H u g h e s, F. L u d - l o w jt., kes oma ideedele soodsat pinda leidsid mitte ainult töölisringes, vaid suutsid neid populariseerida ka kogu rahva erinevais kihtides. Mainimist väärib edasi Taani oma arenenud põllumajanduslik-ühistulise liikumisega, mille ideeliseks juhiks oli S. J ö r g e n s e n, ja Saksamaa, kus seda õhutasid R a i f f e i s e n, S c h u l z e - D e l i t z s c h, K a u f - m a n n, L o r e n z jt., siis Ungaris krahv A. K a r o l y, Itaalias G. M a z -

z i n i, L. L u z z a f f i jt. Nagu üksikud isikud tähtsat osa on etendanud üksikute maade ühistulise liikumise ajaloos, nii etendab isik suurt osa ka üksikühistus. Siin on ta tegevusala muidugi palju kitsam — kuid säärase kandva isikuta oleks ühistu ainult elutu masin.

Tehnika ja teaduste kiire areng, rahvaste elatusstandardi tõus ja ühiskonna üldine evolutsioon tekitab majanduseluse probleemide mitmekesisust ning ülenähtamatust, mis asetab isikuile, kelle hoolde usaldavad rahvas või üksikud huvirühmad oma majandusliku juhtimise ja edendamise, suuri nõudeid nii vaimsete võimete kui ka füüsiliste omaduste suhtes. Ajalukku on vaibunud rutiiniga käitisjuht ning asendunud isikuga, kelle põhjalikkudes üld- ja eriteadmistes teoreetiline ettevalmistus on tihedalt läbi põimunud praktiliste kogemustega.

Ühistuline liikumine, mis majandusliku edu kõrval oma liikmeskonnale peab pakkuma ka vaimset ja kõlbelist edu, asetab oma juhtkonnale veel rea erinõudeid, mis kantud solidarismi ja ühiskonnateenimise aateist.

Võiks küsida — kas ei piisa käitisjuhil küllaldasist praktilisist kogemustist? On ju korduvalt püütud lahutada teooriat ja praksist teineteisest. Vastus saab siin kaheldamatult olla ainult üks ning eitav, kuna majandusteadus ja ühistuasjandus on põhiliselt rakendusteadused, kus teooria on ainult vahendiks, aidates korrastada laialipillatud materjali, avastada selles seadusepärasusi ja uurida varemaste generatsioonide kogemuste käepärastamise võimalusi kaasaegseile majandussubjektidele. Teooria on seega relv praktilise majanduselu probleemide lahendamiseks ning — nagu mainib G. O b s t (*Wie studiere ich Betriebswirtschaftslehre*, lhk. 11) — teooria ja praksis kuuluvad orgaaniliselt ühte, kuna praksis on teostatud teooria ja teooria abstraheeritud praksis. See tõttu tahab vaibuda minevikku kutselise isikkonna ettevalmistus ainult töökojas, nagu see iseloomulik oli käsitöö õitseajale. Abstraktsioon ja üldistused ei etendanud siin mingit osa ega nõudnud seda ka kutsetöö ise. Kuid arenev tehnika ja spetsialisatsioon ühelt poolt ja majanduslik keskendumine teisalt moodsate suurkäitiste moodustumisega nõuavad uusi juhtimis- ja majandamismeetodeid, mida ei suudeta omandada ainult praktilise ettevalmistusega. See loomulikult süvendas vajadust tulevaste majandusjuhtide ettevalmistuses teoreetilise osa järele, et neil võimaldada kiiresti orienteeruda praktiliste probleemide mitmekesisuses ja neid lahendada eksimatult.

Ka ühistulises liikumises algaegadel rahulduti juhtidega, kes olid võrsunud praksisest peagu teoreetilise ettevalmistusega. Kuid mida enam arenes ühistuline liikumine, mida keerukamaiks kujunesid tema käitis- ja rahvamajanduslikud probleemid ning vahekorrad, seda enam kasvas ka vajadus teoreetiliselt ettevalmistatud juhtkonna järele — võiks ütelda ka: eriti seks kasvatatud juhtkonna järele, kes oskaks oma kutsetöös näha endi elutööd ja anduks sellele siis ka kogu vaimustuse ja energiaga. Vabatahtlike koondistena tekivad, säilivad ja arenevad ühistud ainult niikaua, kuni leidub nende juhtkonnas isikuid, kes suudavad sisendada massidesse huvi, panna liikuma uinuvaid vaimseid ja majanduslikke res-

sursse, koondada rahvuslikke kapitale ja rakendada neid otstarbekalt rahva teenistusse.

Millised nõuded tuleks siis asetada juhtkonnale ühistuis? Juhtival isikul, kes kutseliselt teotseb ühistus, peab olema küllaldane üldharidus ja sellekõrval majanduslik, eriti aga ühistuline eriharidus. Ta peab olema suuteline nägema probleeme üksikult ja neid abstraktselt käsitlema, kuid samuti oskama näha tervikut, haarates kogu käitist ta probleemide mitmekesidusega, omama takti ja oskust käitumises. Ta peab olema leiutaja, kes avastab ja rakendab uusi majandus-organisatoorseid tootmis-, minetamis- ja liiklusvorme, vallutaja, kes jõu, kindluse ja julgusega kõrvaldab teele olevad takistused, organisaator, kes suudab inimesi hinnata nende jõudlusvõime järgi ning suunata neid õigele kohale, s. o. kokkukõlastada tööjõudlust ja ülesannet; ta peab viimaks olema ka kasvataja majanduslikkusele, töökusele ja säästmisele. Ainult sääraselt kvalifitseeritud juhtkond tagab praegusaja võistluspinevas õhkkonnas tõelist edu ühistulisele liikumisele. Seetõttu tehakse ka kõikjal, kus ühistuline liikumine levinud, pingutavat tööd juhtkonna küsimuse lahendamiseks — esitades alaprobleemidena hulk üksikküsimusi nagu: sobiva isikkonna värbamine ja valik, nende otsene ettevalmistus juhtivaiks isikuteks, kutsealaline edasiarendamine, töötingimused, tõusuvõimaluste tagamine ja tasustus.

Ühistute isikkonna, eriti aga juhtkonna soetamine ja kasvatus lasub peamiselt liiduühistuil. Mida enam suurenevad ühistud, seda akuutsemaks kujuneb juhtkonna probleem ja ohtlikumaks olukord, mis võib tekkida, kui ühistu juhtimine pole usaldatud õigetesse kättesse. Paljudes maades on selle probleemi tõsidust tundnud ka riigivõim, osutades sellele siis ka erilist tähelepanu. Nii on Prantsusmaal ühistuasjandus obligatoorseks õppeaineks kõigis koolis, mistõttu vastavad erikoolid puuduvad. Samuti enamikus ülikoolis esineb ühistuasjandus enamal või vähemal määral obligatoorse õppeainena. USA juhtivas ülikoolis Maryland'is on loodud, lähtudes ühistute erinevaist eesmärgest ja äritehnikast, nelja-aastane ühistuasjanduse õppekursus jne. Riia ülikooli majandusteaduskonnas on moodustatud ühistuasjandusele spetsiaalosalakond kahe professoriga. Meil seevastu loetakse ühistuasjandust ülesandekorras kahe semestritunni ulatuses neljanda õppeaasta majandusteaduskonna üliõpilasile. Loomulik, et ettevalmistus eriti ülikoolis on täiesti teoreetilist laadi ja piiratud võimaluste tõttu sageli ulatuselt ning käsitluseltki pealiskaudne — nii et ülikooli lõpetanu vaevast suudab sel alal teaduslikult mõelda ja iseseisvalt ühistulisi probleeme lahendada. Kuid, nagu öeldud, vajavad ühistud ka praktiliselt kogunud isikuid. Seks otstarbeks on liiduühistud kutsunud ise ellu erikooli, nagu meil selleks on Ühistegevuskool ETK juures Tallinnas ja perioodiliselt Tartus töötav Ühistegevuse Instituut. Analoogete õppeasutisi leidub kõikjal, kus levinud ühistuline liikumine, ja nende kaasabil lahendatakse juhtkonna ettevalmistuse ja valiku probleeme.

Õieti moodustab valiku küsimus juhtkonna probleemis esimese ning peamise faasi. Kuidas seda teostada? R. Seyffert esitab seks järgmise kava (*Die Organisation der Einzelhandelsbetriebe*, lhk. 171): esmalt

teatagu vabast kohast, nõutagu kandideerijailt koos sooviavaldusega tunnistuste, soovitude ja päevapildi esitamist, hangitagu teateid soovitajailt ja lastagu väljavalitul lõpuks isiklikult esineda. Analüüsid neid üksikuid valikufaase ligemalt, võib nentida nende enamikus kaheldavat väärtust. Kandideerija sooviavaldus pole sageli kaugeltki mitte individuaalne, vaid koostatud mingi šablooni järgi; ainult käekiri säilitab individuaalsust, kuid annab siiski tavalisest liiga vähe objektiivset materjali. Tunnistused on harilikult endise tegevuse tõendised, kus leidub õieti vähe positiivselt kasustatavat valiku teostamiseks, peale teadete, kus, kui kaua ja mis alal kandideerija varem on teotsenud. Ka päevapildi tähtsuses — eriti kui see on esitatud dokumendikohase portreena — tuleb valiku juures kahelda. Olulisemad on muidugi soovitajate, eriti firmade teated, kuid kahjuks on needki tavalisest skemaatilised ja subjektiivsed. Seetõttu tahab pearaskus langeda isiklikule esinemisele, kus alles saadakse tõeline pilt isiku välimusest, käitumisest ja kõneoskusest. Osav vestlus võib anda pildi kandideerija vaimsest tasemest — kuigi siin järeldused pole igakord kindlad. Olulisemat abi pakuvad valikul aga kutse-nõuandlusbüroo andmed ja võimalik lühike prooviaeg, mis tarbekorral võib ühtuda õppeajaga ühistuasjanduse erikoolis. Õpingute vältel viimases kaheldamatult selguvad õpilase võimed igal alal kõige paremini ja õppeaja lõpul on võimalik langetada otsust küllaltki usaldatava objektiivsusega, kusjuures eksimusvõimalus paremal juhul võib isegi nullile läheneda.

Kui sääraselt erialalise ettevalmistuse omandanud ning valikul sobivaks osutunud isik asub kutsetõhe, siis tuleb edasigi pidevalt omistada tähelepanu ta tegevusele ja jõudlustele. Ainult see isik, kes teab, et tuntakse huvi tema jõudluste vastu ja neid ka küllaldaselt hinnatakse, täidab innukalt oma ülesandeid, laiendab kutsealalisi teadmisi ja võimeid — eriti kui tema suuremad jõudlused tasutakse proportsionaalse premeermisega. Tuleb ikkagi silmas pidada, et töö milline-tahes, pole iseendast kellelegi eesmärgiks, vaid vahendiks, mis omakorda küllalt oluliseks teeb tasustamisküsimuse.

Eriti soodustavalt värbamisele ja tööjõudluse suurenemisele mõjub ametialaline t õ u s u v õ i m a l u s. Juba see paljas teadmine, et on võimalus tõusta kõrgemale kohale, tõstab suuresti isiku tööõõmu ja -kihu ning mõjustab soodustavalt jõudlust. Kõrgema koha vabanemisel tuleks seda täites alati silmas pidada, et selle saaks isik, kellel on seks küllaldasest eeldused igas suhtes — nii teoreetilised kui praktilised —, samuti ka küllaldane ametivanus. Ebaõiglane ja ebaõnnestunud valik niisugusel juhtumil võib suuresti halvata teistegi jõudlusvõimet ja kahjustavalt mõjuda ühistule.

Mis puutub ühistulise juhtkonna kasvatamise probleemi lahendamist meil, siis võib selles nentida teatavat õnnestumist. Kuigi ühistuasjanduse osatähtsus Tartu Ülikooli õppekavas on vägagi väike, ei suuda see muuta üldpilti, kuna pearõhk on langetatud ühistuasjanduse erioõppeasutisele — ETK Ühistegevuskoolile. Et ühistulises tegevuses juh-

tivamate kohtadeni pääseb aga ainult põhjaliku praktika kaudu, mis eeldab isiku suundumist läbi peagu kõikide ametastmete — „jooksuposist direktorini“ — siis suurem enamik akadeemilisi noori kipuvad seda kutseala põlgama. Noorist majandusteadlasist siirdub ainult väikene osa ühistulisele kutsealale, kuigi seal töövõimalused on võrdlemisi avarad ja soodsadki. Näib, et eriprobleemiks meil tahab olla küsimus, kuidas erialaliselt ettevalmistatud noorile sisendada küllaldast t ö ö v a i m u, mis valmis oleks isikliku tubliduse rakendamisega teed rajama ühistulise kutseala loomulikus astmestikus, mitte aga mitmesuguste kergendavate soodustuste hankimisega, nagu seda paraku võib mõnelgi juhtumil tähele panna. Isiku tublidus on just ühistulisel alal üks kaaluvamaid tegureid ja selle esiletõstmiseks tuleb teha kõike võimalikku, olgu see kutsealalise ettevalmistuse, valiku või ametalalise tõusuvõimaluse juures.

Martin Kont

SÖREN KIERKEGAARD KRISTLIKU AATLEJANA

Vaevalt leidub kaasaja filosoofias ja teoloogias möödunud sajandi meistrite seast populaarsemat kui S ö r e n K i e r k e g a a r d. Suunad ja taotlused filosoofias, mis tahavad uuendada ja süvendada metafüüsikat ning otsivad olelu filosoofiliseks interpretatsiooniks olukohasemaid meetodeid ja mõtteskeeme, need toetuvad pea eranditult tolle vastavastatud taani mõtleja refleksioonidele. Jaspers peab kogu kaasaja filosoofilisele situatsioonile iseloomulikuks, et Nietzsche kõrval just Kierkegaard üllatava mõjustajana üle poole sajandi kestnud varjusurmast on esile kerkinud, jättes üha silmapaistvamalt tagaplaanile rea teisi mõjusaid nimesid XIX sajandi arvukast mõtlejate perest. Kuigi laiemale publikule Kierkegaardi nimi tuttavaks hakkas saama alles a. 1879 ilmunud Georg B r a n d e s e avaldatud esseega — kes muide siiski ainult esteedina suutis hinnata seda omapärast mõtlejat — ja kuigi seda tutvustamist jätkas ta kaasmaalane filosoof Harald H ö f f d i n g: ometi K i e r k e g a a r d i tõeline avastajaau kuulub evangeelsele teoloogiale. Juba 1870 tollekordne teoloogiaprofessor B e c k Tübingenis soovitas noorile usuteadlasile tutvuda temaga — millisest ohutusest muide vaimustus hilisem Kierkegaardi uurija ja ta teoste kaasväljaandja Herrmann G o f f s c h e d — siiski jäi ta ka teoloogilisele maailmale veel kaua tundmatuks. Võib-olla oli selle põhjuseks väikerahva keeletraagika, aga võib-olla enam veel sisuline kaugus tema loomingu keskseist probleemist. On tõsi, et alles esimese korrektsema saksakeelse tõlkeväljaande ilmumisega (a. 1909 alates) hakkab kasvama huvi ta vastu — kuid tõeline huvitõus ilmneb alles pärast sõjaaegse orientatsioonimuute keerises, paisudes siin kohati otse „Kierkegaardi-renaansiks“. Ta ei kujunenud kaugeltki mitte ainult meeletu „kriisi-teoloogia“ lemmikuks, kuigi just selle kaudu vahest ulatuslikem propaganda võis toimuda. Tegelikult ulatuvad ta mõjud

isegi vastassuunalisse katoliiklikku teoloogiasse. Võib-olla, et tema mõju teoloogias edaspidi veelgi süveneb, eriti kui senine saksa eksklusiivne „kriisi-teoloogia“, pagendatuna sünnimaa kateedreilt, võõrsil hakkab viljelust leidma hoopis talutavamate realistlikkude, ent siiski „radikaalse“ teoloogia eritüüpidega nii Šveitsis, Hollandis, Skandinaavia kui ka Anglo-Ameerika maailmas. Mainimisväärt on eriti huvitõus K i e r k e g a a r d i vastu just viimati mainitud alal, mis mõneski suhtes lubab oodata uute arusaamade ja hinnangute tekkimist senises Kierkegaardi uuringus.

1.

Sören Aabye Kierkegaard (1813—1855) võrsus pietistlikust Kopenhaageni kaupmehe perekonnast ja oli ilmselt pärilikult varustatud nii oma vaimse talendikuse kui ka teatava haiglase hingelise dispositsiooniga, mis küpsemas elueas avaldus kalduvusena depressiivsetele meeleoludele. Siit johtubki ta hingelaadi äärmine polaarsus, mis võib tunda masendust otse hukkumiseni, ent selle kõrval ka üle elada rõõmu, mille tõusul ülespoole omakorda ei näi olevat piire; võiks teatava reservatsiooniga nimetada säärast iseloomu ekstaatiliselt. Kodunt suunatuna teoloogilisele õpingule need esialgu ei rahulda seda määratset talenti, kes selmet süveneda pühakirja ja evangeelse dogmaatika käsitlusisse, eelistab õhtuid veeta tudengite reipas seltskonnas, olles siin heaks kaaslaseks nii oma vaimse lõõgivalmusega igas olukorras ja igas võimalikus vaidluses kui ka oma kaupmehepojaliku rahakukruga. Too kergemeelsuseni naudisklev ja ainult huvikohase uudishimuga akadeemilisest tööst osalev eluviis põhjustas sagenevaid seesmisi konflikte iseenesega, milliste usaldusväärseks kajastuseks on päevikulised ülestähendused, peetud haruldase siiruse ja püsivusega üliõpilasaastaist surmani. Lühemaks ajaks katkeb kõige selle tagajärjel isegi vahekord isaga, kellele ta algusest peale oli olnud lemmikpojaks. Ometi pärast aastast lahusolekut leitakse taas endine side, mis püsib isa surmani (a. 1838). Siit peale algab pidev kainenemis-ajajärk, millist soodustab omakorda umbes samal ajal tekkiv vahekord Reginen Olseniga. See vahekord areneb kihlumiseni, ent katkestatakse siis Kierkegaardi algatusel. See samm osutub arusaamatumaks punktiks ta elus, põhjustades uurijail kõige mitmekesisemate teooriate kujundamist. Ka päevik, too muidu halastamatult avameelne pihtimuslik protokoll, vaikib selles küsimuses kangekaelselt. Võib-olla on tõele ligidaim siiski see seletus, mille järgi nood põhjused esmaselt pidid olema puht-vaimset laadi: studiumi lõpetanud Kierkegaardile hakkasid avarduma teda ootavad elu-ülesanded, mis nõudsid talt täit andumust ja eneseohverdamist. Raskused ja kannatused, mis kaasnevad tolle sündmusega, samuti lühike viibimine Berliinis annavad aga viimse tõuke ta asumiseks kirjanduslikule loomingule, mis algusest peale toimub kahel rindel: ühel pool filosoofiline produktioon, mis leiab oma sisulise uudsuse ja vahest enamgi veel oma meisterliku stiilsuse tõttu küllaltki sooja vastuvõttu, ja teisel vaimulik, hingekosutav looming, mis esimese kõrval hoopis unustusse langes.

Teatava pöörde eraklikku ellu toob võitlus kohaliku pilkelehega, mille tagajärjel huvid otsustavalt suunduvad kristluse probleemidele ja annavad tõuget rea surematu väärtusega teoste loomiseks kristluse üle. Aastate vältel aga langevad üha enam katted tolle teravapilgulise vaatleja silmilt, aidates näha kuristikku, mis haigutas tegeliku kirikukristluse ja selle uustestamentliku ideaalkuju vahel. Nii vaadeldes ja mõteldes, „eksperimentides“ tõsiasjadega küpseb tas vali otsus: tõelist kristlust pole enam olemaski. See kristlus, millist esindab oma sisulise küpsuse suhtes muretu kirik, on üksnes mage ning kaudne järeleaimamine, „Jumala narriks-pidamine“, millel puudub igasugune eluline jõud ja väärtus. Ta kaalutleb kaua, kuidas seda ränka tõde oma kaasajale esitada, kaua hoiab teda tagasi lihtne pieteet tookordse Kopenhaageni piiskopi ja Taani kirikupea vastu. Seda selgemini kõnelevad pävikuleheküljed: siin võime leida ta võitlemas ja mässamas, prohvetina kohut kuulutama kiriku leiguse üle. Alles siis, kui auväärne piiskopp *Mynster* sureb ja kui prof. *Maretnsen* (kes muide oli hegeliaan ja silmapaistev süsteemaatik taani usuteadlaskonnas) peab tema mälestuseks oma kuulsa kõne „kristluse tunnistlejaist, kellede ahel algas märtritega ja millises ahelas ka *Mynster* oli viimne elav lüli“ — siis ei suuda *Kierkegaard* enam vaikida. Hargneb pikem ajakirjanduslik poleemika ohustavalt tõsisel teemadel, ta omandab avalikkuse ees „kiriku- ja kristluse vaenlase“ kuulsuse. Kuid keset ägedamaid lahinguid murdub tolle sangarliku tõetleja elujõud ja kustub ähmasel novembripäeval 1855 rahulikuna ja õnnelikuna, teades enese teinud olevat kõik, et panna inimesi tõsisemalt seisatama kristlikkude elumaksiimide ette ja uskudes, et alles tulevased põlvned teda õieti saavad mõista ja hinnata.

Tõepoolest — seks, et hakata nägema kuristikku, mis tänapäeva kristlust lahutab ta klassilisest ideaalist — seks kulus ligemale sajand, seks oli tarvis veelgi suuremaid kontraste, sügavamaid kuristikke, kui neid esines XIX saj. algupoolel. *Kierkegaard* on ise väitnud, et ta looming terveni, nii filosoofiline kui ka usuline, on olnud eesmärgistatud soovist õpetada kaasaega nägema ja mõistma kristluse nõudeid ja tõsidust. Ta tahtis näidata, et kristlane olla ei tähenda teatava maailmavaate omandamist, nagu seda tehakse poliitiliste maailmavaadete ja filosoofiliste süsteemidega, vaid et see tähendab radikaalset ümbermõtestamist tervele elutegelusele, käitumismaksiimide revideerimist ja suhtumuste restaureerimist Uue Testamendi nõuete kohaselt. Usk pidi olema ju enam kui teadus, enam kui filosoofia! Sellisena terve ta enesege elu on otsekui peegeldus ta mõttemaailmast — see ööd ja päeva hõlmav, hukkumiseni tulvil äärmusist, milles näib nagu puuduvat iga keskendav idee, ent mis ometi kogu tolle polaarsuse varjul on pidevalt suundumas ühele eesmärgile: jõuda kristlusele, saada kristlaseks ja püsida kristlasena keset elutegeluse vasturääkivust ja sallimatust. Sellele ainsale probleemile on pühendatud ta mõttemaailm, selle mõttemaailma kandjana kogu ta elu moodustab parima sissejuhatava peatüki ta filosoofiassegi.

2.

Kierkegaardi filosofoering ei kujuta enesest mingit viimisteldud ja igakülgsest arendatud süsteemi. Kuid ta filosoofiline kirk tühjendub peagu ammendamatu süstemaatiliseks võitluseks kõigi filosoofiliste süsteemide vastu. Ta käsitluse põhilaad on alati nõeltevõitluse poleemiline, sokraatiliselt irooniline ja seejuures ometi ka hõlmavalt soe, peagu pisarateni tundeline. Juba üliõpilasena mitte üksi austatud, vaid enam vahest kardetud vaidluskunsti osav käsitseja rakendab oma filosoofilises loominguks need võimed täiuslikemalt. Polegi liialdus, kui on öeldud, et ta on ainult niivõrd filosoof, kui võrd ta polemiseerib teiste filosoofidega. Ent see poleemika pole enamasti ei kaine ega ratsionaalne selle tavalises mõttes, kus vahest punkt-punktilt rünnatakse vaenlast. Tihti see poleemiline temperament maskeerib enese kõige muuga — peitudes varjunimede taha ja kaunistades endi föelisi seisukohti lugejat väsitava ning koormava poeetilise ainekuga. Ses mõttes pole ta filosoofilised peateosed — mahukas, kaheosaline a. 1843 avaldatud „E m b - K u m b“ (*Enten-Eller*) ja 1845 ilmunud „S t a a d i u m i d e l u t e e l“ (*Stadier paa livets vej*) — mingid filosoofilised teosed selle sõna akadeemilises mõttes, vaid tulefavad meelde pigem P l a t o n i pooleldi ilukirjanduslikke dialooge, kuigi küll kõnesolevad pole antud otseselt dialoogi vormis. Et neil stiilsest lopsakusest ja mõttekäikude üksikasjalikkusest enam kui ülekoormatud lehekülgedel jälgida põhiliste probleemide arengut ja tunda tolle poleemilise kire erutavat lõõma — seks on vaja Kierkegaardi lugejal sageli otse ebainimlikku pioneerikannatust, mis tagasi ei kohkuks ka samm-sammult teed rajamast sesse mõtete ürgmetsa. Kuigi esildusviisilt palju sarnane, siiski see sisuliselt N i e t z s c h e antipood ka käsitusel viimaks asub sootu teises kliimas. N i e t z s c h e sätendav kõrgmäestiku maastik oma pimestava valuga jääb surmavalt külmaks siinse troopikalise lopsakuse kõrval, mis vahest sellisena siiski ka lähemal seisab tolele imelisele fenomenile, mille viimset saladust mõlemad endi südame täie andumusega tunnetada ihkasid; elu ja olemasolu viimsete saladuste jälgi ajavad mõlemad „asjalikkuse sajandi“ filosoofia suurimad mõjustajad.

Kierkegaardi mõttemaailma mõistmine sõltub sellest, kas lähtutakse keskprobleemist või mitte. Muidugi võib ju katsetada haarata teda ka pinnalt — kuid vaevalt see avaks kellelegi ta mõistmiseks õige tee. See aga, mis Kierkegaardil on tõesti keskne, on filosoofia põhiprobleem ise: oleva tegelus, olelu. Selle erilaadsele interpretatsioonile on tal kõik rajatud. Siit ammutab ta poleemikagi erilise võlu ning jõu. Ja siin ta satub lepitamatusse vastuollu kaasaegse filosoofilise mõtlemise traditsioonidega, milliste menukaimaks käsutajaks oli tollal ei keegi muu kui saksa idealismi hiilgekuju H e g e l. Loomulikult on siis ka kõik jõud koonduvad tolele kardetavaimale vastasele. Kierkegaardil ja Hegelil on selles sisulises heitluses vaid niipalju ühist, et nad ühe ja sama maakera atmosfääri õhku on hinganud. Ei ole tõepoolest midagi Hegelil, mis Kierkegaardile ei annaks põhjust arvustamiseks. On kahju, et see poleemika ei saanud toimuda Kopenhaagen-Berliin teljel kummagi isiklikult

tuld juhtides: millest kahtlemata oleks kujunenud nauditavam vaatemäng asjahuvilisile kui tollal käimasolevad poliitilised ümberkujunemised. Mis õieti vallandas säärase poleemikatondi?

Me võime Hegeli kaudu ligineda Kierkegaardile. Seda enam, et viimane mõjualuse olukorrast sattus vaenuleeri — kuna ju moesolevale hegelianismile ka Kopenhaageni kateedrid olid vastuvõtlikud ja seda kaugelt enam kui lõpuleruffav üliõpilane Kierkegaard. Tõepoolest maksab austada Hegelit. Ta süsteemi võrratu haaravus, loogiline järjekindlus ja seejuures religioosse positiivsusega ohtrasti varjundatud intellektuaalsus ja universaalsus: need kõik põhjustasid hegelianismi võidukäigu. Pealegi oli siin ilmselt korrigeeritud Kant'i, kelle „Ding-an-sich“ jäi kõigele vaatamata mitte just meeldivaks, s. t. „lahendamatuks“ lisapalaks, mille arvel võis nii ja teisiti spekuloida. Ometi kord oli saavutatud asjalik monistlik süsteem, mille järgi kogu olemasoleva aluseks pidi olema absoluutne vaimsus. Milline hoop materialismile! Eks seetõttu Kopenhaagenigi teoloogilised dogmaatikud hakanud nägema siin endi asjale meelitavat apologetilist võimalust! Ka polnud Hegeli spekulatsioonide kohaselt enam vaja tunda hirmu teaduse ja usu vahel tekkinud konfliktide ees — kuna üheks põhilisimaks väiteks oli siin ju mõistuse ja religiooni lõpliku lepitamise dogma. Kui kogu oleva eesmärgiks on suunduda jumalusele üha ligemale, miks siis veel vaielda säärase asjatute probleemide üle, nagu seda harrastati ratsionalistlikes ringes usuküsimusi käsitletes. Religioosnes tunnetus ligineti jumalusele sümbolite varal — kuid sama hästi võidi temale ligineda ka mõistuspärase maailmatunnetamise kaudu. Mõistus pidi olema nagu redel, mille tõusul ülespoole oli lõpp-punktiks jumalus ise.

Siin heidabki Kierkegaard vaenukinda. Süsteem, mis pidi vastuolusid lepitavalt haarama kogu oleva, paistis talle võimatuks. Tõepoolest, kui süsteemist kõneldakse inimliku loogika piires, siis nõustuks sellega ka Kierkegaard. Ent sääraselt süstematiseerida kogu olematut — selleks ei olnud mingit reaalselt võimalust, välja arvatud üksnes see, milles kogu tegelus vägivaldselt asetati mingisse loogilisse mõttekonstruktsiooni — nagu seda tegevat Hegel. Olematule on omalt põhiolemuselt irratsionaalne suurus ning nii avar, et sinna mahub ka loogika ja mõistus. Seetõttu kujuneski suurimaks etteheiteks Hegelile väide, ta ei käsitlevat olematut tegelust realistlikult, vaid asendavat selle abstraktse loogilise süsteemiga. Siit hakkabki aegamisi rulluma Kierkegaardi enese olematut mõistmine: tegelus on küll dünamiinne suurus, kuid tema dünamiseerijaks pole mitte temas peituv tung jumaluse suunas, vaid dualistlikust põhiolemusest tingitud vastuolulisus. Selle viimase teguri reaalsuse arvab Kierkegaard leidnud olevat küllaldase kindlusega kurjuse faktumis, millist taas Hegel tõsiselt ei arvestavat. Kurjus on temale liiga vallutatav jõu tegelus, et seda käsitleda Hegeli eeskujul üksnes headust edendava relatiivse vastasprintsibiina. See on, mis purustab tegelusel kõik harmoonia taotlused ja õhku lennutab kõik headuse lõplikule võidule aitamise katsed. Niipea, kui seda tegurit ei võeta küllaldase tõsidusega, satutakse tegeluse mõistmisel

illusioonide teele. See viimane ongi õieti hegelianismi suunas lennutatud etteheidete tuumaks. Tegelus polnud seega Kierkegaardile midagi niisugust, mida oleks saanud redutseerida mõistusele ja siis intellektuaalsesse süsteemi asetatuna vaadelda kui harmoonilist tervikut. Selles põhilises arusaamade lahknemises endastmõistetavalt peitub praegusaja nn. eksistentsifilosoofia lähe.

Veelgi sügavamaks osutub kuristik Hegeli ja Kierkegaardi vahel siis, kui jõutakse religioosete probleemide analüüsimiseni. Kui tolele kokkukõla taotlevale idealistile kogu tegelus oli jumaliku vaimu avalduskujuks ja selle üksikavaldused — olgu loodus, olgu ajalugu — tulvil absoluutse vaimuse enese ilmutusist, siis Kierkegaardi järgi tegelus pidi olema jumalatu. *Finitum non capax infiniti*. Jumala ja maailma vahel on olemuslikult absoluutne kuristik, ületamatu vahe. Jumalat ratsionaalse spekulatsiooni teel haarata oli Kierkegaardi silmis sama võimatu nagu eksisteerimine väljaspool gravitatsiooni seadust — kuigi teoreetiliselt seda võiks oletada. Jumal ja maailm olid absoluutsed vastandid. Ainult üks koht on Jumalal enese avaldamiseks — ja inimese hing. See on see ainulaadne paik maailmas, kus Jumal võib end tunnetatavalt avaldada. Aga seeläbi tõstub tegeluse keskusse otsustavalt juba uus tegur — inimlik „mina“ ja annab Kierkegaardi filosoofiale vastandina Hegeli universalismile erakorraliselt subjektiivselt ilme. Olelu tuumprobleemina koorub nüüd paljude keerdkäikude tagant: „mina“ eksisteerimine Jumala ees. Selles avastataksegi inimliku eksisteerimise viimne olemus ja see jääb ka mõõduandvaks kogu Kierkegaardi mõttemaailmale.

3.

Sellise tegelusekäsitluse taustale kujundab Kierkegaard vastandina Hegeli intellektualistlikule skematismile oma vastuoludest dünamiseeritud „elustaadiumide“ filosoofia. Inimene oma eksisteeringus on asetatud igal hetkel loendamatu võimaluste ette, milliseist tal võimalik on valida vaid üks. Säärane valikuvõimalus ongi, mis teeb elu tolle „irratsioonalse“ tegeluse embuses huvitavaks ja ainsalt inimväärseks, laseb valijal pidevalt tunnetada häirivat „valiku rahutust“. Kes inimliku eksisteeringu ideaalina kujutleb mediteerivat, „kaevat“ rahu, see on õigupoolest lakanud olelemast inimesena, kuna „elu ilma kireta, paatoseta ja seesmise eluta on monstrum, mida kaunistavad lehitud ning viljatud ebaisikulised või nn. „objektiivsed“ abstraktsioonide väätkasvud, filosoofilised süsteemid“. See rahutu valikuelu toimub ent seesmusest väljapoole. Ja siin võib Kierkegaardi mõtteviisi üle vaielda — kust nimelt pärinevad need tegelust „staadiumeks“ lahastavad kriteeriumid. Ons needki viimselt subjektiivsed, ainult valikut determineerivad tegurid, või olelevad nad väljaspool valija isikut objektiivselt? Ometi see lahtiseks jääv üksikasi ei muuda üldpilti, milline kujundatakse staadiumide filosoofias.

Seesuguseid „staadiume“ tegeluses eristab Kierkegaard kolm — kusjuures neid tuleb mõista iseseisvate olustusfääridena üksteise kõrval. Nende olemasoluga on purustatud põhiliselt igasugune olelu harmoonilise terviklikkuse võimaluski. Nad pole üksteisega suhetatavad graduaalselt, nagu võiks üks „staadium“ teisest võrsuda või areneda. Neid eristab pigem terav piirjoon, sillatu kuristik ning üleminek neist paratamatult ühes eksisteerival inimesel on mõeldav vaid sõandumusliku hüpena. Milline vastuoludest käristatud eksistents!

Esimene neist „staadiumidest“ — nimelt esteetiline staadium — on haarava põhjalikkusega kirjeldatud „Emb-Kumb“ esimeses osas ja samuti „Staadiumides“. Inimliku eksisteeringu tegelus on siin kantud vitaalseist impulsidest, mis kulmineeruvad selle elustiili ainsaks nõudeks imperatiivse naudingumaksiimi näol: naudi silmapilku, otsi oma õnne naudingust. „Kui keegi on saanud kakskümmend aastat vanaks ega taipa, et on olemas kategooriline imperatiiv, mis käseb: naudi! see on otsekui narr“, proklameeritakse ühe säärase elustiili esindaja poolt. Ja seks peab jätkuma „esteedil“ küllalt tarkust ja kavalust, et osata alati kõike mängu panna nii, et tõesti igahetk pakatuks talle ihaldatud naudinguõiena. Ta oskab „meelelise geniaalsusega“ vältida kõike seda, mis tal keelab nautimast silmapilku. Ta on vaba igasuguseist „objektiivseist“ köidikuist ja argielu sidemeist ning kohustusist, elades boheemlikku mugavuse lu vahest samas stiilis, nagu seda tegi too varaka kaupmehe andekas poeg oma üliõpilasaastail isegi. See aga muidugi ei tähenda veel tegevusetust — esteedi päevi sisustab aga üksnes „igasuguste leivateenimiseks kõlbmatute kunstide“ harrastamine. Ta ei seo end ka kaasinimestega, ei otsi enesele sõpru ja väldib hoolikalt võimalikke vaenuvahetordi. Ta tegevuspiirkonnaks on laiem „seltskond“, kus ta alatasa võib unustada vanu, igavakssaanud vahetordi ja luua uusi, naudingutpakkuvamaid. Keskseks huviobjektiks esteetilises staadiumis on naine; kes „ei tunne vajadust tema tundmaõppimiseks, see pole üldse kellegi esteet“. Kuid niivõrd kui naine on esteedile ihaldatavate erootiliste elamuste muinasmaaks — niivõrd ohflik on talle naisega seostumine pidevaks kooseluks, abieluks. See ainult häiriks teda ta esteetiliste elamuste ajukahil. Seepärast on esteedi vahetord naisega iseloomustatud „absoluutsest truudusefusest“ ja „võrgutamise keerulisest kunstist“. Kuid too esteetiline naiseaustamine pole siiski hoopis häirimat. Victor Eremita mõistab, kuidas teadlik järelemõtlemine esteetilise elustiili puhtuse varjutab: ta mõistab küll, et kogu „luule lihtsaimast värsikesest alates kuni haaravate tragöödiateni on naise ülistamine“, kuid teab ka, et naine ainult siis, kui mees temale teatavast kaugusest vaatab, kuni ta tema eest „rüütlina“ võitleb, võimeline on teda inspireerima rikkalikuks loominguks, kujundama mehest geeniusse või sangari, poeedi või pühaku. Niipea, kui see „negatiivne“ vahetord muutub „positiivseks“ ja ligidaseks, kujuneb mehele ta senisest „inspireerivast jumalannast“ tavaline naine, kelles osutuvad kustunuks kõik maagilised võlujõud. Seepärast kehtibki esteetilises staadiumis peale muu veel teissugunegi põhimõte: eemale naisest, eemale „positiiv-

sest naiselähedusest". Aga selle seaduse varjult kasvabki juba esteetilise elustaadiumi kriitika.

Tundelisele meeleolutsemisele rajatud esteetilise staadiumi vastandiks tegeluses osutub teine, nn. e e t i l i n e s t a a d i u m. Kohuse- ja vastutustundest dünamiseeritud tahtmus kujuneb siin valdavaks jõuteguriks, mis kõik seesmised kaootilised jõud organiseerib eesmärgiteadlikuks elukujundamiseks „eetiku“ käes. Sellele vastavalt iseloomustab siinset sfääri sügav, peagu range t õ s i d u s, milles ent „eetik“ näeb suurimat ning puhtaimat ilu. Kui esteetikule ilu keskendus vaid erootitsevaise vahekorrisse võrgutamiseväärsete tütarlastega, siis eetikule just töököllane argipäev on tulvil ilu. Töö on inimliku vabaduse manifestatsiooniks, töötaolu ja eesmärgitu naudisklemine on eetiku arvates liiga alandav inimesele. Ainult keset argipäevsust kohusetruult oma elukutses seistes avastab eetik elu ja isenesegi seesmise kokkukõla, erinevate isiksuselementide vastastikuse sõltuvuse ja õpib üha täiuslikumalt teostama oma eluideaale, „realiseerima üldist“. Vastandina esteetilise staadiumi vallaspoõlvuse ideaalile on eetilise tegeluse keskmeks a b i e l u, milles meelelised ja vaimsed tegurid kokkukõlastudes põimuvad rahulikult koduülliliks. Nii saavutab eetik oma vastupidise elustiiliga sama, mida taotles esteet oma vahenditega: ilu ja õnne. Kõik, mis esteedile osutus kirkaks ja puhtaks, see kuidagi veelgi puhtamana ning kirkamana taastub eetilises staadiumis. Millise andumuse ja seesmise soojusega kujutab too erak-filosoof eetilise staadiumi idüllilisi, ent ometi reaalseid üksikasju: parim, mis kunagi abielu ja koduõnne üle kirjutatud, leidub „Emb-Kumb“ teises osas ja „Staadiumide“ teises arutluses rahuliku ning elukogenud kohtuassessori Vilhelmi kirjutatus.

Kolmandas staadiumis oleks Hegel saavutanud kahtlemata sünteesi eelmisist. Kierkegaardile on see — r e l i g i o o s s e s t a a d i u m i n a — absoluutseks vastandiks mõlemaile. Nagu ta ise sesse staadiumi murdus oma armastuse martüüriumist, nii kujunevad ka kõik selles esinevad põhimõtted ja arusaamad ülimalt märterlikeks. Siin langevad katted inimliku eksisteeringu viimselt aluselt, lastes sel n. ö. „hingealasti“ seisatuma jääda Jumala ees. Religioosne elu ongi pidev eksisteerimine Jumala silma all — ent see ei tähenda kaugeltki mingit väikekodanlikku mugavat „heaolu“, vaid titaanlikku h e i t l u s t ning pingelõukorda tolleaga, kes nähtamatult ning tajumatult kujundab elu. Seefõttu on ka elu religioosses staadiumis pidev k a n n a t a m i n e, teadlikkus imelisest ja siiski nii kohutavast „valvatud-olekust“. Siin nüristuvad abstraktse mõtlemise relvad — religioon ise on peagu k i r e n a d ü n a a m i l i n e, protestiv, kujundav, hävitav, surmav ja elustav ühel hoobil. Ta on suurim kõigest võimalikest mõttest ja vägevam muist elujõududest, ülimal määral sallimatu. Teda hoida tähendab ühelt poolt omada suurimat vara, ent teisalt ta omandamise põhiliseks eelduseks on valmisolek kõigest muust loobumiseks. Siin maksab „k õ i k v õ i e i m i d a g i“ sünge nõue, mille karmust reljeefseimalt vahest I b s e n oma „Brandi“ kujus on tabanud. Mõistusele on religiooni nõuded ainult a b s u r d u m e i k s, milliseid ei

saa õigustada ega seletada mingi filosoofia kaasabil. Siin kehtib ainult üks võimalus olelemiseks: usk. Ja viimane on nagu hõljumine õhus, toetatuna Jumala nähtamatuselt. Selles olukorras aga — kus ühelt poolt hõljutakse „seitsmekümne tuhande jala sügavuse kuristiku kohal“ ja kus iga allavaatamine haigutavasse elusügavikku sisendab talumatut hirmu, ent samas iga pilk ülespoole sunnib unustama ohtu ning sisendab seletamatut rõõmu — selles „usu eksisteeringus“ puhkeb inimliku olelu sügavamaid ohtusid ja tõsisemaid probleeme, mille ainus lahendamisvõimalus on mitte enam inimese, vaid Jumala käes. Inimene siin vaid küsib ja talle antakse imeliselt kõike eluprobleematikat lahendav vastus ainult kristluses.

4.

„Stadiumide filosoofias“ koorub aegamisi inimliku eksisteeringu tuumprobleematika. Nad õieti kõik endi konsekvantseis vormes suubuvad ühele ja samale fenomenile: meeleheitel. Esteet õigupoolest ainult põgeneb reaalsuse eest, et mitte sattuda oma elu tõelise tegelusega silm-silma vastu ja resigneeruda. Ka eetik toetub autosugestioonile ja matab oma tõelise tegeluse kohusetundest dünamiseeritud aktiivsusse. Nii üks kui teine on maskeerivad oleluvormid, aitavad viimse võimaluseni säilitada inimlikke loomulikke jõude meeleheitel masendavast kohtuotsusest. Üksnes religiooses stadiumis avastatakse inimliku eksisteeringu tõeliselt reaalsust ja kirjeldatakse selle avalduskujuna meeleheitel. Selleni jõudmine näibki Kierkegaardi enim tiivustanud olevat. Ja seda ainult ühe eesmärgiga: et siis tolle taustal demonstreerida selle lahendusvõimaluse reaalsust, mis leidub inimlikule elule ja olemasolule kristluses. Ei tule Kierkegaardi interpreteerides milalgi unustada, et ta looming on keskendunud kristlusesse ja et ta eelkõige on kristlik aatleja, kellele kõik muu on olnud vaid eelastmeks, vahendiks.

Religioosse situatsiooni absurdsus *ratio* kohtulaua ees on äärmuslikemalt esindatud kristluses. Kierkegaard hoidub selle sisu edastamisel metafüüsilisest kontseptsioonist ning lähtub teoloogina, kelle mõtte maailma suurel määral elustab praktiline usklikkus, ilmse kriitikata selle traditsionaalsest fikseeringuist. Ta dogmaatilise ilme kohta võivad taas üksikküsimusis arvamused lahkneeda — ent üldjoonis on ta siiski eelkõige ortodoks tugeva pietistliku kallakuga. Ta ei arvusta pärimusi, vaid pigem heidab teravmeelset nalja tollal juba tärkava ajaloolise piiblikriitika arvel. Ta peamiseks huviks on saavutada moonutatatu pilt ürgsest kristlusest ja siis sellest „idealist“ lähtudes arvustavalt vaadelda kaasaja kristlikku tegelust, mille ehtsust ta otse vaistuliselt kahtlustas. Nii säilitab ta ka oma kristlusekäsitle aluste küsimusis ratsionalistlikule vaatekohale absurdsena tunduva positsiooni — olles ent samal ajal revolutsionäärseim radikaalsemaistki piiblikriitikuist, võitluskirelt vahest meelde tuletades Jeremiat, Savonarolat või Lutherit.

Kristluse absurdsus avaldub juba ta põhilisimas seigas: et Jumal kostab inimese küsimusele. Siit vaadeldes on endastmõistetavalt kesk-

probleemiks ilmutus. Ja absurdus süveneb, kui tollel päästval ilmutusel lastakse seostuda teatava ajaloolise silmapilguga ja faktumiga Jeesuse Kristuse isikus, keda ei vaadelda mitte sangarist märterprohvetina ega õilishingelise eeskujuna, vaid jumalinimesliku lunastajana, nagu selle fikseerinud oli halkedoni traditsioon. Et uskuda õndsakssaamist üksnes absoluutses sõltuvuses tollest ainulaadsest faktumist, seks peab valmis olema igal juhul martüüriumiks, mõistuse martüüriumiks jumalike tõdede pärast. Seega igasugune spekulatiivne jumaliku lunastusteo haaramine, nagu seda kaasaja mõtlemisele nii veenvalt kergendada püüdis hegelianistlik religioonifilosoofia, pidi osutama põhimõtteliselt võimatuks. Aga et uskumine siiski võimalik on, see seletub tema paradokslisest struktuurist. Ainult usk suudab lepitavalt hõlmata vastuolusid, millistega meie spekulatiivne mõistus eksistentsi killustab, ainult usk suudab võita need hingelised mandumisele viivad tegurid, milliseist suurim on kartus ja millise fenomeni analüüsile on pühendatud isegi eri teos (*Kartuse mõiste — Begrebet angst* a. 1844). Uskumine on ainus võimalik inimesepoolne hoiak Jumala suhtes. Sellisena on ta edasi veel kulekus: ka siis, kui kõik selle vastu räägiksid, ta saaks eksisteerida ainult kuulekusena. Mitte ainult *ratio* spekulatsioonidega, vaid ka eetiliste normidega kerkib esile too usule esikohta nõudev vastuolu. „Kartuse ja värisemise“ (*Frygt og baeven* a. 1843) autobiograafilisest ainesest ohtrasti varjundatud probleemiatikas tõstetakse too usu kuulekuse moment erilise drastilisusega esile piiblist tuttava lisaki ohverdamisloo taustal. Ükski moraal ei suuda põhjendada ega õigustada Abrahami mõistmatut katset oma poega ohverdada. Ent vaatamata sellele jääb Abraham inimliku uskumisevõimaluse eeskujuks oma kuulekusega tolleks teekonnaks, mille ohtlikemal silmapilgul ta siis teadlikustub suurimas õnnistuses. Tahab autor siin vahest viidata omagi armastuse kuulekale ohverdamisele?

Säärase kristlikus ilmutuses antud jumaliku vastuse olemasolu aga asetab terve eksistentsi uude olukorda. Jumala kõnetus on ühtlasi surmatõus, millest mõistetuna kogu eksistentsi läbiv vastuolulisus asetub uue kategooria valgustusse. Sellise uue kategooriana tõstab Kierkegaard esile kristliku patu mõiste. Juba „Kartuse mõistet“ analüüsides viidatakse korduvalt sellele. Kuid alles loomingu viimasel perioodil ilmunud traktaat „Haigus surmale“ (*Sygdommen til døden* a. 1894) asub mainitud probleemi ligemalt selgitama. Teataval määral hõlmab Kierkegaard siin ka oma „staadiumide-filosoofia“ tuumprobleemi — meelegeid. Analüüsides, mis osutavad autori mitte üksi suurejoonelisile spekulatiivseile võimeile, vaid ka selgepilgulisusele elutegeluse nägemises kuni selle tähtsusetute üksikasjadeni, jõutakse tulemusele, et inimliku eksistentsi surmatõveks ongi mainitud lootusetu meelegeit ja et viimane sisuliselt kattub selle *destrueeriva eluteguriga*, millist kristlus nimetab patuks. Seetõttu ei ole patu mõiste samastatav eetilise kurjuse mõistega, vaid on omalt põhilaadilt pigem uskumise antipoodiks. Edasi mõistab Kierkegaard patu mitte mingi staatilise inimloomuse omadusena, vaid *dünaamilise*, tervet eksistentsi mõrastava jõutegurina,

mis iga sammuga kasvab nagu kasvab langeva keha kiirus. Seetõttu võidaksegi kristluses kõnelda seoses patuga kasvamisest ja selle kasvavast koormusest. Kolmes astmes võib säärane kasvamine toimuda: esmalt sellena, et ollakse meeleheitel patu üle ega suudeta leida pääseteed; teiseks võidakse Jumala andestavat vastust kuuldes kahelda selle reaalsuses ja kolmandaks võidakse hakata kristlust üldse pidama ebatõeks: viimase paigutab Kierkegaard nende pattude liiki, milliste kohta öeldakse Uues Testamendis andestust mitte leiduvat. Kristlus oma viimselt olemuselt ongi arstim tolle meie inimliku eksistentsi mõrastava surmatõve vastu — „radikaalkuur“ selle sõna otseseimas mõttes, võideldes kõige halastamatult elu õõnestavate ning mannutavate jõudude vastu, milliste kogunimeks on patt. Siit avaneb ka pilk kristluse intiimseimale tõele: pattude andestamisele. See ongi too radikaalkuur — valus ja vaenafav seetõttu, et ta nii sügavas vastuolus seisab meie mõtteskeemidega ja soovidega. Kristlus, milles pattude andestus küllalt kesket reaalsust ei oma, ei vääri õigupoolest oma nimegi.

Ajal, mil valmis mainitud uurimus, koondusid autori vaimsed jõud rünnakuks tema kaasaegsele kristlusele. Seepärast on ka siin taas elusunud Kierkegaardi poleemiline kiring — millest võiks arvata ta peagu samal ajal üllitatud vaimulikke kõnedekogusid lehitsedes, nagu oleks see juba kiringastunud rahulikuks, tasavoolavaks ning mahedaks kõneluseks lugejaga. Olles avastanud kristluse keskseima tõe oma käsitluses virutub see karjuva dissonantsina kaasaja „lilleliselt“ ning „luuleliselt“ kaunistatud jutlustava kirikluse poodiumi ette vaenukindana. Lookesed „vanast, armsast Jumalast“ olid kõike muud, kui tolle keskse tõe edastamine. Me võime liialdamata Kierkegaardis noil aastail tunda küpsemas profetiit, kelle esmaseks ülesandeks pidi osutama suurim XIX sajandi „templipuhastamine“.

See kriitiline suund süveneb 1850 üllitatud Kierkegaardi usulise loomingu hiilgeteoses „Harjutusi kristluses“ (*Indøvelse i kristendom*). Kuigi teose keskprobleem on dogmaatilist laadi — kristluse lepituseõpetuse analüüsina — siis omefi peamine ind tahab koonduda hoopis praktilisemale küsimusele: kuidas saada kristlaseks ja jääda selleks. Selgemini kui üheski varemases teoses suundub siin kriitika teravik kirikukristlusele, milles kristliku elu nõudlikkuse tõsidus ning sisuline „pahenduslik“ element seetõttu arvutute peagu „hurraaga“ lõppevate jutluste varal olla minetatud. Vägevaim meeleparandusjutt — millega autor ilmselt loofis vallandada tormi kirikuperes ja äratada teadlikkust olukorra põhjaliku revideerimise paratamatuses. See lootus aga nurjus. Piiskopp Mynster, kellele toetudes terve kaasaeg Taanis „elatus illusoorse kristluse lestadest“ ja kellele kui kandesambale autor oma käesolevat teost kirjutades eriti oli mõelnud — piirdus paari isikliku komplimendiga teose suhtes, milles muide peegeldus ainult põhjalikku arusaamisepuudust Kierkegaardi mõttemaailmast. Kas pidi provotseeritav võitlus lõppema asjatumalt?

Kierkegaard ja kirik: nende sõprust on kaua loorinud tihe arusaamatuste udude, milles kirik oma filosoofitsevat poega nägi ainult halastamatut kriitikuna, kelle silmis vaimulikud olid „ainult inimesesööjad ja seda pealegi halvimalt liigist“. Kuid just uusimas Kierkegaardi-uuringus nenditakse üllatava tõsiasjana, et ta vaikimine pärast viimatimainitud teoste üllitamist oli tingitud peagu üksnes piiteedist kiriku ja ta tollekordse pea, piiskop Mynsteri vastu! Loomulik, et sellises olukorras enim põhjust on kuulutada, mida Kierkegaardil ka kirikule öelda on. Ta 1855 ilmunud kriitiliste aforismide ja kirjutiste kogu „Silmapiilk“ (lendlehtedena avaldatud *Oieblikket*) on õieti praegusaja teos. Siin on vaimne kahurtuli koondatud halastamatuks profestiks ennastülistava kirikluse, ta vaimse kitsuse ja nõmeduse vastu, mis otseselt jalahoopidega lahendab pühapäeviti kirikukantslil eluprobleeme, jutlustab moraali ja kuulutab hukku ning õnnistust sama ebapäha „asjalikkusega“, nagu seda teevad turukauplejad nende endi artiklitega, milleaseist muidu pole lootust lahti saada; järelemõtlematus, pinnalisus, kergekäeline kompromisside tegemine ajavaimu tihti sajabrotsendiliselt ebakristlikkude suundade ja vooludega — et vaid oma organisatsiooni huvisid kuidagi pinnal hoida; tõelise kristliku meelsuse ja südameharriduse kohutav puudumine, mis silma paistab nende eneste keskel, kes tahavad olla „kutsutud ja seatud“ õpetajaiks kuulutama „objektiivset Jumala sõna“ — kõik sellised asjaolud kerkivad tolles gigantse rünnakus erilise kirkusega silmapiirile ja koonduvad seal ainsaks, sellest ajast saadik mitte enam kustuvaks võitlusparooliks puhta ning võltsimatu elujõulise kristluse eest. Kierkegaardi meetod on siin otsene ning radikaalne: ainult vabanemise kaudu tollest kristlust karkeerivast kiriklusest võimaldub uustestamentliku ideaalikristluse taastamine.

See ründav ja hoolimatu kriitika ise võrsus õpetuslikult korrektsele kristlusekäsitlusele toetuvast vaatest kirikule. Viimane on Kierkegaardi nähes ainuüksi usulise suurus. Ta pole organisatsioon selle tavalises juriidilises mõttes, kuna usklike koguna ta ainsaks konstitutiivseks elemendiks on usk, mitte aga pärimuslikud korraldused. Hakkab kirik toetuma ainult viimaseile, siis ta ilmlikustub ja lakkab olemast kirik selle mõiste algelises tähenduses. Seda ohtlikku ilmlikustumist protsessi arvab Kierkegaard nentida võivat kolmes suhtes: vaimuliku ameti käsitluses avalduda too kõrvalekalle selgeimalt. Siin toimivat kirik ilmsesti juriidilise asutisena, jagades ameteid teatavaile ajaloolisile pärimusile toetudes, nimetatagu seda kas või apostlikuks suktsessiooniks. Mitte enam kirik kui usklike kogudus ei autoriseeri ametit, vaid amet juriidilise suurusena konstitueerib ja autoriseerib kiriku. Sama ilmlikustumistendentsi konstateeritakse ka kiriklikus kuulutuses. Viimase all mõtleb Kierkegaard ilmutuslikkude õndsussündmuste dialektilist edastamist — mis aga kirikuõpetuses olla kujunenud filosoofilisile kriteeriumele tuginevaks maailmavaate süsteemiks, õpetuslikuks ja moraalseks

programmiks. Selle farvis on kujundatud kiriklik normaaldogmaatika, usutunnistus ja kaanon, mis moodustavadki juriidiliselt konstitueeruva kiriku alustoestiku ja on „objektiivse ning puhta õpetuse“ vaieldamatuks allikaiks — milliste kõrval üha enam tagaplaanile nihkus elu. Viimaks redutseerus tolles juriidilis-sotsiaalses kirikluses usk moraaliks. Kirikusse kuuluvust hakati mõõtma moraalsete kriteeriumide alusel ja unustati seejuures üks olulisimaid kristlikke määranguid — et mitte moraal, vaid usk siin *a* ja *o* on. Ja just see asjaolu kajastab sügavaimat ilmlükustumist kaasaja kirikluses ning arusaamade vildakust võrreldes uustestamentliku ideaaliga. Ajaloolise suurusena eksisteerib kirik, ilma et ta vajalikuks peaks usku oma olemasoluks — teisi sõnu: kirikut (ja kristlust) selle algelises mõttes pole olemas.

Mida võiks kirik selle vastu? Kierkegaard pole ei katoliseeriv kirikufanaatik ega sektantlik selle eitaja ammugi mitte. Ta radikaalne protest on eelkõige hoiatussignaal. Ja seetõttu ta peamine nõue on ka üpris lihtne: olemasolev kirik peaks vaadete revideerimise otsarbel eelkõige sõandama tunnistada oma meeletlikku olukorda, ta peaks julgema „alanduses tunnistada seda haletsemisväärsset seisukorda, et praegu pole ainustki inimest, kes kõlbaks olema kristlane uustestamentlikus mõttes“. Muidu on kogu kiriklik „usumajandus“ ainult „taevani karjuv vale“, millele üks viimasemaid kirjutisi Kierkegaardi sulest nõuab otsustavat lõppu.

Kierkegaardi kirikukriitikale võib vaadata kui ajaloolisele kurioosumile, mis vahest üksnes tollekordses olukorras mõistetav. Kuid sel juhtumil jääks arusaamatuks, miks just nüüd, ligemale kolmveerand sajandit hiljem, peame kõnelema „Kierkegaardi renessansist“ evangeelses teoloogias. Kahtlemata jääb mõndagi ta vaadetes ajalukku — kuid enamik ta otse prohvetliku pilguga nähtud tõsiasjust on seda tähendusrikkamad meile. Või on kadunud meie päevade kiriklusest kõik see, mida Kierkegaard nimetas „taevani kisendavaks valeks“? Kas pole tolle kardetava mõtleja virgumise põhjustajaks pigemini vastupidine asjade käik, milles kristluse ja kirikluse olukord on muutunud veelgi meeletlikumaks, kui ta seda oli ligemale sajand tagasi tol rangel kiriklikul maal? Kas ei osutu kõik see nii igapäevaseks kujunenud kõnelemine rahvamasside „usklikkusest“ ja „kristlikkusest“ ning uhkeldamine kirikliku statistikaga enamaks kui pooltaipamatuks valeks — otse tõelise kristluse reetmiseks? Ja kas meie päevade vaimne ja kõlbeline kaos viimaks pole tolle arengu paratamatuid vilju, mille ohtlikkust asjatult püüdis kaasaegsete teadvusse tõsta too tõe- ja realiteeditundega ohtralt varutud põhjamine aatleja? Ja kas ka eriti meil — seistes taas pahaloomulise kirikliku „kriisi“ keerises — poleks põhjust mõndagi õppida kuulatama tollelt kirkapilguliselt elutundjalt — vahest rohkem kui paljudelt saksa või anglo-ameerika teoloogilise maailma tähtedelt?

Elmar Salumaa

ÜS LIIVIKA 1909—1939

ÜS Liivika, endine Riia Eesti Üliõpilaste Selts, sündis ja võrsus, nagu seda tema endine nimigi näitab, võõral pinnal. Vaevalt oli ta endale suutnud luua esialgselt rahuldavad eluvõimalused, kui puhkes Maailmasõda. Hiljemini järgnesid sellele siserahutused lagunevas Venes. Nende sündmuste keerises sattus Selts sõjapagulasena Moskvasse. Seal ei püsitatud kaua. Vene kodusõja ähmasel taustal hakkasid selginema uued võimalused Eestile, ja nii tuli peatselt enamik Seltsi liikmeid kodumaale. Eesti vabadusvõitlusele järgnes Tartu eesti ülikooli avamine, andes Seltsile kodumaa pinnal uued ja avarad tegevusvõimalused. Siit alates arenes pidev töö olemasolevate jõudude ühendamise, uues olukorras kohanemise ja uuteks ülesanneteks kohustumise suunas.

Kui periood 1909—1912 oli Seltsile asutamisajajärguks, siis aastatel 1912—1915 selgusid Seltsile tõsisemad töökohustused. Järgneval pagulasperioodil Moskvas a. 1915—1918 ei olnud Seltsil mingeid tegevusvõimalusi. Neid ei avanenud enne, kui pärast 1918.—1920. a. vabadusvõitluse lõppu. Järgnev tööperiood a. 1920—1934 andis Seltsile selle ilme, mis avaldus parimini Seltsi 25-a. juubelisemestril, 1934. a. kevadel. Sellel perioodil pandigi õieti Seltsi tegevusele see alus, millele on rajatud käesolevas esitises vaatluse alla tuleva perioodi tegevus.

ÜS Liivikale on ajavahemik a. 1934—1939 olnud ülesanneferohkem ja tegevusküllasem kui ükski varem tegevusperiood. Seltsi pere on selle aja vältel näidanud erakordselt kiiret kasvu. Kui 1934. a. kevadel oli Seltsil 95 liiget ja vilistlasi 100, siis käesolevaks aastapäevaks on Seltsi liikmeskond tõusnud 167-le ja vilistlaspere 150-le. Seltsi pere kasv 195 liikmelt 317-le — see tähendab ligi 63% juurdekasvu, mida tuleb õige silmapaistvaks lugeda. Seltsi liikmepere juurdekasv näitas erilist tõusu juba 1933. a. sügisel. Samasugune kasvamistendents jätkus ka kahel järgmisel aastal. Väheha seisaku järele puhkes see uuesti 1937. a. sügisel ja jätkus peatusteta kuni käesoleva ajani. Nimetatava ei saa siinkohal jätta Seltsi Tallinna koondise ja 1936. a. Tallinna Tehnikaülikooli juurde asutatud ÜS Liivika osatähtsust liikmetearvu tõstmises. Liikmeskonna kasvuga üheaegselt toimus ka teatav ümberkorraldumine Seltsi liikmepere õpi-alalises kuuluvuses. Seltsi 25. a. juubeli puhul võidi täie õigusega öelda, et ÜS Liivika on majandusteadlaste, põllumajandusteadlaste ja õigusteadlaste selts, kuna nende kolme ala üliõpilased moodustasid sellal kolm neljandikku Seltsi perest. Praegu aga koosneb Selts esijoones majandusteaduskonna, tehnikaülikooli, õigus- ja põllumajandusteaduskonna üliõpilastest. Huvitav on märkida, et tehnikaüliõpilaste

osatähtsuse tõusuga on Selts lähenenud oma koosseisu suhetelt Riia-päevade olukorrale. Koos Seltsi kasvuga arenes ka Seltsi sise- ja välistegevus õige mitmekesiseks ja hoorikkaks.

Juba alates Riia-päevist on referaadid ja vaidluskoosolekud olnud Seltsis oluliseks kasvatuslikuks teguriks. Jätkates seda traditsiooni, on ÜS Liivikas suurt rõhku pandud vilistlaste ja kaasvõitlejate poolt esitatavatele efekannetele. Nendele lisanduvad kohustuslikud noorliikme-referaadid. Peale selle on korraldatud veel rida vaidluskoosolekuid, esinemisõhtuid ekspromptteemadel, kõnevõistlusi ja isegi üks kirjandite-võistlus. Seltsil on tegutsenud ka oma näitetrupp. Muu hulgas võiks veel nimetada ka kirjandusliku kohtu korraldamist. Väärtuslikku lisandit Seltsi tegevusele on pakkunud mõne semestri eest alustatud referaat-vahekord Eesti Naisüliõpilaste Seltsiga, kuna omaette huvitava katsetu-sena tuleb mainida efekandekoosviibimisi, millest külalistena osa võtsid Tartu kolm suuremat akadeemilist naisorganisatsiooni.

Omalaadsed kogu Tartu üliõpilasorganisatsioonide peres on ÜS Liivika internalbum ja seinajaleht. Esimene neist ilmub mahuka illustreeritud köitena igal semestril, sisaldades näiteid Seltsi pere kirjanduslikest ja esteetilisest harrastustest. Seinajaleht ilmub kord nädalas ning on Seltsi liikmete ajakajaliste ja huumorimeelselt serveeritud tähelepanekute avaldajaks.

Teadusliku töö alal, eriti auhinnatööde osas, on kahel viimasel tegevusaastal saavutatud silmapaistvaid tulemusi.

Muu hulgas on ka akadeemiliste üldorganisatsioonide tegevusest energiliselt osa võetud, nagu näiteks Akadeemilises Põllumajanduse Seltsis ja Akadeemilises Emakeele Seltsis, Akadeemilises Hõimuklubis, aga ka mujal.

ÜS Liivika vilistlaspere on pidevalt hoolt kandnud Seltsi poolt J. Bergmann'i abiraha juurde asutatud J. Naaris'e ja A. Jürgens'i mälestuseks asutatud kapitali suurendamise eest, aidates sel moel toetustvajavaid üliõpilasi.

Erilist tähelepanu on Seltsi liikmeskonnal olnud laulu ja muusika vastu. Nii on Seltsil juba pikemat aega oma laulukoor. Varemalt tegutses ka sümfoonia- ja džässorkester. Praegu tegutseb Seltsis peale laulukoori veel topelt-kvartett. Seltsi lauluhuvilised on pidevalt tegutsenud nii Akadeemilises Meeskooris kui ka Akadeemilises Segakooris.

Vaimsete harrastuste kõrval on Seltsi liikmeskond innuga tegelnud spordi alal. Seltsi meeskonnad on tulnud korduvalt nii Tartus kui ka Tallinnas käsipallivõistlustel esikohtadele. Ka males ja laskespordi alal on

Seltsi meeskondade tulemused olnud laitmatud. Seltsi perre kuulub rida üldtuntud eesti sportlasi.

Seltskondlikul alal on ÜS Liivika, vastavalt oma põhimõtetele, püüdnud anda oma pere liikmeile neid oskusi ja vilumusi, mida pole võimalik saada otseselt ülikoolis toimuvast õppetegevusest.

Üliõpilaskondlikus tegevuses töötas ÜS Liivika kuni endise Edustuse sulgemiseni koos Üliõpilasseltside Rühmaga. Selle pinnalt tõusnud tihe koostöö jätkus Eesti Üliõpilasseltside Liidus. Kui viimane sattus sundkorralise likvideerimise ohtu, siis sai ÜS Liivika esindaja Seltsilt volitused selleks, et koos teiste seltsidega leida vahendeid EÜL-i säilitamiseks. Üliõpilaskonna esinduses on piirdutud peamiselt selle tööga oma esindajate kaudu.

Lõpetades käesolevat lühiülevaadet võime öelda, et kirjeldatud tegevusperioodi iseloomustab kiire areng, rohked uuendused ja väga mitmekesine tegevus. Seltsi perre on koondunud tihedaks tervikuks, kellel on teada ülesanded ja töökohustused, mis ootavad teda kodumaal.

Valter Niilus

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: **Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,**
tegev- ja vastutav toimetaja **Jaan Ots.**

Talitus avatud kella 11—14 Toimetaja kõnetund kella 13—14.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Viliistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 25. aprillil 1939.

O/Ü.

„EESTI PIIM“

Tallinn, Pärnu mnt. 26-3, tel. 437-90, 421-38.





Suitsetamisel võite tun-
da alati suurt mõnu,
kui suitsumaterjal on
hea ja see ei aja kõhima-
ega mõju muide hal-
vasti kurgule.

Meisterliku töötlemise
ja kõrge kvaliteedi tõttu
on tõusnud igal pool
aukohale ETK tubaka-
tooted.

AHTO • VIKING • TURIST

VALIGE NEED, SIIS SUITSETATE HÄSTI!

Tudengid!

MEIE TÖÖSTUSE
KVALITEETSAADUSED

on Tartus müügil meie liha-
tsentraalides ja kõikides pare-
mates toiduainetekauplustes!

ÜHING „EESTI LIHAEKSPORT“

Tartu eksporttapamaja

Telefon 11-24

TARTU LINNAPANK

Tartus, Raekojas. Telefonid 2-32 ja 11-32.

AKTIVA.		Ärisesis 31. detsembril 1938. a.	PASSIVA.	
Kassa	92.514.—	Põhikapital	324.546.38	
Hoiuarved	617.907.60	Tagavarakapital	66.763.35	
Väärtpaberid	390.866.37	Amortisatsioonikapital	12.679.85	
Väärtused	9.790.57	Hoiusummad	5.579.889.59	
Diskonteeritud vekslid	4.006.218.25	Võlad teistes krediidi- asutistes	196.712.10	
Tähtajalised laenud	103.850.—	Korrespondendid	91.747.67	
Kontokorrent laenud	1.123.350.53	Väljaantud garantiid	93.041.50	
Korrespondendid	117.418.01	Mitmesug. kreditorid	2.000.—	
Garantii deebitorid	93.041.50	Tuleva aasta tulud	48.960.31	
Mitmesug. deebitorid	2.000.—	Muud passivad	69.756.43	
Vallasvara	17.294.15	Puhaskasu	102.951.22	
Tuleva aasta kulud	4.458.96			
Muud aktivad	10.338.46			
	<u>Kokku: 6.589.048.40</u>		<u>Kokku: 6.589.048.40</u>	

KULUD.		1938. a. kulude-tulude aruanne	TULUD.	
Valitsemise- ja äriksulud	114.735.54	Saadud %, komisjon ja porto	418.438.21	
Makstud %, komisjon ja porto	195.287.74	Mitmesugused tulud	10.499.44	
Mitmesug. kulud	15.963.15			
Puhaskasu	102.951.22			
	<u>Kokku: 428.937.65</u>		<u>Kokku: 428.937.65</u>	

Hää



kohv kosutab!

Valige oma lemmiksort!

Viljakohvidest 400 g

Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3
Hind 25 senti	Hind 30 senti	Hind 35 senti

Uba-viljakohvidest

Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 4	Nr. 5
Hind 45 s.	Hind 50 s.	Hind 60 s.	Hind 75 s.	Hind 90 s.

EESTI KAUPMEESTE MAJANDUSKESKUS A/S.

Tallinn, Estonia pst. 27

Tallinna Kivitrükikoda

oma mitmekülgsemas
ja täielikumas graafili-
ses tööstuses järgmiste
töötlusviisidega, nagu

R. Tohver & Ko

vase-sügavtrükk

kivitrükk

ofsettrükk

ning oma moodsate kirjade suure raamatutrükk
valiku töttu nii masina- kui ka käsi- surutrükk ja
ladus võimaldab trükkida ja toodelda raa- matuid, ajakirju, kunstimaalingute reprodunkt- sioone, plakateid, piltpostkaarte, visiitkaarte, etikette, foto-lito
fotosuurendusi suurusega kuni 1 mtr.², mitmevärvilisi
ülesvõtteid ja igasuguseid teisi trükinguid ning aktsidentstöid.

TALLINNAS, TARTU MNT. 49, TELEFON 416-93

Kui teaksite Teie

et homme Teie tervislik seisukord ei võimaldaks enam sõlmida elukindlustust, siis ei viivitaks Teie sellega enam.

Otsustage seepärast enda ja oma perekonna heaolu huvides elukindlustamise küsimus veel täna.

Ühistegelik Kindlustusselts „EESTI“

Seltsi valitsus Tartus, Suurturg 8.

Põllumajanduse Pank

Asukoht: Tartus, Suurturg nr. 9, omas majas. Osakond Valgas.

Telefonid: kodukeskjaam Nr. 50, 10-65, 16-99

Aktiva	Arvete seis 31. märtsil 1939. a.	Passiva
Kassa ja j/arv. teist. pank. Kr. 661.464.26		Osa- ja muud kapitalid Kr. 284.801.61
Väärtpaberid ja osamaks teistes asutistes	" 197.391.53	Hoiusummad:
Väärtused	" 9.216.36	tähtajal. kr. 1.398.402.87
Laenud	" 2.522.526.97	jooksv. „ 1.706.096.17 „ 3.104.499.04
Korrespondendid	" 42.396.79	Võlad teistes krediitasut. „ 155.525.50
Garantii deebitorid	" 16.735.—	Korrespondendid „ 97.280.13
Vallasvara	" 34.443.34	Väljaantud garantiid „ 16.735.—
Kinnisvara	" 250.000.—	Osakond „ 24.168.53
Kulud	" 29.453.65	Tulud „ 83.134.16
Osakond	" 24.168.53	Muud passivad „ 48.950.53
Muud aktivad	" 27.298.07	
	Kr. 3.815.094.50	Kr. 3.815.094.50

Pank võtab raha hoiule ajakohase %-ga, annab hääde kindlustuste vastu takistuse laenusid ja toimetab kõiki panga operatsioone. Korrespondendid kõigis tähtsamates keskkohades. Pank ostab ja müüb välisvaluutat. Põllumajanduse Pangaga opereerivad kõik põllumehed, põllumajanduslikud ühisused ja omavalits.

Panga juures E. O. ja Ü. A. Kindlustusselts „O m a“ agentuur
Juhatus

Valga Tööstuse & Kaubanduse A-S. «V. T. K.»

õlled • peenviinad

A-S. TALKO *mahlad*
karastavad joogid

Esindus ja laod: Tartus, Kastani nr. 42/44. Telefon 10-15

**Tartu
Majaomanikkude
Pank**

SUURTURG 7

*Annali
laenusid
soodsail
tingimustel*

John Gunther

NÜÜDSE EUROOPA JUHID

Tõlkinud L. Anvelt ja L. Oras. 15 illustr. kriittahv.
ja kaart. 420 lk. Hind 6 kr., köites 7 kr. 50 s.

„Nüüdse Euroopa juhid“ on harukordselt elav ülevaade kaasaja suurtest isiksustest, nende mõjust maailma sündmustele ja Euroopa poliitiliste vahetõrgete kujunemisest. Autor, kes suure Ameerika ajalehe kirjasatjana kaua aega viibis Euroopas, esitab oma tähelepanekuid väga ladusalt, arusaadavalt ja intelligentset. Kogu teos on tulvil andmeid, mida lugeja on teada soovinud. Hitler, Mussolini, Chamberlain, Stalin, Goering, Goebbels ja paljud teised suured mehed on tabavalt iseloomustatud ja tutvustatud. J. Guntheri teos, kirjutatud suure värskuse ja huumorimeelega, on ainulaadne kaasaja valitsejate üle avaldatud kirjanduse hulgas. Ta suurest levikust annab tunnistust seegi, et eestikeelne tõlge on tehtud 30-nda, viimaste sündmustega täiendatud ingliskeelse väljaande järgi.

Eesti Kirjanduse Selts

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36

RESERVEERITUD

Ants Silvere õlletehase õlu



ON KÕRGEVÄÄRTUSLIK, TOITEV JA
MAITSEV

ÜHISPANK

Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu Ühisus

ESIMENE EESTI ÜHISPANK • ASUTATUD 1902

Tartus, Suurturg 14, omas majas, tel. 700 ja 177. Juhatus tel. 19-95

Võtab raha hoiule ja maksab ajakohast intressi

Annab laene hüpoteekide, väärtpaberite kindlustusel ja
käemeeste vastutusel

Garantiid Riigi hangete, töölepete, ostude ja muude te-
hingute kindlustuseks

Saadab raha igasse kodumaa linna ja alevisse

Vahetalitus riiklikkude laenude saamisel põllumeestele

Sissenõudmine vekslite ja muude dokumentide järgi

Moodne varakamber, seifid

Juhatus

1914 — 25 — 1939

Vesivarustuse, keskkütte,
pumpade ja elektri erifirma

A. TÕNISSON & Ko

Kontor ja müügiosakond: Rütli
28/30, oma tel. keskjaam 416-00
Tööstus: Siimoni 3, telef. 310-07

Möödunud 25 aasta kestel omandatud kogemused
tagavad Teie soovide täpset ja kiiret täitmist

**OMAVALITSUSTE JA ÜHISTEGELISTE ASUTISTE
KINDLUSTUSETTEVÕTE**

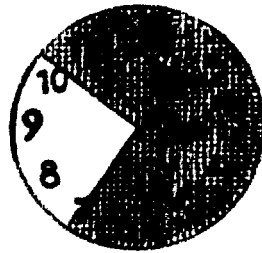
Põhikapital
ja tagavarad üle
Kr. 1.100.000.—



Jõusolevate kindlus-
tuste arv üle 220 000
Kindlustussumma üle
Kr. 140.000.000.—

Peakontor omas majas, Tartus, Riia 35
TELEFONI KODUKESKJAAM
nr. 3-44 ja 16-12

PÜHENDAGE



OMA VABA AEG ENĚESE-
ARENDAMISELE LUGEDES

KIRJANDUST

KOOLIRAAMATUID
KOOLITARBEID
KIRJUTUSMATERJALE
JONISTUS- JA
MAALIMISTARBEID
PABERIKAUPU
KANTSELEITARBEID
JNE. JNE.
SOOVITAB SUURES
VALIKUS

«PÄEVALEHE» RAAMATUKAUPUS

TALLINN, S. KARJA TN. 23 • PIKK TN. 2

«LASTERÕÕM» LOOB LASTELE
ROOMSA MEELEOLU
ILMUB KORD KUUS

**A
S** KREENBALT

S. Karja 13, Tallinn